

CD-uppsats i historisk arkeologi,

ARK 404:4 Institutionen för Arkeologi och Antikens historia

Lunds universitet, vt 2007

Daniel Grimhammar

Handledare: Barbro Sundnér

Ecclesia viva

Ecclesia communitatis aut antiquary

En levande kyrka

Församlingens kyrka eller antikvariens?

Framsida: Gärdslösa kyrka från öster

© 2007 Daniel Grimhammar

Abstract

There are about 3 500 churches protected under the Heritage Conservation Act in Sweden today. These churches still belong to living congregations that want to be able to adapt them to the needs of today, just like people have done throughout history. But since the churches are protected, the congregations have to apply for a permit and that is not always given. This can lead to frustration, and you can sometimes hear representatives of the church express the view that antiquarian authorities are enemies that oppose the church. On the other hand we have the antiquarian authorities that, in a way, have to act as advocates for generations to come and make sure that there is a cultural heritage preserved for them when they grow up. Here too, there can sometimes be tendencies to not understand the opposite party. This essay investigates what has influenced the changes of church interiors that have been made from 1950 until today in 69 churches in the Diocese of Växjö. It investigates how liturgy, practical demands, antiquarian attitudes and economy in the form of church antiquarian compensation effect the reshaping of church interiors. The essay also contains a detailed study of five chosen churches in Kalmar County, the Diocese of Växjö. In this detailed study I have looked at all the applications from 1995 until today to see how the different parties have acted towards one other, if there have been conflicts and what arguments and values the different parties have had. In the study of these churches I have also investigated what has been considered culturally and historically valuable in the care and maintenance plans that have been developed by the congregations as a basis for future applications concerning church maintenance fundings. To sum up it can be said that it has worked well in the investigated cases and the parties have cooperated, except in one case where there was a conflict. Since this was not as much as I had thought when I began this investigation I chose to also give an account of a church outside of the Diocese of Växjö where there is currently a conflict about benches, Trefaldighetskyrkan in Karlskrona. What I believe is necessary for improvement is on the one hand cooperation at an early stage, something that Kalmar County is good at, and on the other hand a forum where an informal exchange of information can take place. In that way the congregations can gain a greater understanding of the antiquarian way of thinking and the antiquarian authorities can gain a greater understanding of the congregations' way of thinking. In that way cooperation between the congregations and the county museums can also be promoted so that the congregations feel safe in coming to the museums for advice at an early stage.

1. Inledning	1
1.1 Problemformulering	2
1.2 Förkortningar	2
1.3 Syfte och avgränsning	2
1.4 Material och Metod	2
1.5 Forskningsbakgrund – Diskussioner och seminarier som har varit	3
1.6 Källkritiska aspekter	5
2. Bakgrund och aktuellt läge	5
2.1 Det kyrkliga perspektivet	6
2.1.1 Liturgins utveckling under medeltid till 1800-tal med generella kyrkohistoriska hållpunkter	6
2.1.2 Den liturgiska förnyelsen under 1900-talet	8
2.1.3 Olika funktioner församlingarna idag vill bygga in i kyrkorna	9
2.1.4 Kyrkans organisation idag	10
2.2 Det antikvariska perspektivet	10
2.2.1 Kultminneslagens 4 kap	10
2.2.2 Den antikvariska synen på kyrkorna	11
2.2.3 ”dokumentation och byggnadsvård hör samman”	14
2.2.4 Tillståndsförfarandet	16
2.3 Det ekonomiska perspektivet	16
3. Förändringar i Växjö stift	18
4. Genomgång av de fem olika kyrkorna med redogörelse för förändringshistoria	19
4.1 Gärdslösa kyrka	20
4.1.1 Byggnadens historia i korta drag	20
4.1.2 Kulturhistorisk bedömning enligt VOUP	21
4.1.3 Församlingen, kyrkan och ansökningar -95 och framåt	22
4.2 Hagby Kyrka	23
4.2.1 Byggnadens historia i korta drag	23
4.2.2 Kulturhistorisk bedömning enligt VOUP	24
4.2.3 Församlingen, kyrkan och ansökningar -95 och framåt	25
4.3 Mörbylånga kyrka	25
4.3.1 Byggnadens historia i korta drag	25
4.3.2 Kulturhistorisk bedömning enligt VOUP	28
4.3.3 Församlingen, kyrkan och ansökningar -95 och framåt	29
4.4 Toroslunda kyrka	32
4.4.1 Byggnadens historia i korta drag	32
4.4.2 Kulturhistorisk bedömning enligt VOUP	34
4.4.3 Församlingen, kyrkan och ansökningar -95 och framåt	35
4.5 Voxtorps kyrka	36
4.5.1 Byggnadens historia i korta drag	36
4.5.2 Kulturhistorisk bedömning enligt VOUP	37
4.5.3 Församlingen, kyrkan och ansökningar -95 och framåt	37

<u>5. Trefaldighetskyrkan i Karlskrona</u>	38
5.1 Byggnadens historia i korta drag	38
5.2 Diskussionerna kring bänkarnas vara eller inte vara	39
<u>6. Sammanfattande diskussion kring de utvalda kyrkorna</u>	42
<u>7. Slutdiskussion och sammanfattning</u>	43
<u>8. Litteraturlista och Källförteckning</u>	46
Tidningar	48
Internet	48
Opublicerade uppgifter	49
Muntliga uppgifter och E-mail	51
Bildkällor	52
Underhållsplanerna för följande kyrkor	53

Bilagor

Bilaga 1 Lista på generella kulturhistoriska värden och karaktärsdrag

Bilaga 2 Redovisning av byggnadsår för de undersökta kyrkorna

Bilaga 3.1 Förändringar i Växjö stift 1950 och framåt per åtgärd

Bilaga 3.2 Förändringar i Växjö stift 1950 och framåt i utifrån byggnadsår

Bilaga 3.3 Redovisning av förändringar årtionde för årtionde

1. Inledning

Ett problem som många församlingar brottas med idag är hur man kan utnyttja kyrkorna efter det moderna samhällets krav på bekvämligheter, tillgänglighetsanpassning och/eller förändringar i liturgin. Detta samtidigt som man måste leva upp till det antikvariska kravet i KML 4 Kap att kyrkorna; ”skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas.”¹ I 3 § står:

”Kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen. I fråga om en kyrkobyggnad krävs alltid tillstånd för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med dess fasta inredning och konstnärliga utsmyckning samt för ändring av dess färgsättning.”²

Problemet är högaktuellt idag eftersom kyrkor står och förfaller. Detta för att församlingen inte anser sig kunna använda dem, utan istället använder någon av de andra kyrkorna i församlingen. De har därmed svårt att få kyrkoantikvarisk ersättning, den ersättning som staten delar ut som stöd för att underhålla kyrkorna. Församlingarna själva har inte möjlighet att stå för de miljonbelopp det rör sig om när de samtidigt måste skära ner på både verksamhet och anställda, och det är svårt att motivera kulturhistoriskt korrekta reparationer för flera miljoner när församlingen lika gärna skulle kunna fira gudstjänst i en modern byggnad.

I denna uppsatts vill jag titta på de olika faktorer som påverkar utformningen och utvecklingen av kyrkorummet. Kyrkan med liturgisk utveckling och krav på bekvämlighet; länsstyrelsen med det antikvariska ansvaret och ekonomin. Alla dessa avsnitt kommer att få en kortfattad bakgrund till var vi är idag. Jag kommer inte att gå in på kyrkogård eller kyrkans exteriör, utom undantagsvis om det har installerats en tillgänglighetsanpassad ingång under den undersökta perioden, utan endast undersöka kyrkorummet.

Anledningen till att jag väljer att titta på kyrkorna på detta sätt är att jag så att säga sitter på två stolar. Den ena stolen är att jag är uppväxt i en kyrklig familj och gift med en präst och under många år varit engagerad som ungdomsledare i kyrkan. Detta gör att jag ofta har hört diskussionen från kyrkligt håll och kan förstå problemen och frustrationen hos församlingarna när man inte kan förändra kyrkan till dagens krav. Den andra stolen är dels min utbildning på arkeologen i Lund där jag börjar få en förståelse för antikvariens roll och dels min bakgrund på teologen där jag mest studerade kyrkohistoria och fastnade för kyrkan som historiskt dokument med idag svårtolkade symboler som än så länge finns kvar. Denna kombination gör att jag får ett ganska ambivalent förhållande till förändringar i kyrkor. På ett sätt anser jag att det är självklart att en församling ska få anpassa kyrkan till dagens situation. Samtidigt skulle jag helst bara se varsamt underhåll utan större ingrepp för att bevara helheten till kommande generationer.

---

¹ KML 4 kap 2 §

² KML 4 kap 3 §

1.1 Problemformulering

- Hur inverkar liturgi, den antikvariska hållningen och ekonomi på omgestaltning av kyrkorummet?
- Vad har man på grund av verksamheten förändrat i 69 av kyrkorna i Växjö stift sen 50-talet?
- Vad har fem församlingar i Växjö stift ändra från -95 fram till idag och varför? Hur motiverar man från församling/antikvariska myndigheter? Har det varit konflikt eller samarbete mellan kyrka/antikvarisk myndighet? Har det varit problem att få tillstånd?
- Har det blivit svårare att få tillstånd för förändringar efter skilsmässan från staten?
- Hur har församlingarna/de antikvariska myndigheterna resonerat, vad har värderats och varför?
- Hur väl är dokumentationen utförd? Duger den för en rekonstruktion efter t.ex. en brand? Är det mätt, fotograferat, ritat?

1.2 Förkortningar

KML – Lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.

KAE – Kyrkoantikvarisk ersättning

RAÄ – Riksantikvarieämbetet

VOUP – Vård och Underhållsplan

1.3 Syfte och avgränsning

Syftet med denna uppsats är att undersöka dels vad som påverkar förändringar och i hur hög grad och dels hur samarbetet mellan antikvariska instanser och olika församlingar har fungerat när församlingar har ansökt om att få utföra förändringar. Jag vill här försöka komma åt argumenten från de olika parterna för att se vad de olika parterna har värderat i kyrkan. Jag kommer också utröna vad som är de vanligaste förändringarna i Växjö stift utifrån 69 kyrkor.

Jag har valt att avgränsa mig till svenska förhållanden. Det finns många exempel i utlandet på hur man har hanterat kyrkorna som inte är applicerbara på våra svenska förhållanden. T.ex. har en kyrka i Dublin fått bli turistinformation, något som är svårt i Sverige dels på grund av att det ofta finns en kyrkogård som fortfarande används i anslutning till kyrkan och dels lagstiftningen som förespråkar varsamhet och bevarande. Man har i Sverige också ett uttalat önskemål om att kyrkorna ska fortsätta att vara just kyrkor.

När jag går igenom liturgins och teologins utveckling går jag bara in på sådant som har haft stor genomslagskraft i kyrkorummet. Övriga förändringar/strider, hur stora de än må vara, utelämnas eftersom de inte är relevanta i sammanhanget. Små förändringar, som till exempel förflyttningar av ljus och ljusbärare, förändringar i textilier och så vidare, utelämnar jag också på grund av platsbrist.

1.4 Material och Metod

Jag kommer att gå igenom alla färdiga vård och underhållsplaner³ (VOUP) i Växjö stift (69 stycken) för att få en överblick av vad som är förändrat i kyrkorna från 50-talet och framåt. Jag kommer sedan att gå igenom fem av Växjö stifts medeltida kyrkors VOUP för att få en mer ingående överblick av varje kyrkas hela historia och se vad som värderas som kulturhistoriskt viktigt och varför. Eftersom många kyrkor har förändrat så mycket sen den

---

³ VOUP innehåller basfakta om kyrkan och har tagits fram/ska tas fram för alla kyrkor för att underlätta vid planering av vård och underhåll samt vid ansökningar hos länsstyrelsen.

ursprungliga byggnationen att man ibland inte längre kan se att den har sitt ursprung under medeltid har jag definierat en medeltida kyrka som ”en kyrka som har kvar en större byggnadsdel, t.ex. en vägg, från medeltid”. Av praktiska och ekonomiska skäl har jag valt fem kyrkor i samma län, Kalmar län, dock inte i samma församling utan utspridda. De kyrkor jag har valt i Växjö stift är Hagby, Mörbylånga, Gärdslösa, Voxtorps och Torslunda.⁴ Resultaten från genomgången av VOUP kommer jag sedan att jämföra med ansökningar och utlåtanden från länsmuseet i varje fråga angående förändring från 1995 och framåt. Att jag väljer tiden från 1995 beror på att det är då länsstyrelsen tar över besluten från Riksantikvarieämbetet⁵. Jag kommer dock att begränsa mig till förändringar av kyrkan och inte gå in på varje fall av restaurering eller dylikt, det jag vill få fram är diskussionen kring förändringar i en skyddad byggnad när en församling vill förändra sin kyrka för att den ska fungera bättre i deras verksamhet. Dessa förändringar kan vara motiverade av t.ex. liturgiska skäl, tillgänglighetsanpassningsskäl och brand- och stöldskydd. Som jämförelsematerial kommer jag också att ta upp bänkstriden i Trefaldighetskyrkan i Karlskrona. Här har församlingen ansökt och överklagat sen slutet av 80-talet. Fallet är ännu inte avgjort.

Jag har också tittat på en del lagar och andra dokument från bland annat Riksantikvarieämbetet (RAÄ), Svenska kyrkan och länsstyrelsen. Mycket av det material jag kommer att använda mig av är, förutom arkivmaterial i form av ansökningar, yttranden och beslut, utgivet i tidskrifter eller finns tillgängligt på Internet i form av råd och anvisningar.

1.5 Forskningsbakgrund – Diskussioner och seminarier som har varit

Det har alltid funnits en spänning mellan de två motsatta åsikterna att 1. kyrkan är vind- och regnskydd åt altaret och de gudstjänster och förrättningar som hålls där och 2. kyrkorummet har ett levande språk med ett egenvärde. Det brukar ses som reformatoriskt att se den praktiska betydelsen av kyrkorummet i första hand och minimera betydelsen av rummet i sig. Detta beroende på att reformatorerna vände sig mot att kyrkorummet ansågs som heligare än vardagslivet och att altaret var platsen där mässoffret upprepades och helgonen tillbads. Men genom att vara kritisk erkände man att kyrkorummet talade ett språk, vilket även de reformatoriska kyrkorummen gjorde, med t.ex. predikstolar och bänkar.⁶

Forskning kring antikvariska problem i kyrkor och hur samarbetet/konflikterna mellan kyrka/antikvarisk myndighet är inte lätt att hitta. Den bok jag har hittat som kommer närmast är *Sex år i kyrkorna 1994-1999 – Rapport från kulturmiljöövervakning* som är skriven av Estrid Esbjörn och Monica Bennet Gårdö och har givits ut av RAÄ. I denna undersökning har man tittat på alla kyrkoärenden under perioden 1994-1999 som är diarieförda på RAÄ, (ca 6500 varav ca 4500 rör kyrkobyggnaden och dess inventarier) och fokuserat på åtgärder och förändringar i kyrkorummen. Författarna har velat se på omfattningen av olika åtgärder och, genom att studera antalet förändringar över tid, försöka utröna olika trender i önskemålen. Utöver detta har de genomfört en detaljstudie på tio utvalda kyrkor. De kom fram till att man i 69 % av socknarna hade genomfört mer eller mindre omfattande förändringar av kyrkobyggnaderna under den aktuella perioden.⁷ Generellt var det inga problem för

---

⁴ Jag kommer förutom dessa redogöra för ärendet med bortagandet av bänkkvarteren i Trefaldighetskyrkan i Karlskrona.

⁵ Schwanborg, I., Unnerbäck A., Kulturhistorisk klassificering av kyrkor. *Kulturmiljövärd 3-4 -96 Tidernas kyrka*. Antell, E., (red), Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1996. sid. 84

⁶ Hammar, KG., Kyrkorummet är ett språk. *Gamla kyrkorum i en ny tid – Arkitekter och teologer om kyrkorummets nutida användning*. Granberg, G., (red), Bokförlaget Libris, Örebro, 2004. sid. 12

⁷ Esbjörnson, E., Bennet Gårdö, M., *Sex år i kyrkorna 1994-1999 - Rapport från kulturmiljöövervakning*. Riksantikvarieämbetet 2002. sid. 5

församlingarna att få tillstånd från antikvariskt håll att tillföra nya föremål eller inredningsdetaljer, bara de inte var störande för kyrkorummet i stort. Det som var problematiskt var att ta bort inventarier eftersom man ansåg att de representerade historiska tidsskikt, skeenden och företeelser som ansågs ha kulturhistoriska värden och kulturmiljövärden är satt att bevaka.⁸ Något jag reagerar på i rapporten är användandet av ordet "traditionellt" och "traditionella". Ett exempel på detta är på sidan 34 där man diskuterar belysningen och ljudanläggningarna. Malmkronor, ljusplåtar på väggarna och i vissa fall kristallkronor, anser författarna vara traditionella.⁹ Den fråga jag ställer mig är hur länge något ska behöva finnas i ett kyrkorum för att vara traditionellt. När blir t.ex. armaturerna från 1995 i Växjö domkyrka traditionella? Och finns det idag ljudanläggningar som räknas som traditionella i kyrkorna?

Det mesta jag har hittat, förutom ovanstående bok, som tar upp konflikten/samarbetet mellan myndighet och kyrka är olika tidningsartiklar och en bok som heter *Gamla kyrkorum i en ny tid – Arkitekter och teologer om kyrkorummets nutida användning*. Denna bok är resultatet av en serie seminarier i Uppsala stift med olika arkitekter, teologer och andra aktörer i frågan där man hade valt ut ett studieobjekt, Väddö kyrka. Här har främst teologer och arkitekter gett sin syn på förändringar i kyrkor i stort samt Väddö kyrka med olika ritningsförslag på omgestaltning av kyrkorummet.

Jag kommer här att lyfta fram den generella diskussionen och inte titta på deras exempelkyrka. Granberg anser att den bevarariver, och de restriktioner av förändringar som idag finns kan hota församlingarnas verksamhet eftersom man inte har möjlighet att göra de förändringar man anser vara nödvändiga för att verksamheten ska fungera. Om man i sin iver att bevara inte tillåter förändringar kommer kyrkorummen att förvandlas till museer, de upphör att vara levande kyrkorum. Ett kyrkorum ska exklusivt användas för gudstjänst, det är en helig plats där Gud möter människor i bön, andakt och gudstjänst.¹⁰ För att kunna fortsätta vara ett levande rum behövs inte bara restaureringar och underhåll utan också förändringar enligt vad den nya tiden kräver.¹¹ Man måste komma ihåg att om inte kyrkorna kan användas till det som de är byggda för kommer det absolut att negativt påverka viljan att bekosta underhållet för dem. Många församlingar kommer inom en snar framtid inte ha råd att underhålla sina kyrkor på egen bekostnad och man måste minska sitt byggnadsbestånd. En lösning kan vara att göra sig av med församlingshem, men då måste den verksamheten kunna flyttas in i kyrkan vilket kräver stora ombyggnader och eventuella tillbyggnader.¹²

Att olika kyrkoföreträdare ibland har upplevt den antikvariska sektorn som en motståndare och inte en samarbetspartner kan man se genom följande två citat: "En oskriven regel brukar vara att ju mer antikvariskt uppskattade bänkarna är, desto sämre fungerar de liturgiskt."¹³ och "Att hänvisa till det kulturhistoriska värdet får inte missbrukas och bli ett hinder i en församlings förnyelsearbete med sin kyrka."¹⁴ Man anser från kyrkans håll att det ofta blir motsättningar vid tillståndsprövanden. I den nya boken *Levande arv* uppmanar därför

---

⁸ Esbjörnson, E., Bennet Gårdö, M., 2002. sid. 5f

⁹ Esbjörnson, E., Bennet Gårdö, M., 2002. sid. 34

¹⁰ Granberg, G., Samspelet mellan gudstjänst och kyrkorum. *Gamla kyrkorum i en ny tid – Arkitekter och teologer om kyrkorummets nutida användning*. Granberg, G., (red), Bokförlaget Libris, Örebro, 2004. b. sid. 20f

¹¹ Granberg, G., Förord och syfte. *Gamla kyrkorum i en ny tid – Arkitekter och teologer om kyrkorummets nutida användning*. Granberg, G., (red), Bokförlaget Libris, Örebro, 2004. a. sid. 9

¹² Granberg, G., 2004. b. sid. 25f

¹³ Hammar, KG., 2004. sid. 15

¹⁴ Granberg, G., 2004. b. sid. 30

författarna därför församlingar att ta diskussionen med de antikvariska representanterna på ett tidigt stadium, antingen det är stiftantikvarien, länsmuseet eller länsstyrelsen. Denna kontakt kan ske genom ett eller flera möten där man förutsättningslöst kan diskutera olika lösningar på särskilda problem.¹⁵

De tidningar och tidskrifter som främst tar upp dessa frågor är *Kyrkans tidning* och *Kulturmiljövård*. Det är säkert möjligt att hitta mer om enskilda kyrkor i lokalpressen, men eftersom jag har velat komma åt en mer generell debatt har jag utelämnat dem. Det man kan utläsa ur tidningar som t.ex. *Kyrkans Tidning* är att församlingarna ser det som en strid mellan brukare/förvaltare av kyrkorna och de antikvariska myndigheterna.¹⁶ Detta samtidigt som de antikvarier som kommer till tals i samma tidning anser att respekten för gångna tider saknas bland präster och andra aktiva i församlingarna och att församlingarna inte förstår att det är viktigt att bevara de kulturhistoriska värdena för kommande generationer.¹⁷

1.6 Källkritiska aspekter

Det största källkritiska problemet i denna undersökning är det snäva urvalet av kyrkor som jag av praktiska skäl tvingats göra. För att få en rättvis bild skulle det vara nödvändigt att gå igenom samtliga kyrkor som är skyddade av KML 4 kap, ca 3500, och sammanställa antalet ansökningar, avslag och överklaganden och domarna i dem under tiden 1995-2005. Detta är ett jättejobb som tyvärr inte ryms inom ett så här litet arbete, men är något som hade varit intressant att gå vidare med. Alternativet hade kunnat vara att gå igenom t.ex. hela Växjö stift men det är tyvärr också omöjligt med det utrymme som ges i en C/D-uppsats. Ett annat problem är de kyrkor jag har valt att titta närmare på. Dessa kyrkor ligger i samma län, förutom Trefaldighetskyrkan i Karlskrona, vilket gör att det är samma länsstyrelse och samma länsmuseum som har gjort bedömningarna. En annan länsstyrelse kanske hade gjort en annan bedömning av ett liknande ärende. Jag valde mellan medeltida kyrkor med färdiga VOUP i Kalmar län, för att slippa långa resor. Jag valde både kyrkor med många förändringar och kyrkor med få. Detta eftersom jag inte visste om avsaknaden av förändringar berodde på brist på ansökningar eller på att man inte hade fått gehör för sina behov.

2. Bakgrund och aktuellt läge

Det är nödvändigt att gå igenom vissa aspekter för att få en grundläggande förståelse för problematiken med omgestaltung av kyrkorum och de olika perspektiven. Först går jag igenom liturgins och teologins utveckling. Nästa steg är den antikvariska sektorn, dess bakgrund och hur den resonerar. Den tredje aspekten är ekonomin. Hur fungerar det idag, hur finansieras främst underhållet av våra kyrkor, hur var det innan skilsmässan från staten? Detta är frågor som måste belysas trots att de inte har en direkt koppling till omgestaltung av kyrkorummet. Om staten betalar det överskjutande beloppet för underhåll, som kommer av att kyrkan är skyddad av KML 4 kap, är det kanske lättare för församlingarna att låta staten bestämma.

---

¹⁵ Hössjer Sundman, B., (red), *Levande arv*. Verbum Förlag, Stockholm, 2007. sid. 93f, 106

¹⁶ Se t.ex. *Kyrkans tidning* 04-05-24 Länsrätten ger kyrkan rätt i orgeltvist, 04-10-05 Samfällighet anmälde länsstyrelsen till JO, 04-10-11 Församling förlorade strid om dörrar, 05-07-20 Nej till solceller på kyrktak, 05-11-23 Viksta vann strid om orgelläktare, 06-09-29 Församling slipper lagra kyrkbänkar för framtiden.

¹⁷ Se t.ex. *Kyrkans tidning* 04-02-20 Rivning är för enkelt, 04-04-23 Länsstyrelsen i strid om avsakraliserad kyrka, 06-11-15 Riksantikvarieämbetet tycker till om övertaliga kyrkor.

2.1 Det kyrkliga perspektivet

2.1.1 Liturgins utveckling under medeltid till 1800-tal med generella kyrkohistoriska hållpunkter

Här presenterar jag de stora förändringar i liturgin som avspeglas i kyrkobyggnaden.

De första kyrkorna som byggdes på kontinenten använde den profana överhetens byggnadsstil, basilikan, dock med det tillägg att man byggde kor (förutom absid som kunde fungera som t.ex. domarplats i det profana användandet) med altaret placerat vid övergången mellan kor och långhus.¹⁸ Biskopen ledde mässan med altaret mellan sig själv och församlingen, med ryggen mot korväggen, man firade mässan Versus Populum¹⁹. Detta sätt att fira mässa symboliserar gemenskapen i församlingen och att alla är delaktiga i firandet av nattvarden.²⁰ När mässofferläran²¹ blev allmän i början av 1000-talet blev den romanska katedralen den stilbildande modellen som alla nya kyrkor byggdes efter. Denna nya lära innebar att det inte längre var den mässfirande församlingen som stod i centrum utan Kristi offer, som gestaltades genom prästen. Prästen tog över församlingens roll och blev ställföreträdande inför Gud. Detta visades genom det som kallas ad orientem²² med altaret långt in i koret, gärna ända in mot väggen²³, och prästen framför med ryggen mot församlingen. Detta gjorde församlingen passiv, med prästen som frambär offret i deras ställe. Korgolvet gjordes högre vilket hjälpte till att understryka den hierarki som skapades och visades genom liturgin.²⁴ Denna hierarkisering blev tydligare i den gotiska katedralen från ca 1200-talet. Man ökade avståndet mellan församling och präst och gjorde koret större. Det var också då man utvecklade transsubstantiationsläran²⁵ som förstärkte prästens roll i mässan eftersom han åstadkom denna förvandling. Man vidareutvecklade också den ställföreträdande rollen, det var i princip inte längre nödvändigt för församlingen att närvara.²⁶

---

¹⁸ Persenius, R., Det heliga rummet i tjänsten inför Gud – erfarenheter från biskopsvisitationer. *Gamla kyrkorum i en ny tid – Arkitekter och teologer om kyrkorummets nutida användning*. 2004. sid. 52 och NE.se uppslagsord "basilika", direktlänk: http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=124651 2007-03-19

¹⁹ Lat; "mot församlingen", med prästen står bakom altaret vid instiftelseorden, med altaret mellan sig och församlingen, vänd mot församlingen. (Martling, C. H., *Liturgiskt lexikon*. Sökord "Versus Populum", Verbum, Stockholm, 2000. sid. 127)

²⁰ Persenius, R., 2004. sid. 52

²¹ Mässoffer är en beteckning på nattvardsfirandet som en offerhandling, Kristi offer på korset aktualiseras (utan att upprepas) och åberopas i förböner för både levande och döda. Man frambär också nattvardsgåvorna som ett offer. Reformatörerna avvisade mässofferstanken och såg istället nattvarden som en gåva från Gud till kommunikanterna som tog emot Kristi offer i mässan. (Martling, C. H., *Liturgiskt lexikon*. Sökord "mässoffer", Verbum, Stockholm, 2000. sid. 90)

²² Lat; "mot öster", prästen är vänd mot öster, mot Gud, den klassiska kristna böneriktningen, med församlingen bakom sig. (Martling, C. H., *Liturgiskt lexikon*. Sökord "ad orientem", Verbum, Stockholm, 2000. sid. 8)

²³ I Sverige flyttades inte altaret så att det stod mot väggen. Istället började man under romansk tid sätta upp s.k. "retabel" (lat retro: bakom och tabula: skiva) även kallat "superfrontale" (lat: övervägg); en låg skärmvägg vid altarkivans bortre kant, som ofta hade praktfulla bilder. Ett kors som förmodligen har ingått i en sådan altaruppsats finns bevarat från Flyinge rivna kyrka. Ur retabel utvecklades under gotiken altarskåp. (Martling, C. H., *Liturgiskt lexikon*. Sökord "Retabel, retabulum" sid. 108 och "altarskåp" sid. 13, Verbum, Stockholm, 2000 och Hassler, O., *Den svenska kyrkan – kyrkobyggnader och kyrkoinventarier*. Verbum/Studieboksförlaget, 1972. sid. 82f och Holmberg, R., *Kyrkobyggnad, kult och samhälle, landskyrkan i Lunds forna ärkestift genom tiderna*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 1990. sid. 21)

²⁴ Persenius, R., 2004. sid. 53

²⁵ Transsubstantiation – Lat; substansförvandling. Läran om att nattvardselementen bröd och vin förvandlas till Kristi kropp och blod utan att förändra smak, färg eller yttre form (accidens). (Martling, C. H., *Liturgiskt lexikon*. Sökord "Transsubstantiation" sid. 122 och "accidens" sid. 7f, Verbum, Stockholm, 2000)

²⁶ Persenius, R., 2004. sid. 53

Mot slutet av medeltiden började församlingen ta emot nattvardsgåvorna knäfallande, vilket hade med den förändrade nattvardsuppfattningen att göra. Genom Luthers reformation kom botten i förgrunden vilket gjorde att det var fortsatt naturligt att ta emot nattvarden knäfallande, vilket gjorde att knäfall infördes från 1600-talet.²⁷ Dessa knäfall utvecklades ur enkla flyttbara kommunionbänkar som påbjöds i Sverige i slutet av 1500-talet. De såg snart ut som de altarringar/altarrundar vi är vana att se i kyrkor idag.²⁸ Namnet altarrund/altarring skvallrar om att det finns en symbolisk tolkning, eftersom det inte är en full cirkel utan endast en halvcirkel. Detta bygger på tanken om att östväggen är den synliga gränsen mellan himmel och jord. Man tänker sig att altarringen fortsätter, och sluter sig, på andra sidan väggen där ”de som har gått före oss” firar med oss, alla kristna i alla tider tillsammans.²⁹ Den lutherska nattvardssynen skiljer sig lite från den katolska. Man brukar kalla den lutherska synen för konsubstantiationsläran som innebär att Kristus är närvarande ”i, med och under” nattvardselementen. Detta innebär att Kristi kropp och blod förenas med brödet och vinet utan att nattvardselementens substanser eller accidenser förvandlas, nattvardselementen blir ”bärare” av Kristi kropp och blod.³⁰

I och med reformationen ändrades också grundsynen på gudstjänsten, förkunnelsen fick en mer framträdande roll och både evangelieläsningen och predikan hölls på folkspråket. Detta ledde till att predikstolar blev vanliga och under 1600- och 1700-talen blev dessa mer utsmyckade och fick mer betydelsefulla placeringar.³¹ Det finns till och med exempel på kyrkor, främst från 1700-talet, där predikstolen är placerad över altaret, detta går tillbaka till en tanke i det reformatoriska Tyskland där man ville visa på jämvikten mellan altare och predikstol. Detta förbjöds dock i Sverige 1836.³² Exempel på kyrkor i Lunds stift med predikstol ovanför altaret är t.ex. Färingtofta kyrka³³, Glimåkra kyrka, kyrkan är invigd två år efter förbudets införande³⁴ samt Riseberga kyrka³⁵, i Växjö stift kan man t.ex. nämna Ventlinge kyrka på Öland³⁶, Slätthögs kyrka³⁷ och Nässjö gamla kyrka.³⁸

På grund av de allt längre predikningarna infördes även kyrkbänkar allmänt från 1600-talet. Från början var bänkarna öppna men senare tillkom dörrar. Detta att församlingen skulle sitta stilla och lyssna kan tyckas konstig eftersom den teologiska betoningen i reformationen låg på de döptas och troendes ”allmänna prästadöme”.³⁹ Det allmänna prästadömet innebär att alla döpta är ”präster”, vilket var en idé man hämtade från bibeln.⁴⁰ Denna tanke hade förekommit i fornkyrkan, men trängts undan när kyrkan blev mer hierarkisk, men ”återuppväcktes” av reformatorerna på 1500-talet.⁴¹ Även kyrkorna som byggdes på 1800- och första halvan av

---

²⁷ Persenius, R., 2004. sid. 53

²⁸ Martling, C. H., *Liturgiskt lexikon*. Sökord ”altarring, altarrund”, Verbum, Stockholm, 2000. sid. 12f

²⁹ Martling, C. H., *Den talande tystnaden*. Verbum, Stockholm, 1987. sid. 51f

³⁰ Martling, C. H., *Liturgiskt lexikon*. Sökord ”konsubstantiation”, Verbum, Stockholm, 2000. sid. 71

³¹ Persenius, R., 2004. sid. 53f

³² Martling, C. H., 1987. sid. 62

³³ Anshelm, G. Kyrkorna i Lunds stift, *Lunds stift i ord och bild*. Herrlin, G., Forkman, G., m.fl. (red), Iduns tryckeri AB, förlaget, Stockholm, 1947. sid. 341, 557

³⁴ Anshelm, G. 1947. sid. 346, 560f

³⁵ Anshelm, G. 1947. sid. 435, 616

³⁶ Malmeström, E., mfl (red), Växjö stift, *Vår svenska kyrka – Växjö stift*. Kulturhistoriska förlaget, Göteborg, 1951. sid. 174

³⁷ Malmeström, E., mfl (red), 1951. sid. 109

³⁸ Malmeström, E., mfl (red), 1951. sid. 128

³⁹ Persenius, R., 2004. sid. 54

⁴⁰ Bland annat 1 Pet. 2:5-9, Upp. 1:6, 5:10, 20:6

⁴¹ NE.se, sökord; ”allmänna prästadömet”, direktlänk; http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=111950
2007-03-20

1900-talet fick bänkar och det är först under 1900-talets sista decennier som det har blivit vanligt att man vill ta bort bänkarna för att få plats för förändringar i t.ex. liturgi eller musik.⁴² Mer om detta i kommande kapitel.

2.1.2 Den liturgiska förnyelsen under 1900-talet

Kyrkorummen har, som vi sett i tidigare kapitel, förändrats i alla tider i takt med sina församlingar. Byggnaderna har anpassats efter församlingen och gudstjänstens behov.⁴³ Vi vet att det är ytterst sällan som en medeltida kyrka ser likadant ut idag som den gjorde när den byggdes. Det har tillkommit sakristia, vapenhus, kapell, bänkar, predikstol, orgelläktare o.s.v.⁴⁴ ”Vi blir aldrig färdiga. Vi är ständigt på väg – via sacra⁴⁵!”⁴⁶ Under 1800-talet blev dock förhållandet till de gamla kyrkorna problemfyllt. Den stora befolkningsökningen resulterade i att de gamla medeltida kyrkorna blev för små. Lösningen på detta var att man utvidgade dem eller byggde nya, vilket ledde till att många medeltida kyrkor revs. Idag har de flesta församlingar det omvända problemet, kyrkorna är för stora för den aktiva församlingen. Detta leder till att man har kostnader för underhåll och uppvärmning som är större än vad som skulle varit fallet med de mindre medeltida kyrkorna.⁴⁷

Liturgin har bevarat många av sina huvuddrag från fornkyrkans tid, men man har ändå genom historien genomfört en del förändringar, mer eller mindre omfattande.⁴⁸ Man kan till och med säga att liturgin idag börjar närma sig fornkyrkans liturgi genom att det krävs ett mer flexibelt kyrkorum för att gestalta den öppna gemenskapen som finns i församlingen. Kyrkorummet idag har ett behov av att, liksom under fornkyrkans dagar, göra det möjligt för en nära kontakt mellan präst och församling genom en liturgisk rörlighet.⁴⁹ Den senaste ”reformationen” av liturgin kan sägas ha inspirerats av katolska kyrkan och Andra Vatikankonciliet (1962-65). Man ville från katolskt håll ta bort det som sågs som ”onödiga tillägg” och återgå till en ”enklare” liturgi. Den senaste kyrkohandboken visar tydliga spår av denna vilja att förändra och förenkla. Detta syns bland annat på ett större utbud av gudstjänster, utökad folklig delaktighet i gudstjänsten med fler ansvariga. Processioner har blivit vanliga även i reformatoriska kyrkor, ljusbäraren har fått en plats i liturgin och inte bara den enskilda andakten och har ofta blivit placerat i koret. Altaret har blivit mer ett måltidsbord⁵⁰ och ofta vänt versus populum, antingen genom att man har flyttat det ursprungliga altaret eller installerat ett nytt (det är inte ovanligt med ett löst ”versusaltare”).⁵¹ Versusaltare i sig är ingen nyhet utan var vanligt fram till ca 800-talet (det försvann förmodligen helt runt år 1000⁵²). Förändringen kom, som vi såg tidigare, i och med att mässoffersläran fick större spridning. Även Martin Luther förespråkade versusaltare eftersom hans ideal var att prästen

---

⁴² Persenius, R., 2004. sid. 54

⁴³ Granberg, G., 2004. b. sid. 19

⁴⁴ Granberg, G., 2004.a. sid. 8

⁴⁵ via sacra – latin = den heliga vägen. Det liturgiska symbolspråkets namn på kyrkan mittgång som symbol för en kristens vandring genom livet från dop till död, från väster till öster. (Martling, C. H., *Liturgiskt lexikon*. Sökord ”Via sacra”, Verbum, Stockholm, 2000. sid. 127)

⁴⁶ Hammar, KG., 2004. sid. 17

⁴⁷ Granberg, G., 2004. b. sid. 19f

⁴⁸ Granberg, G., 2004. b. sid. 21

⁴⁹ Persenius, R., 2004. sid. 55

⁵⁰ Något som det också var från början. De första kristna använde måltidsbord av trä som de dukade och kallade Herrens Bord. Detta hade också praktiska anledningar, när kristendomen var förbjuden och man firade nattvard i hemmen var det logiskt att använda matbordet även till denna måltid. Ett enkelt träbord var också enkelt att ta med sig om man skulle fira nattvard på en martyrgrav. (Martling, C. H., *Den talande tystnaden*. Verbum, Stockholm, 1987. sid. 43)

⁵¹ Granberg, G., 2004. b. sid. 21f

⁵² Martling, C. H., *Liturgiskt lexikon*. Sökord ”Versus Populum”, Verbum, Stockholm, 2000. sid. 127

aldrig skulle vara vänd från församlingen. En förutsättning för att installera ett versusaltare är att det finns plats för det, vilket kan innebära att man behöver ta bort eller bygga om altarrunden alternativt ta bort några av de främre bänkraderna, något som också kan behövas för att bereda plats för kör, flygel eller liknande eftersom musiken har fått en allt viktigare roll i gudstjänsten.⁵³ Allt fler efterfrågar idag olika former av musikgudstjänster och meditativa gudstjänstformer.⁵⁴

2.1.3 Olika funktioner församlingarna idag vill bygga in i kyrkorna

I *Gamla kyrkorum i en ny tid* listar Granberg några olika funktioner som man skulle kunna bygga in i de kyrkorum som upplevs som för stora. De stora kyrkorummen kan idag skapa en känsla av isolering istället för gemenskap när det endast kommer några få besökare som sitter utsprida i varsitt hörn med ett hav av bänkar mellan sig. Ett sätt att lösa problemet med de stora lokalerna kan vara att göra små rum i rummet genom att utnyttja en del till exempel som sidokapell/dopkapell⁵⁵. Dessa kan vara placerade i en korsarm eller längst ner i kyrkan om man tar bort de nedersta bänkraderna. Genom att ta bort bänkar längst ner i kyrkan kan man också utnyttja ytan till viss barnverksamhet (vilket signalerar att barn är välkomna till kyrkan), utställningar, ev. kyrkkaffe, o.s.v. Eventuellt kan man avskärma dessa rum med skjutbara väggar eller vikväggar.⁵⁶ Det är idag också motiverat att ha mindre rum i rummet i form av t.ex. kapell längst ner i kyrkan eller i en korsarm. Detta eftersom allt fler besöker kyrkan utanför de organiserade aktiviteterna för personlig andakt med ljuständning, eller för att bara sitta ner i lugn och ro.⁵⁷ I kyrkor med stora korsarmar kan en avgränsning göras för att ge plats åt församlingssal, kök, toalett, kapprum o dyl. Om läktaren inte används kan man inreda arbetsrum genom att sätta upp en vägg mot kyrkorummet, även under läktaren kan man sätta upp en vägg och på det sättet få en läktarunderbyggnad som t.ex. kan utnyttjas som förråd.⁵⁸

Ett idag vanligt önskemål är även att ta bort altarringar och ha ”gående bord”, alltså att ta emot nattvarden stående.⁵⁹ Ett annat alternativ till att ta bort altarringen och flytta altaret kan vara att göra som man t.ex. har gjort i Sofia Albertina i Landskrona där man har tagit bort några av de främre bänkarna och ställt dit ett fristående versusaltare på hjul så att det går att flytta och fyllt på med lösa stolar. Detta leder till att man kan bevara både altare, altaruppsats och altarring. Det är även fullt möjligt att ta sig hela vägen fram till versusaltaret med rullstol eller rullator eftersom man slipper eventuella trappsteg upp i koret. (BILD 1)

Förutom de liturgiska förändringarna är det också vanligt att man vill tillgänglighetsanpassa kyrkorna, särskilt som det finns krav på att alla lokaler ”dit allmänheten har tillträde” ska vara

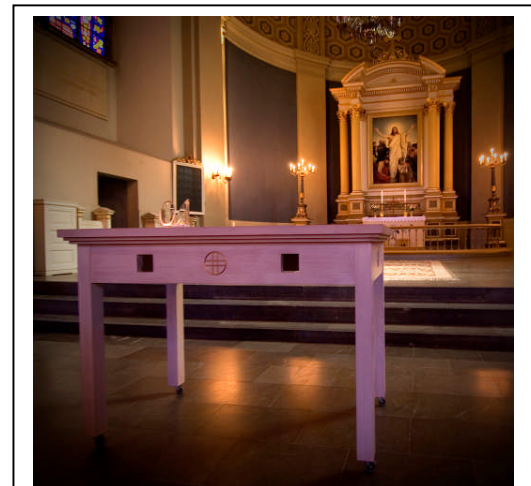

Bild 1

Versusaltaret i Sofia Albertina, Landskrona, med kor och högaltare i bakgrunden.
© 2007 Daniel Grimhammar

⁵³ Granberg, G., 2004. b. sid. 23

⁵⁴ Persenius, R., 2004. sid. 55

⁵⁵ Detta är ingen nyhet, de romanska kyrkorna hade ofta sidokapell i korsarmarna som även de kunde avslutas med absid. (Hassler, O., *Den svenska kyrkan – kyrkobyggnader och kyrkoinventarier*.

Verbum/Studieboksförlaget, 1972. sid. 18f) Även i den gotiska katedralen fanns det många kapell, främst för helgonkulten som blev allt mer utbredd. (Hassler, O., 1972. sid. 36)

⁵⁶ Granberg, G., 2004. b. sid. 24f

⁵⁷ Persenius, R., 2004. sid. 55

⁵⁸ Granberg, G., 2004. b. sid. 25

⁵⁹ Martling, C. H., *Liturgiskt lexikon*. Sökord ”altarring, altarrund”, Verbum, Stockholm, 2000. sid. 12

tillgängliga⁶⁰. 2000 antog riksdagen regeringens proposition *Från patient till medborgare - en nationell handlingsplan för handikappolitiken* där man föreslog att "[...] enkelt åtgärdade hinder i befintliga lokaler dit allmänheten har tillträde och på befintliga allmänna platser bör vara eliminerade år 2010 [...]"⁶¹ Ramper kan också ses som en arbetsmiljömässigt motiverad förändring för att slippa bära kistor utan kunna använda bårvagn. Efter kyrkstölderna tittar man också mycket på stöldförebyggande åtgärder, t.ex. märkning av inventarier, borttagande av original som ersätts av kopior och stöldlarm.⁶² Samtliga dessa åtgärder är tillståndspliktiga enligt KML 4 kap. Ett annat vanligt önskemål är att sätta in brandlarm, gärna med ett sprinklersystem som snabbt kan rädda inventarier, brandklassade säkerhetsskåp för kyrksilvret och nödutgångar.⁶³ Också värmesystemen ses över och man byter till system som är både mer energieffektiva och bättre för känsliga inventarier.

2.1.4 Kyrkans organisation idag

Församlingen är den minsta beståndsdel i den kyrkliga organisationen. De grundläggande uppgifterna för församlingarna är att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission. Församlingen ansvarar för att skaffa och underhålla den egendom som behövs för dessa uppgifter, utom i de fall då en samfällighet⁶⁴ ansvarar för detta. För varje församling ska det finnas en kyrkoherde som ansvarar för tillsyn och övergripande samordning av all verksamhet utifrån församlingens grundläggande uppgifter. Tjänstgöringsområdet för en kyrkoherde kallas pastorat, det kan finnas en eller flera församlingar i ett pastorat. När flera församlingar utgör ett pastorat samverkar de i en samfällighet som ska verka för ekonomisk utjämning, resurshållning och service. Samfälligheten har det ekonomiska ansvaret för alla församlingens uppgifter och ansvarar för den fasta egendomen inom samfälligheten. En samfällighet får dock inte besluta om förändringar av en kyrkobyggnad utan att församlingen först har godkänt detta.⁶⁵

2.2 Det antikvariska perspektivet

2.2.1 Kultminneslagens 4 kap

"Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas."⁶⁶

KML, 4 kap. handlar om kyrkliga kulturminnen. 1 § tar upp vad som menas med kyrkliga kulturminnen, det är förutom kyrkobyggnader även kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser. 2 § slår fast att dessa "skall vårdas och underhållas så att det kulturhistoriska värdet inte minskar, och utseende och karaktär inte förvanskas". Kyrkobyggnad är enligt denna lag en byggnad som före den 1/1 2000 har invigts för Svenska kyrkans gudstjänst och under samma datum ägdes eller förvaltades av densamma eller någon av dess organisatoriska delar. 3 § slår fast att inga kyrkor uppförda före utgången av 1939 får

⁶⁰ Plan- och bygglag (1987:10) 17 kap. 21a §

⁶¹ *Från patient till medborgare - en nationell handlingsplan för handikappolitiken*. Prop. 1999/2000:79

⁶² Svalin, E., (red), *Att vårda en kyrka*. Verbum förlag, Stockholm, 2004. sid. 71ff

⁶³ Svalin, E., (red), 2004. sid. 73ff

⁶⁴ En samfällighet är en ekonomisk sammanslutning av flera församlingar eller pastorat. (Kyrkoordningen 2 kap 8-9 §§)

⁶⁵ Kyrkoordningen 2 kap 1-13 §§

⁶⁶ KML 1 kap 1§

ändras på något väsentligt sätt utan tillstånd från länsstyrelsen. Länsstyrelsen får enligt samma paragraf ställa de villkor för tillståndet som är skäliga med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen ska utföras samt den dokumentation som behövs.” I 9 § sägs att när det gäller inventarier som har ett kulturhistoriskt värde krävs tillstånd från länsstyrelsen för att avyttra, reparera eller förändra, eller ”förflytta det från den plats där det sedan gammalt hör hemma”. Även när det gäller ansökningar i samband med inventarier kan länsstyrelsen ställa villkor för tillstånd.

2.2.2 Den antikvariska synen på kyrkorna

Ordet antikvarie kommer från latinets *antiquarius* som betyder ”älskare av forntiden”. En antikvarie arbetar idag som tjänsteman på kulturhistoriska museer eller andra kulturvårdande myndigheter, som t.ex. länsstyrelsen, och kan ha olika ansvarsområden däribland restaurering av kulturhistoriskt viktig bebyggelse som är underställd KML.⁶⁷

Traditionen av att skydda våra fornminnen går tillbaka till 1600-talet. I 1571 års kyrkolag överlämnades kyrkorna i församlingarnas ansvar och i 1686 år kyrkolag bestämdes att kungen skulle godkänna till- och nybyggnad.⁶⁸ Ämbetet riksantikvarie inrättades av Gustav II Adolf den 20 maj 1630 som utnämnde sin lärare, fornforskaren Johannes Bureus, till den förste riksantikvariern. Denne reste runt i Sverige tillsammans med en präst och en ung student och ritade av runstenar, samlade mynt och gamla krönikor, lagböcker, brev och handskrifter. Dessa ”rikskans antikvarij” blev grunden för 1600-talets forskning kring fornminnen, och vår tids kulturmiljövård. 1666 drev Johan Hadorph, den sjunde riksantikvariern, fram ”Placat och Påbudh, om Gamble Monumenter och Antiquiteter” som var Sveriges första ansats till en fornminneslagstiftning. Detta är den äldsta i Europa, bortsett från några författningar i Vatikanstaten. Samma år instiftade rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie Antikvitetskollegium i Uppsala, kollegiet leddes av riksantikvariern och hade till uppgift att lyfta fram ”vår svenske och göte nations gamla och märklige bedrifter och åminnelse tecken ifrån deras föråldrande och mörker åter uti ljustet daga”. Det var dock ingen långvarig organisation utan det ombildades redan 1692 till ett Antikvitetsarkiv och blev därmed en avdelning av det kungliga kansliet. Intresset för fornminnen avtog när Karl XII dog 1718, och med honom stormaktstiden.⁶⁹ Trots det uttrycks viljan att ta hand om kyrkorna och 1759 föreskrivs i ett kungligt brev hur man ska sköta vård och underhåll i kyrkorna. Från 1776 skulle Överintendentsämbetet, genom en förordning, granska ritningar och kostnadsberäkningar ur funktionell och praktisk synvinkel för att sedan lämna vidare till kungen som skulle godkänna dem, man nämner dock inga antikvariska aspekter.⁷⁰ Antikvitetsarkivet minskade i betydelse och 1780 överlämnade man större delen av samlingarna till Kungliga biblioteket och Riksarkivet. Den verksamhet som var kvar ställdes under Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Vitterhetsakademien tog över samlingar och skyldigheter och riksantikvariern blev akademins sekreterare. Det ointresse för fornminnen som nu hade inträtt höll i sig ända in i 1800-talet. Studiet av antikviteter sågs som en antikvitetsvetenskap och man intresserade sig istället för naturvetenskap och det klassiska kulturarvet. När Johan Gustav Liljegren blev utnämnd till riksantikvarie 1826 blev Vitterhetsakademien den högsta statliga myndigheten för Sveriges fornlämningar med riksantikvariern som verkställande ämbetsman. Ett organiserat inventeringsarbete startade och ett antal arkeologiska undersökningar genomfördes, bland annat i Visby och på Birka. Den nya

⁶⁷ NE.se sökord; ”antikvarie”, direktlänk: http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=11579. 2007-03-13

⁶⁸ Damell, D., mfl, Kulturarvet i samhället, *Kulturminnen och kulturmiljövård*. Sveriges Nationalatlas.

Temaredaktör: Selinge, K-G., Sveriges Nationalatlas Förlag, Stockholm. 2004. sid. 154

⁶⁹ Riksantikvarieämbetes historia http://www.raa.se/cms/extern/vart_uppdrag/var_historia.html 2007-04-05

⁷⁰ Damell, D., mfl, 2004. sid. 155

fornminnesförordningen som kom 1867 slog fast att det var straffbart att göra ingrepp i fasta fornlämningar. Även skyddet för kyrkorna förstärktes, man fick inte förändra eller riva en kyrka utan att Vitterhetsakademien hade fått möjlighet att dokumentera den.⁷¹ Man var även tvungen att ha tillstånd från kungen för att riva eller bygga om en äldre kyrka.⁷² I och med det blev byggnadsvården något som föll på riksantikvariens bord, åtminstone på pappret. Eftersom den växande organisationen medförde att det var fler och fler aktörer ute på fältet runt om i Sverige, samtidigt som verksamheten blev mer mångsidig, skapades behovet av ett organiserat samarbete mellan Stockholm och resten av Sverige. Konsthistorikern och arkitekten Sigurd Curman lade grunden för detta samarbete. Han tillträdde som riksantikvarie 1923 och skapade ett centralt chefsämbete med nya funktioner. Provinsmuseerna ute i landet förstärktes genom att man inrättade landsantikvarietjänster. Landsantikvarierna var anställda av provinsmuseet, men ansvarade för arbetsuppgifter från Riksantikvarieämbetet, som blev ämbetsverk och fick sitt namn 1938. I och med rivningarna på 1960-talet väcktes en folklig opinion med ett intresse av att bevara vårt gemensamma kulturarv. Riksantikvarieämbetet omstrukturerades och Vitterhetsakademien upphörde att vara huvudman för verksamheten 1975. Begreppet ”kulturmiljö” etablerades och man flyttade fokus från de enskilda fornlämningarna till ett större, mer övergripande, perspektiv.⁷³

Idag finns det grundläggande principer för hur man ska vårda det kyrkliga kulturarvet som är framtagna av Svenska kyrkan och RAÄ gemensamt. Dessa finns publicerade i *Fädernas kyrka – och framtidens*. Där står bland annat att kyrkorna är ett ovärderligt kulturarv, ett historiskt dokument, som tillhör alla och ska bevaras åt kommande generationer, detta samtidigt som det är ett levande gudstjänstrum, ett heligt rum för gudstjänst och de kyrkliga handlingarna. Kulturmiljövårdens roll är att företräda allmänheten i fråga om bevarandet av kulturarvet och här göra en avvägning mot församlingens intressen. Den obrutna kontinuiteten i funktionen av kyrkorna gör dessa till ett levande kulturarv som har ett värde i sig. När man gör ingrepp i kyrkan ska man alltid tillämpa grundläggande principer för god byggnadsvård, som t.ex. visa respekt för originalet, att verka för reversibla åtgärder och använda lämpliga material och metoder och ställa krav på desamma. Man ställer också krav på att kyrkorna ska vara väldokumenterade, denna dokumentation ska kunna ge ett bra underlag för rekonstruktion efter t.ex. en brand (på detta sätt bevaras kyrkan i princip för all framtid), dokumentationen ska också kunna ge ett underlag för framtida underhåll i fråga om åtgärder, material och metoder. Man utgår här ifrån att kyrkorna är värdefulla kunskapsbanker där dokumentation av murverk, konstruktioner, snickerier, målningar, inventarier osv. ska avse till att ta tillvara på och sprida kunskapen. När man hanterar omgestaltning av ett kyrkorum ska man göra en sammanvägd bedömning av en av kyrkans huvudsakliga uppgifter, att fira gudstjänst, samtidigt som man ska se till de historiska, arkitektoniska och estetiska värden som finns inbyggda i kyrkan. Man måste hela tiden se till helheten.⁷⁴

Alla våra kyrkor har haft stor betydelse för många människor genom tiderna och de är en länk mellan dåtid, nutid och framtid. Just eftersom de har haft en så stor betydelse för flera generationer är de viktiga att bevara för kommande generationer. Ser man på det på det sättet finns det inga övertaliga eller kulturhistoriskt värdelösa kyrkor. Alla dessa kyrkor binder ihop väven och det är just alla sockenkyrkor tillsammans som är det arv som vi inte får beröva

---

⁷¹ Riksantikvarieämbetes historia http://www.raa.se/cms/extern/vart_uppdrag/var_historia.html 2007-04-05

⁷² Damell, D., mfl, 2004. sid. 155

⁷³ Riksantikvarieämbetes historia http://www.raa.se/cms/extern/vart_uppdrag/var_historia.html 2007-04-05

⁷⁴ Svenska kyrkans utredningar, 1996:1. *Fädernas kyrkor – och framtidens – betänkande av 1993 års kyrkobyggnadsutredning*. Svenska kyrkans centralstyrelse, Uppsala. 1996. sid. 175f

kommande generationer.⁷⁵ Detta kulturarv är otroligt rikt och måste bevaras till de kommande generationerna till varje pris.⁷⁶ Men kyrkorna är inte bara museum utan också levande institutioner som svarar för en samhällsnyttig funktion. Enligt Unnerbäck har RAÄ av tradition varit positiva till önskemål som varit påkallade pga funktion, något RAÄ fått kritik för. Men Unnerbäck anser inte att man ska ifrågasätta den principen eftersom man måste vara beredd på vissa förändringar om man vill ha en kyrka som fortsätter användas till det den är byggd för, man måste dock respektera helheten. Han förespråkar åtgärder som är reversibla, använder traditionella material och metoder, har höga konstnärliga och hantverksmässiga kvaliteter och att åtgärden dokumenteras ordentligt. Det finns dock tillfällen när de liturgiska kraven får vika sig för de kulturhistoriska värdena.⁷⁷

Vissa kyrkor har så stora kulturhistoriska värden att man inte kan tillåta annat än varsamt underhåll och konservering för att de inte ska förstöras. Det är viktigt att genom inventeringar, som t.ex. vård och underhållsplaner, identifiera dessa byggnader så att detta kulturarv inte går förlorat.⁷⁸ Ett problem som gör att det kan uppstå konflikt mellan kyrka och myndighet i dessa frågor är att det i KML inte definieras varken vad som menas med ”kulturhistoriskt värde” eller med ”förvanskning”. Här är det upp till de antikvariska myndigheterna att tolka lagen och applicera den på de olika kyrkorna för att lyfta fram det som är kulturhistoriskt värdefullt och bedöma vad som går att göra utan att värdena skadas och därmed förvanskar kyrkan. Detta måste byggas på kunskaper och erfarenheter samt en dialog mellan de inblandade parterna. Det är ju också så att principer och värderingar för vad som är lämpligt skiftar över tid och mellan individer. Även om det kan skilja i detaljbedömningar finns det ofta ett samförstånd om vad som står för ”högt kulturhistoriskt värde” mellan de olika aktörerna. I boken *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor* listar Schwanborg vad som kan ses som generella kulturhistoriska värden och karaktärsdrag som finns i de flesta skyddade kyrkor och vad som kan ses som individuella värden och mer specifika för varje enskild kyrka och kyrkomiljö (Bilaga 1). Hon skriver även att både autenticitet och patina är viktiga ingredienser när man upplever ett kyrkorum. Av stort kulturhistoriskt värde har de representativa kyrkorna där man kan se ett uttryck för en utbredd och uppskattad tradition, om man gör för stora förändringar i sådana kyrkor, eller tar bort det som idag kan tyckas alldagligt kan det bli sällsynt och därmed inte visa på den uppskattning som var när det kom till. På samma sätt är det ovanliga och unika också värdefullt och något som vi måste värna om.⁷⁹ Man kan dock inte komma undan att det alltid kommer att finnas behov av att förändra kyrkor, det är därför viktigt att man som antikvarie gör en bedömning av behovet. För att kunna göra en sådan bedömning är det viktigt att ha en grundläggande kunskap för hur den aktuella församlingen/pastoratet fungerar.⁸⁰ Eftersom det är viktigt att kyrkorna kan fortsätta att vara just kyrkor ställs antikvarien här inför svåra avvägningar mellan funktion och kulturmiljö.⁸¹ Även riksantikvarie Inger Liliequist framhåller att det är bäst att kyrkorna får fortsätta att vara kyrkor, användandet som kyrkor höjer det kulturhistoriska värdet. Detta

---

⁷⁵ Rentzhog, S., Den sköra tråden – om kyrkornas betydelse för vårt kulturarv, *Kulturmiljövård 3-4 -96 Tidernas kyrka*. Antell, E., (red), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. 1996. sid. 21f

⁷⁶ Hoberg, B., Unnerbäck, A., *Kulturmiljövård 1/1993 Kyrkorna – heligt rum och levande museum*. Kyrkorna heligt rum och levande museum, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1993. sid. 1

⁷⁷ Unnerbäck, A., *Kulturmiljövård 1/1993 Kyrkorna – heligt rum och levande museum*. Ett nationellt kulturarv, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1993. sid. 25ff

⁷⁸ Schwanborg, I., *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor – en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2002. sid. 11

⁷⁹ Schwanborg, I., 2002. sid. 13ff

⁸⁰ Sjögren, T., *Antikvarisk resa, Kyrka i bruk*. Mörfors, G., Olsson, A., (red), Östergötlands museum, Linköping, 1996. sid. 88

⁸¹ Schwanborg, I., Unnerbäck A., sid. 85

håller Lars Friedner, generalsekreterare i Svenska kyrkan, med om det. Enligt honom är brukandet den bästa garantin för att kyrkorna bevaras till kommande generationer.⁸² Enligt Eva Carron, fd stiftantikvarie i Harnösand numera chef för Kultur- Naturavdelningen på länsstyrelsen i Västernorrland, får antikvarien inte bromsa utvecklingen av den kyrkliga verksamheten eftersom vi då tar ifrån vår egen tid rätten att skriva vår kulturhistoria.⁸³

2.2.3 ”dokumentation och byggnadsvård hör samman”⁸⁴

Man brukar ibland säga att gamla byggnader är historiska dokument som kan berätta för oss idag om hur människor har tänkt och hur de har levt under olika tider i historien. Detta kan ses genom att en byggnad har förändrats för att tillgodose nya krav som har växt fram genom en förändring i den sociala eller funktionella rollen byggnaden har haft i bygden. Man kan se att det har reparerats, byggt ut, tagit bort, ändrats efter modet eller tvingats att hitta nya funktioner för delar av byggnaden. Detta är något av det som kan tas fram genom en byggnadsarkeologisk undersökning och därför kan man med rätta säga att gamla byggnader är historiska dokument.⁸⁵ Här kan vi, precis som inom den grävande arkeologin, tala om stratigrafi och kulturlager. Stratigrafier i byggnader kan avslöja de olika historiska periodernas ekonomiska och politiska förhållanden, inte bara, som vi sett tidigare, de liturgiska växlingarna. (Detta kan vara särskilt synligt i de stora katedralerna⁸⁶.) Dessa kan ibland vara synliga utan djupare undersökningar, men ofta är en byggnadsarkeologisk undersökning att föredra. De flesta äldre byggnader har en så pass komplicerad byggnadshistoria att det krävs ingående studier av dem för att kunna tolka hur byggnaden har vuxit fram till vad vi ser idag.⁸⁷ Det är endast genom en byggnadsarkeologisk analys vi kan komma åt byggnadens egen berättelse. Vård av kyrkor ska utföras på ett sådant sätt att kunskapen ökas, varje ingrepp i en kyrka måste vara ett vetenskapligt arbete. Länsantikvarien i Gävleborg, Erik Nordin, drar det till sin spets genom att säga: ”Om det inte finns något att rapportera om en vårdinsats är det fel på den antikvariska kontrollanten. Det kan också handla om bristande iakttagelseförmåga eller bristande tid.”⁸⁸ Det är dock inte bara byggnadshistoriska iakttagelser han menar utan även om hur vården har utförts, vi ska hela tiden söka efter ny kunskap som kan kommat till användning nästa gång.⁸⁹ Dessa nedslag i det historiska materialet kan lämna viktig information till den stora helheten. Det övergripande målet vid en byggnadsarkeologisk undersökning är att få bättre kunskap om byggnaden, dess ursprungliga utseende, dess framväxt och till- och ombyggnader i de olika kulturhistoriska sammanhangen. Man får dock inte gå för långt i sin kunskapsiver heller. Man måste hela tiden väga det mot bevarandeperspektivet. Man bör alltid sträva efter att göra så små ingrepp som möjligt, detta med hänsyn till både byggnad och kommande generationer.⁹⁰ Länsstyrelsen i Kalmar län har dock inte satt en byggnadsarkeologisk undersökning som villkor vid något av ärendena som jag har undersökt i de fem kyrkorna, inte ens när man i Torslunda kyrka fick tillstånd att bygga en tillbyggnad mot tornets norrsida.

---

⁸² *Kyrkans Tidning* 2007-05-09 Kyrkan bäst på att bevara kulturarvet

⁸³ Mannerheim, Y., Så är det att vara stiftantikvarie. *Kulturmiljövård 2/2003 Vad händer med kyrkans kulturarv efter skilsmässan från staten*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2003. sid. 17

⁸⁴ Andersson, K. Hildebrand, A., *Byggnadsarkeologisk undersökning. Det murade huset*. 2:a upplagan. Riksantikvarieämbetets förlag, 1988. sid. 7

⁸⁵ Andersson, K. Hildebrand, A., 1988. sid. 7f

⁸⁶ Ullén, M., *Kyrkobyggnaden. Sveriges kyrkohistoria, 2. Hög och senmedeltid*. Huvudred: Tegborg, L., 1999. sid. 254

⁸⁷ Andersson, K., och Hildebrand, A., 1988. sid. 7

⁸⁸ Nordin, E., *Kyrkorna – titthål till vår historia. Kulturmiljövård 3-4 -96 Tidernas kyrka*. Antell, E., (red), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. 1996. sid. 37

⁸⁹ Nordin, E., 1996. sid. 37

⁹⁰ Andersson, K., Hildebrand, A., 1988. sid. 11

Som exempel på ny kunskap i samband med byggnadsarkeologisk undersökning kan nämnas att man i samband med en renovering av Grensholms kapell i Vånga socken (Östergötland) 1995 hittade spår som tyder på att kapellet har använts som bostad i den första byggnadsfasen (av tre) när byggnaden sannolikt ersatte Aals borg som mangårdsbyggnad på Grensholms säteri (Vånga 98:1). Man kunde också konstatera att kapellet tidigare hade haft en enkel fritrappa och inte en dubbel som var fallet när man påbörjade renoveringen (trappan togs bort i samband med renoveringen).⁹¹

Som arkeolog ser jag klara fördelar med att göra en byggnadsarkeologisk undersökning med dokumentation i samband med restaureringar, och gärna också i samband med upprättandet av VOUP (även om så, mig veterligen, inte har skett). Man kan säga att undersökningen och dokumentationen har två huvudsyften: ”Det ena är att söka klargöra byggnadens historia och det andra är att aktivt medverka till att bevara byggnaden med dess historiska kvaliteter så långt som möjligt ostörda.”⁹²

Denna forskning ska grunda sig på en analytisk tolkning av byggnadens stratigrafi; försöka se de olika byggnadsfaserna och företeelserna för att senare koppla ihop de i en relativ kronologisk kedja.⁹³ När man går in och detaljstuderar och mäter ett enskilt murparti finns det alltid en chans att man upptäcker nya detaljer eller händelser som inte tidigare har blivit dokumenterade. ”Vården av byggnader får inte bli ett självändamål – man måste veta vad man vårdar”⁹⁴ När man i samband med en restaurering utför en byggnadsarkeologisk undersökning kan man t.ex. ställa sig följande frågor;

- Vilka värden är helt oersättliga i denna byggnad? Preciserar varför.
- När förändringen måste ske av tekniska och/eller praktiska skäl: – Behöver de verkligen vara så omfattande?
- Kan föreslagna åtgärder på lång eller kort sikt skada byggnaden? Hur?⁹⁵

Det är också viktigt att ha en bra grundläggande dokumentation på skyddade byggnader för att underlätta och påskynda handläggande av byggnadsärenden, både för förvaltare, byggnadsvårdande företag och tillståndsgivare på länsstyrelsen. En bra dokumentation är inte bara en dokumentation om vad som har hänt och hur det ser ut i dagsläget utan innehåller också en fortlöpande uppdatering av de förändringar som sker med byggnaden ur t.ex. vårdande eller anpassningssyften för senare generationer att gå tillbaka till.⁹⁶ Den byggnadsarkeologiska dokumentationen är mer djupgående än i de VOUP som jag har gått igenom. I VOUP har man endast fotograferat kyrkan och inventarier, utan mått i bilden, och använt sig av gamla uppmättningsritningar. I en byggnadsarkeologisk dokumentation gör man nya uppmätningar och ritningar, beskriver byggnaden, stenar och fogar, fotograferar byggnaden och detaljer och samlar in eventuella prover och fynd.⁹⁷

---

⁹¹ Feldt, A-C., Grensholms kapell, *Kyrkoarkeologi i Östergötland 1986-1996*. Hörfors, O., (red), Östergötland Östergötlands länsmuseum, 1996. sid. 27ff

⁹² Andersson, K., Hildebrand, A., 1988. sid. 9

⁹³ Jönsson, K., Sundnér, B., 1999. Byggnadsarkeologi i kulturmiljövården, Rapport till Riksantikvarieämbetet, 1999. sid. 15

⁹⁴ Jönsson, K., Sundnér, B., 1999. sid. 6

⁹⁵ Andersson, K., Hildebrand, A., 1988. sid. 12

⁹⁶ Jönsson, K., Sundnér, B., 1999. sid. 4

⁹⁷ Andersson, K. Hildebrand, A., 1988. sid. 11

2.2.4 Tillståndsförfarandet

När en församling vill genomföra en förändring som berörs av KML 4 kap ställs ansökan från och med 1995 till länsstyrelsen, innan dess var det RAÄ. Länsstyrelsen begär då ofta ett remissyttrande från länsmuseum, eller regionmuseum i Skåne, som gör en kort utredning och lämnar synpunkter på ansökan och rekommenderar avslag eller godkännande och eventuella villkor för godkännande. Detta yttrande skickas tillbaka till länsstyrelsen som tar beslut i ärendet. I vissa fall kan remiss även skickas till RAÄ om det är fråga om svårare art. Ansökningsprocessen tar mellan två och tre månader beroende på arbetets art och vad som berörs av ansökan, under förutsättning att ansökan är tillfredställande med bra underlag, annars kan länsstyrelsen kräva kompletteringar. Ofta utser länsstyrelsen en antikvarisk kontrollant, detta kan vara en namngiven person eller en institution som t.ex. länsmuseum, som under tiden för arbetet, och efter det är klart, inspekterar att det hela sköts efter den ansökning som är godkänd och på ett antikvariskt korrekt sätt med rätt metoder och material.⁹⁸ Den antikvariska kontrollanten ska t.ex. dokumentera nya byggnadsskikt eller ytskikt. Efter att arbetet är slutfört skriver denne en rapport med antingen ett godkännande eller underkännande av arbetet, denna lämnas till länsstyrelsen, länsmuseum, RAÄ och, om de vill, församlingen. Den antikvariska kontrollanten bekostas av församlingen, kostnaden måste dock vara skäligen i sammanhanget.⁹⁹ Om församlingen inte är nöjd med beslutet från länsstyrelsen kan de överklaga och det blir då en rättsprocess som kan gå hela vägen till regeringsrätten. Ett domslut som inte är acceptabelt ur antikvarisk synvinkel kan överklagas av länsstyrelsen eller RAÄ.

2.3 Det ekonomiska perspektivet

Eftersom Svenska kyrkan i och med skilsmässan från staten 2000 förlorade sin beskattningsrätt förhandlade man fram en lösning som kallas Kyrkoantikvarisk ersättning (KAE) som ska täcka de kulturhistoriska överkostnader som Svenska kyrkan har eftersom majoriteten av kyrkorna är skyddade av KML 4 kap. Innan skilsmässan från staten reglerades ansvaret för kyrkorna av kyrkolagen (1992:300) som sa att varje församling var skyldig att skaffa och underhålla kyrkobyggnader och inventarier som var avsedda för kyrkans handlingar (11 kap 4§). Inför skilsmässan förekom det olika utredningar för att beräkna hur stor ersättningen skulle vara från staten för underhållet av kyrkorna. De beräkningar som gjordes av den årliga kostnaden för kyrkounderhållet i Sverige låg mellan 1100 miljoner och 1578 miljoner i 1990 års penningvärde.¹⁰⁰ Detta motsvarar idag ca 1507 miljoner och 2161 miljoner grovt räknat efter konsumentprisindex.¹⁰¹

”Kyrkoantikvarisk ersättning är samtliga medborgares ersättning till Svenska kyrkan för att kyrkornas kulturhistoriska värden skall upprätthållas och göras tillgängliga för alla. Ersättningen skall fördelas så att största möjliga bevarandeeffekt uppnås. Detta innebär att en aktiv planering och noggrann uppföljning skall ske på alla nivåer.”¹⁰²

⁹⁸ Muntlig uppgift Thomas Romberg 2007-02-12

⁹⁹ Allmänna råd från RAÄ 1999:1, Antikvarisk kontroll – Byggnadsminnen, kyrkor m.m. sid. 9ff

¹⁰⁰ Svenska kyrkans utredningar, 1996:1. *Fädernas kyrkor – och framtidens – betänkande av 1993 års kyrkobyggnadsutredning*. Svenska kyrkans centralstyrelse, Uppsala. 1996. sid. 188ff

¹⁰¹ Konsumentprisindex finns på Statistiska Centralbyråns hemsida. Direktlänk:

http://www.scb.se/templates/tableOrChart_33847.asp

¹⁰² *Kyrkoantikvarisk ersättning. Villkor och allmänna råd. Bilaga till Kyrkofondens styrelses beslut 2006-06-07, § 48 sid. 2* <http://www.svenskakyrkan.se/tcrot/kyrkofonden/filer/kae3-villkor-2006-06-07.doc> 2007-02-07

Svenska kyrkan får idag ersättning för ”kulturhistoriskt motiverade merkostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena enligt 4 kap. lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.”¹⁰³ Denna ersättning kommer att utgå fram till 2009¹⁰⁴ och är stegrande fram tills dess¹⁰⁵. För att detta ska fungera praktiskt har Kyrkofondens styrelse antagit vissa villkor som måste uppfyllas, dessa antogs 2001-03-15 och reviderades senast 2006-06-07 och finns i Informationspärmen ”Kyrkoantikvarisk ersättning Vård- och underhållsplanering – Information till församlingar och samfälligheter om vård av kyrkliga kulturminnen” flik 3. Innehållet i denna pärm finns dessutom på nätet på http://www.svenskakyrkan.se/tcrot/kyrkoavgifter/kyrkoantikvarisk_ersattning/index.shtml (2007-02-07).

Vad som händer efter 2009 är oklart. Förutom att avtalet mellan kyrkan och staten löper ut och förhandlingarna har inletts har riksrevisionen beslutat att granska systemet. Riksrevisionen anser att det i det nuvarande systemet inte är säkert att pengarna går dit de behövs mest, vilket leder till att kyrkor förfaller på grund av eftersatt underhåll. Det nuvarande systemet kräver att de enskilda församlingarna delfinansierar projekten vilket kan leda till att en församling med svag ekonomi inte har råd att underhålla sina kyrkor på ett korrekt sätt trots KAE. Riksrevisionen misstänker även att det finns brister i länsstyrelsens tillsyn, något som också leder till att församlingar kan missköta sina kyrkor. Ett tecken på detta kan vara att det inte finns något fall där länsstyrelsen har använt sig av möjligheten att förelägga om vite till församlingar som inte sköter sig. Ett av problemen för länsstyrelserna, tror Johan Hellstrand på Riksrevisionen, är att länsstyrelserna har flera olika uppgifter i sammanhanget, dels handlägger man tillståndsansökningar, dels är man delaktig i bedömningen av KAE och man har dessutom ansvar för tillsynen att det fungerar. Förstudien som gjordes under 2006 visar även att det finns skillnader i vad som tolkas som en antikvarisk merkostnad.¹⁰⁶ Jag kommer här att gå grovt gå igenom villkoren för KAE så som den gäller idag.

För att vara berättigad till att söka kyrkoantikvarisk ersättning måste kyrkan vara skyddad av KML 4 kap. Detta innebär att man kan få KAE inte bara för byggnaden utan även för kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser som även de kan ha höga kulturhistoriska värden. Man får dock inte ha påbörjat arbetet vid ansökningstillfället.¹⁰⁷ KAE ska i första hand beviljas för kulturhistoriskt motiverade kostnader vid större arbeten med vård och underhåll, man kan dock bli beviljad för mindre arbeten, som t.ex. löpande underhåll, om det finns särskilda skäl. KAE får endast beviljas om åtgärden ingår i en långsiktig VOUP som är antagen av församlingen, undantaget är akuta åtgärder av engångskaraktär. Man kan även få KAE för åtgärder som underlättar kommande vård och underhåll, som t.ex. utredning och planering, skadeförebyggande åtgärder och liknande. Bidraget ges till Svenska Kyrkan centralt och därifrån är det kyrkofondens styrelse som, efter yttrande från RAÄ, fördelar pengarna mellan de olika stiftet utifrån de olika stiftstyselernas ansökningar som grundas på vårdbehovet i det egna stiftet. Stiftstyselerna fördelar sedan pengarna mellan de olika församlingarna utifrån deras ansökningar. Länsstyrelsens beslut ska alltid bifogas i ansökningen och det är sedan de olika länsstyrelserna som får yttra sig

¹⁰³ http://www.svenskakyrkan.se/tcrot/kyrkoavgifter/kyrkoantikvarisk_ersattning/index.shtml 2007-03-21

¹⁰⁴ Förhandlingar om en förlängning av den kyrkoantikvariska ersättningen ska hållas under denna mandatperiod

¹⁰⁵ 50 mkr för 2002, 100 mkr för 2003, 150 mkr för 2004, 200 mkr för 2005, 250 mkr för 2006, 300 mkr för 2007, 390 mkr för 2008, 460 mkr för 2009 (Regeringens proposition 1998/99:38)

¹⁰⁶ *Kyrkans Tidning* 2007-05-03 Statens stöd till kulturarv granskas

¹⁰⁷ *Kyrkoantikvarisk ersättning. Villkor och allmänna råd. Bilaga till Kyrkofondens styrelses beslut 2006-06-07*, § 48 sid. 2 <http://www.svenskakyrkan.se/tcrot/kyrkofonden/filer/kae3-villkor-2006-06-07.doc> 2007-02-07

angående KAE när det gäller om kostnaden verkligen är en antikvarisk kostnad, vilken prioritet åtgärden har ur ett kulturhistoriskt synsätt, om åtgärden har fått tillstånd (endast åtgärder som har fått tillstånd är berättigade bidrag), vem som ska vara antikvarisk kontrollant och eventuella övriga villkor för tillstånd som lämnats av länsstyrelsen. Även stiftet kan ställa villkor för KAE, t.ex. när arbetet ska vara klart eller specifikation av vilken del av arbetet bidraget ska gå till.¹⁰⁸ Församlingarna kan begära ut ersättningen efter avslutat arbete och när slutrapporten på arbetet är klar, om det är ett större arbete finns möjlighet att få delbetalningar. Om villkoren från stiftet och länsstyrelsen inte har uppfyllts ska ersättningen inte betalas ut. Om det finns förmildrande omständigheter kan ersättningen istället reduceras.¹⁰⁹ KAE kan alltså inte betalas ut för att t.ex. tillgänglighetsanpassa en kyrka eller installera brandlarm. Däremot kan anpassningen till de kulturhistoriska värdena göra att det tillkommer kulturhistoriska merkostnader som är ersättningsgrundande.¹¹⁰ I bild 2 visas en översikt av KAE i Lunds stift.¹¹¹

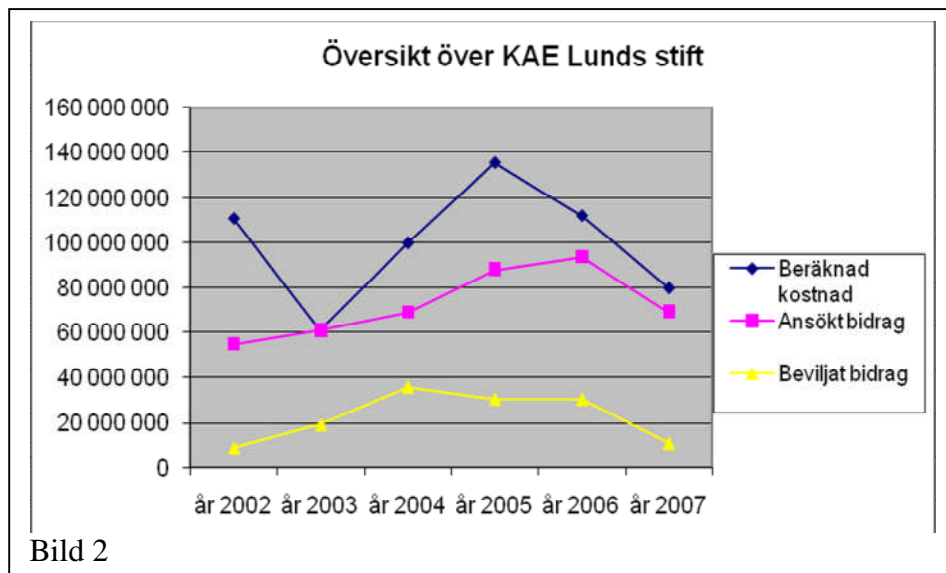

Bild 2

3. Förändringar i Växjö stift

I Bilaga 2 redovisas byggnadsåren för de olika kyrkorna som är undersökta utifrån VOUP. De vanligaste förändringarna i undersökningen är att ta bort bänkar bak i kyrkan (28 fall) och bygga läktarunderbyggnad (27 fall). Även att ta bort bänkar fram är varit vanligt (22 fall). Överraskande nog kommer tillgänglighetsanpassning också högt på listan (24 fall) vilket jag inte hade väntat mig efter att ha skrivit min B-uppsats om tillgänglighetsanpassning i kyrkor, där jag undersökte nio kyrkor i Lunds stift och endast en var anpassad. I de kyrkor jag har undersökt finns inte ett enda fall där man inom den undersökta perioden har tagit bort en predikstol och endast två altarringar har plockats bort. Dessa åtgärder är främst av praktisk karaktär. Borttagande av bänkar fram kan t.ex. vara en bieffekt av att man vill ställa dit ett löst versusaltare eller att man vill ha en fri golvyta för meditationsgudstjänst eller liknande. För en sammanställning av förändringar hänvisas till Bilaga 3.1.

I Växjö stift har de absolut flesta förändringar skett i 1800-talskyrkorna, men det har förekommit förändringar i kyrkor från alla tider. För en överblick hänvisas till Bilaga 3.2. För

¹⁰⁸ Kyrkoantikvarisk ersättning. Villkor och allmänna råd. Bilaga till Kyrkofondens styrelses beslut 2006-06-07, § 48 sid. 4ff <http://www.svenskakyrkan.se/tcrot/kyrkofonden/filer/kae3-villkor-2006-06-07.doc> 2007-02-07

¹⁰⁹ Kyrkoantikvarisk ersättning. Villkor och allmänna råd. Bilaga till Kyrkofondens styrelses beslut 2006-06-07, § 48 sid. 10 <http://www.svenskakyrkan.se/tcrot/kyrkofonden/filer/kae3-villkor-2006-06-07.doc> 2007-02-07

¹¹⁰ Kyrkoantikvarisk ersättning. Villkor och allmänna råd. Bilaga till Kyrkofondens styrelses beslut 2006-06-07, § 48 sid. 17 <http://www.svenskakyrkan.se/tcrot/kyrkofonden/filer/kae3-villkor-2006-06-07.doc> 2007-02-07

¹¹¹ Detta diagram bygger på redovisningar på Lunds stifts hemsida <http://www.svenskakyrkan.se/lundsstift/kyrkoantik%5Fvarisk%5Fersattning.htm> 2007-04-23

en detaljerad översikt av vad som har förändrats i kyrkorna från 1950 fram till idag hänvisas till bilaga 3.3

4. Genomgång av de fem olika kyrkorna med redogörelse för förändringshistoria

Fakta för varje kyrkas förändringshistoria har jag hämtat från de olika VOUP. Syftet med att redogöra för varje kyrkas historia är att visa att kyrkor inte är statiska, utan levande och har anpassat sig efter församlingens, eller i vissa fall överhetens, önskemål. Efter varje kyrka kommer jag att titta på vad varje församling har ansökt om för förändringar från 1995 till idag. Anledningen att jag drar gränsen vid 1995 är som jag tidigare sagt att det var då som länsstyrelserna tog över besluten från RAÄ. Jag kommer också att redogöra för kyrkans användande idag, eventuellt kommande om gestaltningar som församlingarna planerar och vad som VOUP tar upp som kulturhistoriskt värdefullt för varje kyrka.

Bild 3 visar en karta över östra delen av Växjö stift med de kyrkor jag valt markerade med blå understrykning.

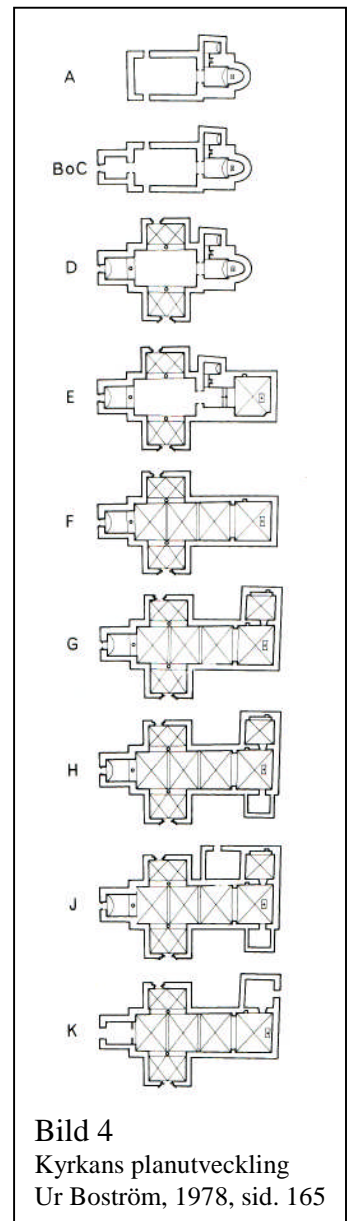
4.1 Gärdslösa kyrka

4.1.1 Byggnadens historia i korta drag

Förändringshistorien hämtar jag från VOUP kap 2.3 sid. 1-8 som är framtagen av Westerlund Arkitektkontor AB i Borgholm, arkitekt Anders Westerlund. Den kulturhistoriska delen har Hannah Schill, Kalmar läns museum, ansvarat för. I arbetet med att ta fram den historiska beskrivningen har man använt Antikvariskt Topografiskt Arkiv (ATA), Kalmar läns museums arkiv (KLM) och Sveriges kyrkor Öland II:3 Gärdslösa kyrka av Ragnhild Boström.

Den äldsta stenkyrkan anlades på 1160-talet (Bild 4 A) och strax efter tillkom tornet (Bild 4 B). Redan på 1200-talet tillkom korsarmarna (Bild 4 D). Den västra delen av långhuset och vissa delar av de nybyggda korsarmarna förses med kalkmålningar. På 1270-talet uppförs det kor som finns kvar idag (Bild 4 E) och under 1300-talets första hälft rivs det äldre koret (Bild 4 F), vilket ledde till att långhus och kor fick samma bredd och höjd vilket skapade en enhetlig byggnadskropp. På 1400-talet tillkommer den sakristia som står kvar idag (Bild 4 G). Man bygger dock en ny sakristia på korets södra vägg under senmedeltid och en gotisk stickbåge in mot koret (Bild 4 H). Utbyggnaden i norr på (Bild 4 J) är en redskapsbod på 1630- eller 1640-talet.

1623 gjuts storklockan. 1642 får koret kalkmålningar och 1666 målas bänkarna och predikstolen. På 1700-talets mitt reparerade församlingen ett flertal av kyrkans fönster, samtidigt som man passade på att förstora dem och ta upp nya. 1751 gjuts lillklockan om. En begagnad orgel köps in till kyrkan 1755 och 1760 förses kyrkorummet med en bröstning i trä längs ytterväggarna. 1764 murades korfönstret igen i den östra fasaden och i samband med detta utfördes en draperimålning på samma vägg runt den nyinskaftade altaruppsatsen. Förutom altaruppsats tillkom också en altarrund¹¹². 1780 kalkades målningarna i valven och väggarna över och målningarna på kolonnerna, konsolerna och gördelbågarna målades över. På 1830-talet renoverades taket och man lade dit tegel, det är förmodligen nu den södra sakristian som sista tiden fungerade som kalkbod rivs. 1845 byggdes sakristians tak om till ett sadeltak, förmodligen hade det tidigare varit ett pulpettak. Man byggde också ett innertak och tog upp fönster i norr och väster. 1852 inreddes vindarna över korsarmarna och användes som socken- och fattigmagasin. 1875 genomfördes en ganska omfattande renovering, trägolvet lades in i koret och portalen breddades i den södra korsarmen. Portalen i den norra korsarmen murades igen och ersattes med ett fönster. Man rev ett trapphus beläget i korets sydöstra hörn. Innersmygarna breddades i flera av kyrkans fönster och fler fönster togs upp för att släppa in så mycket ljus som möjligt. En ny trappa byggdes till läktaren i vapenhuset, vilket motiverade att man kunde riva en äldre läktartrappa i den södra korsarmen. 1884 köptes en ny orgel och 1900 investerades i två kaminer, de senare placerades i långhuset nära korsarmarna. 1906 tog man upp en dörr i sakristian och fick på så sätt en direktingång (Bild 4 K).

¹¹² Något som jag tycker låter sent eftersom altarrundar i allmänhet tillkom på 1600-talet som en utveckling ur de lösa kommunionbänkar som hade påbjudits i Sverige på 1500-talet. (Martling, C. H., *Liturgiskt lexikon*. Sökord "altarring, altarrund", Verbum, Stockholm, 2000. sid. 12f) Det borde ha funnits tidigare.

1915-16 påbörjades en inre renovering av kyrkan. Denna fortsatte sedan under 1923 då man tog bort mycket av det som tillkommit 1781 och 1875. Det handlade främst om att ta bort övermålningar från sydportalens omfattning, kolonner, konsoler och gördelbågarna. Även delar av predikstolen blev av med sin sena övermålning. Man ändrade bänkinredningen till att ha slutna bänkar. 1933 byggdes ett pannrum på norra sidan om kyrkan och det var i samband med det som man upptäckte grunden från kyrkans tidigare sakristia, väster om den nuvarande.

1957-58 pågick återigen en större renovering. Denna gång är det både det inre och yttre som renoverades. Man slammade och vitkalkade kyrkans fasader, förutom den norra korsarmen. Innan denna åtgärd var kyrkan täkt med grov puts och delvis försedd med släta pilastrar och listverk. Portalerna i kyrkan fick nya dörrar i brunlaserat trä. I den södra korsarmens västra vägg upptäcktes en runristning. De slipade kalkstensplattorna som tjänstgjorde som golv i kyrkan lades om, västportalen breddades och den fick en ny dörr och portalomfattning. Läktarens bjälklag förlängdes ut till vapenhusets västra mur och man anlade en ny trappa och trapphus som ledde från läktaren upp till första tornvåningen. Den södra korsarmens portal försågs med nya karmar. I södra delen av koret upptäcktes en portal och en nisch som vid upptäckten var igenmurade. Man installerade el för belysning och värme. Kalkmålningar togs fram och konserverades. 1956-68 användes vapenhuset som bisättningskapell. 1968 byggs ett bisättningskapell. Man använder den medeltida dörromfattningen från kyrkans västportal som altarnisch. 1992-93 installeras ny skåpsinredning för bl.a. textilförvaring.

1996 genomfördes en renovering som bland annat har till syfte att höja brandsäkerheten i vapenhuset och tornet. Man förbättrade äldre öppningar in mot läktare, vind och trappan från vapenhus till läktare, samt renoverade valv och väggar och genomförde en översyn av kalkmålningarnas status. Fyra bänkar i södra korsarmens östra kvarter togs bort. Altarrundens knäfall kläddes om och predikstol och altarpuppats konserverades. 1997 försågs sakristians fönster med galler.

4.1.2 Kulturhistorisk bedömning enligt VOUP

Exteriör

Gärdslösa kyrka anses vara den bäst bevarade medeltida kyrkan på Öland och eftersom den var prostkyrka har det varit extra satsningar på kyrkan. De flesta kyrkorna på Öland byggdes om kraftigt i slutet på 1700- början eller 1800-talet. Detta gäller dock ej Gärdslösa som i stort har bevarat sina proportioner och sin exteriör som den såg ut på 1300-talet. De nyklassicistiska dragen begränsas till att tornet fick rundbågiga och runda fönster, en åttakantig lanternin och att man vitkalkade kyrkan, som från början var oputsad. Korsarmarna har övervåning vilket är ovanligt och är bredare än långa (störst i öst/västlig riktning). Det finns bevarade medeltida portaler i båda korsarmarna, även om vissa delar av omfattningen är sekundär. Trappgaveln i öster är den enda kända i sitt slag på Öland.

Interiör

Gärdslösa har Ölands enda bevarade valv från 1200-talet. De är ribblösa och består i korsarmarna av tunnvalv med stickkappor och i långhuset och koret av kryssvalv eller tältvalv av gotländsk typ. Arkadbågarna i korsarmarna bärs upp av kolonner med skulpturer av bl.a. människogestalter, något som är typiskt romanskt. Dessa två kolonner är, tillsammans med valven, mycket dominerande i kyrkorummet. Kyrkorummet präglas också av ett rikt kalkmåleri. I koret är altarpuppatsen från 1764 dominerande. De på 1960-talet så vanliga omgestaltningarna med bl.a. ökade korpartier för kör och kororgel, läktarunderbyggnader uteblev i Gärdslösa. Detta sammantaget gör Gärdslösa unik på Öland, där kyrkorummet är

ovanligt välbevarat. Förmodligen har det faktum att det var en prostkyrka, och därmed tilltagen i storlek, bidragit till att den inte blev kraftigt ombyggd pga en trångbodd församling.

4.1.3 Församlingen, kyrkan och ansökningar -95 och framåt

Gärdslösa kyrka ingår i Gärdslösa-Långlöt-Runstens församling, som ligger i Gärdslösa kontrakt, och kyrkan används idag relativt flitigt. Där firas gudstjänst varannan söndag, ett dop ca en lördag i månaden och en eller två begravningar i månaden under vintertid. Under sommaren används den varje vecka.¹¹³

Inför renoveringen 1996 hade församlingen sökt tillstånd för en rad åtgärder som avstyrktes av Kalmar läns museum. Bland annat ville man ta bort den södra korbänken för att få bättre plats för piano och kör. Man hade också ansökt om att få utjämna nivåskillnaden mellan kor och långhus med en ramp i kalksten, vilket hade inneburit att den befintliga golvstenen, varav en gravsten, hade behövts lyftas. Fram till renoveringen hade man använt en ramp av spånplatta som provisorium, läns museet föreslog nu en ramp i trä istället, vilket också förverkligades under renoveringen. Församlingen ville också ta bort samtliga bänkar ur

korsarmarna för att göra plats för ett sidokapell i norra korsarmen och ett kyrktorg i den södra. Läns museet ansåg att bänkarna, trots många tidigare ombyggnader, ändå bevarat sin karaktär och därför var kulturhistoriskt värdefulla. Man föreslog dock att församlingen kunde ta bort tre bänkar i den sydvästra delen. Församlingen fick tillstånd att ta bort fyra bänkar och även det underliggande trägolvet avlägsnades och ersattes med ett golv av kalksten.¹¹⁴ Bild 5

Bild 5
Kyrktorget i S
© 2007 Daniel Grimhammar

3/3 1997 ankom nästa ansökan om förändring angående Gärdslösa kyrka till länsstyrelsen i Kalmar. Denna gång gällde det sakristians fönster som man ansåg var ”osedvanligt lättforcerat” efter ett inbrott under vintern. På grund av detta vill man åtgärda problemet och göra det svårare för framtida tjuvar. Eftersom kyrkan ligger en bit från bebyggelse anser man att ett inbrottslarm inte är tillräckligt utan vill sätta upp galler på insidan av sakristians två fönster. Dessa kommer att utföras i järn med ”handsmitt utseende” som lackas svart och man har i förväg haft samråd med antikvarie Ingegerd Edling Arnell på läns museet angående utformningen. Länsstyrelsen godkänner ansökan 24/3 samma år med villkoret att Kalmar läns museum ska agera som antikvarisk kontrollant och att museet ska underrättas i god tid innan arbetet sätts igång.¹¹⁵

¹¹³ Mail från Lena Danielsson, kanslist i Gärdslösa-Långlöt-Runstens församling 9/5 -07

¹¹⁴ *Gärdslösa kyrka, Öland Kalmar län – Invändig renovering 1996*. Edling Arnell, I., Kalmar läns museum Kyrkoantikvariska rapporter 2003 och Kalmar läns museum yttrande 1995-05-18 KLM Dnr 101/95

¹¹⁵ Länsstyrelsen Kalmar län Beslut 1997-03-24 Lst dnr 225-1704-97

I dagsläget har församlingen inga planer på att göra några förändringar i kyrkorummet eller på kyrkan.¹¹⁶

4.2 Hagby Kyrka

4.2.1 Byggnadens historia i korta drag

Förändringshistorien hämtar jag från VOUP kap II.3 sid. 30-35 som är framtagen av ARKFORUM arkitekter och ingenjörer AB, Kalmar, handläggare Hans Wigselius. Särskilda uppgifter har hämtats från Hannah Schill, Kalmar läns museum och Lars Nilsson Hagby församling. I arbetet med att ta fram den historiska beskrivningen har man använt ATA, Bebyggelseregistret på RAÄ och Kalmar läns museums arkiv.

Den ursprungliga kyrkan byggdes i slutet av 1100-talet och början av 1200-talet, det var en rundkyrka med ett kor. Sakristian uppförs någon gång under 1200-1400, man är osäker på när. Men jag anser att det borde vara närmre 1400-talet eftersom det på 1400-talet tillkommer åtta konsekrationsskors vilket tyder på en större förändring som har krävt en återinvigning. Även andra kalkmålningar tillkommer. Det är också under 1400-talet som dopfunten tillverkas.

Bild 6

Hagby kyrka bilden tagen från Ö
© 2007 Daniel Grimhammar

Delar av valvet i kyrkan rasade 1666. Detta ledde till att man under resterande delen av 1660-talet tog ner valven och de fyra mittpelarna och ersatte det med ett plant trätak som låg på trästolpar. Man tillverkade och installerade även en bänkinredning och troligtvis tillkom vapenhuset. På 1700-talet sattes alla utom två av de översta fönsteröppningarna igen. 1733 fick koret ett golv i furu och på 1740-talet byggdes om takstolarna och alla utom mittenpelaren togs bort. På 1760-talet installerades ny altarpupp och predikstol. I samband med detta tog man också upp ett nytt fönster på norra sidan bredvid predikstolen. Den gamla altarringen byts ut (när den första kom har jag tyvärr ingen uppgift om). 1776 installerades en ljuskrona och 1797 skänktes ytterligare en ljuskrona till kyrkan. På 1790-talet togs den kvarvarande mittenpelaren bort och innertaket hängdes upp i spännbockar på vinden.

1835 genomfördes en fullständig inre reparation, och eventuellt förstörades kyrkans fönster. 1840 fick kyrkan sin första orgel. 1870-72 togs återigen nya fönster upp och befintliga förstöras. Man tar även upp en korportal med fönster ovanför och kyrkan får sin tredje ljuskrona. 1873 förminskas öppningen, i den norra muren, till trappan som leder till övervåningen. 1889 installeras kamin i kyrkan. 1894 får kyrkan en ny orgel och den orgelfasad som är kvar idag.

Två stora ljuskronor skänktes till kyrkan 1923. Samma år genomförs en restaurering, där följande blev gjort; Dörrarna till sakristian nygjordes eftersom man ansåg att de gamla ”äro av olämplig form”¹¹⁷. Stammen mellan konen och kulan på rundhusets tak kopparkläddes och man förgyllde kulan. Första bänkraden i mittkvarteret togs bort och flyttade bak framstycket. Södra sidans bänkar minskades med mellan 20-30 cm på längden och man byggde om

¹¹⁶ Mail från Britt-Marie Brosgård, Kyrkokamrer Norra Ölands kyrkliga samfällighet 13/4 -07

¹¹⁷ VOUP Hagby kyrka sid. 32

samtliga bänkar för högre komfort samtidigt som man passade på att hänga om dörrarna så gångjärnen kom mot koret. Dörröppningen mellan vapenhus och rundhus breddades och fick ny karm och dörr av ek. altaruspsättning, predikstol och nummertavlor återställdes till sitt ursprungliga utseende. Takkronorna med fotogenlampor ersattes med kronor av glas och metall med elektrisk belysning, även elektrisk uppvärmning installerades och de gamla murstockarna revs. Dopfunten som funnits i en privat trädgård återfördes till kyrkan och ställdes in i kyrkorummet.

1934 sattes predikstolen upp strax norr om koret och en trappa togs upp från sakristian till predikstolen. 1956 putsades kyrkans yttre fasader om och i samband med detta genomfördes även en murverksdokumentation. Vid denna undersökning konstaterades att vapenhus och sakristia haft en puts med kvaderrits medan rundhus och kor sannolikt varit oputsade i sin ursprungliga utformning. 1962 installeras en ny orgel med 12 stämmor, den gamla fasaden från 1894 behölls dock. 1965 genomfördes en murverksdokumentation och en utgrävning av kyrkan som förstudie till renoveringen som genomfördes 1968, resultatet av denna underökning hjälpte till att få fram kyrkans byggnadshistoria¹¹⁸. Vid utgrävningen fann man bland annat ett altarfundament, en bottenstock till det stolpverk som tidigare bar taket, rester av två altarnischer. Den medeltida stenbänken som löpte längs med yttermurarna, ett pelarfundament och en igenmurad portal mot norr kunde urskiljas sedan man tagit fram ett äldre trappsteg som låg under den nuvarande golvnivån.

1968 genomfördes den planerade renoveringen. Bänkinredningen byggdes om kraftigt, koret omgestaltades genom att altaruspsats och togs bort och ett fristående altare installerades innanför den nytillverkade altarringen i smide. Ett av de äldre fönster som tidigare murats igen i koret och två på orgelläktaren togs upp på nytt. Man minskade även fönsteröppningarna och bytte ut alla fönstersnickerier mot nya. Troligtvis togs solbänkarna i sandsten bort och ersattes med nya i kopparplåt. Nya portar tillverkades till vindstrappan, porten mellan vapenhuset och kyrkorummet, vapenhusets vindfång och vapenhusets entré. Nytt golv lades in i både sakristia och vapenhus, trä i sakristian och hyvlad grå kalksten i vapenhuset. En ny entrétrappa anlades och porten sänktes med ca 45 cm. Vapenhuset fick en ny rumsindelning som möjliggjorde installation av toalett och teknikutrymme. 1978 isolerades innertaket med mineralull.

4.2.2 Kulturhistorisk bedömning enligt VOUP Exteriör

Trots att centraltornet och korets övervåning är borta (Bild 7) är Hagby Sveriges bäst bevarade rundkyrka, vilket beror mycket på att det ursprungliga koret är bevarat. Detta gör att kyrkan får en enhet som ingen annan rundkyrka har i Sverige. Det finns även tydliga spår från 1600-talet i kyrkans slätputs och takets utformning efter

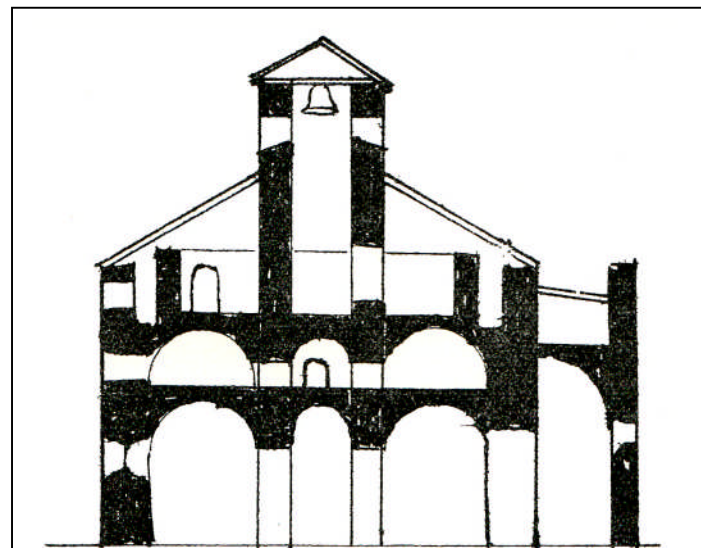

Bild 7
Rekonstruktion av äldsta kyrkan, genomskärning Ö-V
Ur Karlsson, 1935, sid. 12

¹¹⁸ Resultatet av denna grävning presenteras i Anderson, I., Hagby Fästningskyrka, *Fornvännen – Tidsskrift för svensk antikvarisk forskning*. Gräslund, B., Swartling, I., (red), Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm, 1967. sid. 22-36

det att man plockat ner centraltornet. 1900-talet gör sig påmint genom dörren till sakristian och minskningen av fönstren.

Interiör

Interiören representeras av olika tiders omgestaltningar. Från medeltiden finns, förutom de bastanta murarna i rundhuset, bl.a. stöpelare, konsekrationkors och fragment av kalkmålningar. 1600-talet representeras av bänkinredningens gavlar och dörrar med rundbågiga portaler i lågrelief. Predikstolen från 1760 och det halvsfäriska trätakets, som ersatte ett tidigare plant tak och den nyklassicistiska läktaren för att rymma den växande församlingen är bra representanter för 1700-talet. Det främsta bidraget från 1800-talet är orgeln. Idag är det renoveringen på 1960-talet som syns mest i kyrkorummet. Man byggde då om och tog bort många bänkar för att få ett större utrymme framför koret. De nya bänkarna gjordes öppna, vilket idag ger ett ofärdigt intryck. Omgestaltningen på 1960-talet tog inte hänsyn till den inredning som fanns sen tidigare och kyrkorummets karaktär.

Tack vare att de olika tidsepokerna är så lätta att avläsa kan man se olika tiders ideal, behov, byggnadstekniker och materialval. Detta gör kyrkan till ett källmaterial som kan lära oss om vad man hade för behov, och förutsättningar att förverkliga dem. Närvaron av de olika århundradena fysiska uttryck och den bild de kan ge oss av sin samtid är det som ger kyrkan sitt kulturhistoriska värde.

4.2.3 Församlingen, kyrkan och ansökningar -95 och framåt

Hagby kyrka tillhör Hagby församling som ligger under Arby pastorat. Kyrkan används i princip varje vecka, 2006 var det 116 gudstjänster i kyrkan.¹¹⁹

I Kalmar läns museums arkiv finns inga ansökningar om att förändra kyrkan eller kyrkorummet under den aktuella perioden, endast ansökningar om konservering och reparationer finns. Församlingen planerar inte heller för några förändringar i dagsläget.¹²⁰

4.3 Mörbylånga kyrka

4.3.1 Byggnadens historia i korta drag

För Mörbylånga kyrka har jag använt mig av VOUP för Mörbylånga kyrka II.1.2. som är utförd av en projektgrupp innehållande sju representanter för Svenska kyrkan på Öland och två representanter för Kalmar läns museum. Materialet som har använts för framtagandet av kyrkans förändringshistoria är *Mörbylånga kyrkor*, av Ragnhild Boström (1997), Kalmar läns museums arkiv, Antikvariskt Topografiskt Arkiv och Svenska Kyrkans arkiv.

På 1100-talet byggdes en absidkyrka utan torn. Det enda återstående av denna kyrka är idag dåvarande långhusets västgavel, som idag utgör västtornets östra mur. Detta torn byggdes omkring 1200 (bjälklaget är dendrokronologiskt daterat till 1209 +/- 7 år¹²¹) på kyrkans befintliga västvägg. Tornet saknade troligen en yttre ingång och man fick gå genom långhuset. Den övre våningen fungerade både som klockvåning och skyttevåning med skottöppningar åt alla håll. Strax efter tornets färdigställande vidgades långhusets sydportal och fick en ny omfattning. Under 1200-talets andra hälft byggde man ett plant paneltak i långhuset, även en sakristia tillkommer under denna period. Under slutet av 1200-talet eller runt 1300 togs ett tvådelat gotiskt fönster upp i koret.

¹¹⁹ Mail från Anita Hadvall-Jansson, kamrer i Arby kyrkliga samfällighet. 10/5 -07

¹²⁰ Mail från Anita Hadvall-Jansson, kamrer i Arby kyrkliga samfällighet. 10/5 -07

¹²¹ CATRAS dendro nr 58192. 26/6 2000 i Kalmar läns museums arkiv

1677 brände och plundrade danskarna kyrkan och de flesta av kyrkans inventarier försvann. 1680 införskaffades en ny kyrkklocka. På 1700-talet togs fler och större fönster upp. Före ombyggnaden 1811 hade kyrkan två stora fönster i söder, ett i norr, ett litet över ingången i väster och ett fönster i sakristian. 1714 fick kyrkan en ny bänkinredning, 1729 rivs valvet i sakristian och ersätts med ett trätak. På 1730-talet installerades en ny altarpupsats och en ny altartavla, som föreställer korsnedtagningen. 1747 fick man en ny predikstol. 1748 ersattes det gamla sadeltaket på tornet med ett nytt med hög spira. Senast 1764 avslutades ombyggnaden av tornets bottenvåning där man bland annat har breddade tornet. Förmodligen tas en ingång upp från väster och året efter tas ett fönster upp över den västra dörren.

1811 rivs alla medeltida murar, utom tornet. I och med bevarandet av tornet bevaras också den ursprungliga västväggen från 1100-talet. Ett nytt långhus byggs med en sakristia i öster. Man byggde upp den nya kyrkan runt den gamla och det är förmodligen nu som västportalen får sin nuvarande omfattning, troligen kom den från den rivna sydportalen. Lanterninens och tornets tak täcktes med spån som också tjärades, resten av taket fick enkupigt tegel. Man gjorde vissa avsteg från ritningen, bland annat bevarade man de gamla fönstren och gluggarna. Det togs inte heller upp några nya fönster som ritningen visade. Enligt ritningen skulle det inte heller uppförts en läktare, men det verkar ändå ha byggts en tillsammans med två trappor från långhusets västra del. En ny, sluten, bänkinredning installerades och gick hela vägen bak till långhusets västvägg. Det fanns även bänkar i koret. Över altaret i koret installerades en altarpredikstol byggd av den tidigare predikstolens korg, delar av den tidigare altarpupsatsen och altartavlan. Troligen tillkom även en ny altarring vid denna ombyggnad. 1832 byggdes en orgel, som dock ersattes redan 1853-54 av en ny orgel byggd i nyklassicistisk stil. 1872 byggdes tornet om och förhöjdes, den gamla lanterninen byttes ut mot en åttakantig med spetsig spira krönt av ett förgyllt kors. Spiran var plåtklädd medan lanterninen var helt gjord i trä. Tornets fönster förstörades och fick rundbågar. Trappan i den norra muren som ledde mellan tornets första och andra våning murades igen. Denna ersattes av en fristående trätrappa från tornkammaren. Sydportalens rusticerade¹²² omfattning togs bort. Man behöll dock den med långhuset samtida inskriptionsplattan i kalksten. 1883 tillverkades och monterades kyrkans nuvarande klocka. Denna var dock större än den gamla och man var tvungen att göra en uthuggning i klockbocken från 1872 för att få plats med den. På 1890-talet utfördes en omfattande restaurering där man bland annat installerade två järnkaminer, en i långhusets sydöstra hörn och en i sakristian. 1911 byggs ett nytt orgelverk som placeras bakom den befintliga orgelfasaden. Det gamla orgelverket såldes. 1923 byttes tornkorsets kula ut i samband med en renovering.

1931 restaurerades kyrkan. Kalmar läns museum genomförde byggnadshistoriska undersökningar i samband med restaureringen. Exteriört byggdes en ny sakristia mot norr, lanterninen och tornet kläddes med kopparplåt, sydportalen fick en utvändigt omfattning av kalksten, nya fönster sattes in i långhuset och koret och den gamla sakristians murar höjdes efter det att man förstärkt det östra hörnet. Den gamla sakristian från 1811 byggdes om till kor genom att man tog upp en stor öppning mot långhuset som utformades som en vid triumfbåge. Trägolven i långhuset och koret togs bort och man göt nytt golv i betong som täcktes med slipade kalkstensplattor. Golvet i koret gjordes 47 cm högre än långhusets och man placerade

---

¹²² Rusticering är en teknik där kvaderstenarna är markerade genom att de skjuter ut utanför murlivet med en råhuggen yta medan murlivet har en slät yta. Kan idag även användas om slåthuggna kvaderstenar där fogarna är försänkta. (Ahlstrand, J., T., *Arkitekturtermer*. Sökord "Rusticering/Rustik", Studentlitteratur, Lund, 1976. sid. 138

fyra gamla gravhällar i korgolvet. Två andra gravhällar murades in synliga i korväggarna. Bänkkvarterens inre byggdes om, men man behöll bänkdörrar, gavlar och skärmar. Det östra korfönstret och det halvmånformiga fönstret i långhusets östgavel murades igen. Det södra korfönstret förstörades till samma storlek som långhusets fönster och det norra korfönstret gjordes om till dörr till den nya sakristian. Genom denna ombyggnad togs altarpredikstolen bort och delades upp i olika delar. Korgen flyttades till långhusets nordöstra hörn med uppgång från den nybyggda sakristian. Man återanvände även de gamla pilastrarna men ljudtaket byttes ut mot ett nytt. En ny altarpredikstol installerades med ett ramverk av kalksten och trä samt en altartavla föreställande de vise männen som hyllar Jesusbarnet. Orgeln renoverades och byggdes ut vilket ledde till en mindre utbyggnad av läktarens mittparti. En dörröppning togs upp mellan läktaren och tornets första våning. Vapenhusets golv täcktes med kalkstensflisor som var lagda i cement. En värmekammare, som skulle värma kyrkan genom att blåsa in varmluft, installerades i källaren under sakristian. Elektrisk belysning installerades och klockorna hängdes om. I samband med ombyggnaden upptäcktes eller uppstod sättningssprickor på flera ställen. De beskrivs som extra omfattande i kyrkan sydöstra och nordöstra hörn. De norra och södra väggarna hade vid tornavslutningen börjat ge sig utåt, vilket åtgärdades genom genomgående ankarjärn. Grundmurarna till det medeltida långhusets sydmur och absidkoret återfanns och mättes upp vid den nuvarande kyrkans korparti intill den östra gaveln. Man kunde i väster se att 1811 års murar hade lagts ca 0,5 meter utanför de gamla. Det gick även att se att de gamla långhusväggarna hade varit i förband med tornväggen och i den övre delen av väggen kunde man ovanför orgeln se tydliga spår efter en äldre gavel eller tidigare takfall. Efter dessa upptäckter justerade man upplägget för den planerade värmeinstallationen så att den inte skulle beröra medeltida murverk. 1932-33 sattes ett krucifix upp över triumfbågen. Även nya nummertavlor installerades. Ovanför det södra vindfånget placerades 1933 en trekantgavel med en strålande stjärna.

Bild 8
Kyrkan som den ser ut idag, bild från SÖ
© 2007 Daniel Grimhammar

1966 är det dags för nästa stora restaurering av kyrkan. Exteriört fick tornet nya trappor och ledstänger. Planen var att byta ut ytterdörren till tornet, men det genomfördes ej, istället fick dörren en ny träbeklädnad och kopparskoning. Interiört fick långhusvalvets tak ny träpanel som sattes utanpå den gamla. En dopfunt av grå, öländsk kalksten skänktes till kyrkan av församlingsbor. Fönstren fick bänkar av slipad kalksten, koret utvidgades och några bänkar togs då bort, ett metallräcke sattes upp som avskiltnad mellan kor och långhus. En läktarunderbyggnad tillkom som i söder fick en brud- och dopkammare och i norr ett förråd. I och med läktarunderbyggnaden togs stolar längst bak i långhuset bort. Man installerade nya glasade dörrar mellan vapenhus och kyrkorummet. En ny orgel och en ny orgelfasad byggdes. Den gamla orgeln placerades i bisättningskappellet. 1872 års

trätrappa mellan tornets första och andra våning byttes ut mot en ny. En dörr sattes in i öppningen på andra våningen mot den gamla stentrappan i tornet. Oljeeldning infördes som uppvärmning och en elektrisk klockringning installerades och den automatiska lucköppningen förnyades. Vatten och avlopp drogs in i samband med att man installerade en toalett i sakristian och i källaren under sakristian. Källartrappan vändes och fick en egen ingång i sakristians västvägg.

1977 ställdes en runsten, som tidigare hade stått i tornkammaren, in i vapenhuset. 1978 tillgänglighetsanpassades entrén i söder genom en markhöjning. Samma år tilläggsisolerades vinden. Året efter kompletterades belysningen i koret. Kalmar läns museum utför en dokumentation och märkning av inventarierna som en stödförebyggande åtgärd 1981, året efter själs två ljuslampetter. 1992 skänktes ett votivskepp till kyrkan.

1999-2000 utförde en omfattande renovering i kyrkorummet med omfattande ommålningar. Mer intressant i detta sammanhang är dock att man i koret tog bort altarbordet vid altarpupsatsen och ersatte den med ett fristående altare i röd kalksten och tog bort altarringen. Golvet bröts upp och lades om med en förflyttning av gravhällarna. I långhuset tog man bort den gamla slutna bänkinredningen och en ny öppen inredning installerades som hade ett mindre antal bänkar både bak och fram i kyrkan. I främre delen av långhuset ställde man upp lösa stolar som är vända mot mittgången. Dopfunten flyttas och en kororgel installeras, nya armaturer installeras ovanför bänkkvarteren. I långhusets byggdes en läktarunderbyggnad som inrymde samlingsrum, pentry och en handikapptolett. I tornkammaren revs den fristående trätrappan och man tog fram den gamla trappan i den norra muren. Inredningen i sakristian utökades, bland annat med textilförvaring. Bergvärme drogs in vilket också ledde till att man bytte radiatorer. El- och VVS-installationerna moderniserades och kompletterades liksom ljudanläggningen. En arkeologisk undersökning utfördes också i samband med schaktningen för el, jordvärme och VA. Man tog upp ett hål i väggen i långhusets nordvästra ände och där blottades en del av den medeltida långhusmuren som var uppbyggd av gråsten med inslag av kalksten och murad med kalkbruk, i övrigt hittades inget intressant i samband med undersökningen. 2003 installerades man nya radiatorer i sakristian och tornets samlingsrum. 2004 återinstallerades de gamla bänkdörrarna och skärmarna efter en dom i regeringsrätten. Bänkdörrarna monterades för att öppnas bakåt för att kunna tillgodose församlingens önskan att ha dörrarna helt uppställda med hjälp av haspar, de ursprungliga gångjärnen och låsen är bevarade. Vid återmonteringen krävdes viss modifiering av bänkdörrarna genom att de fick kortas av nertill där de tidigare vid något tillfälle blivit förhöjda. Även skärmarna fick modifieras något samt kompletteras med överliggare.

4.3.2 Kulturhistorisk bedömning enligt VOUP

Exteriör

Det finns en bevarad kyrkmiljö som förutom kyrkan innehåller bl.a. två skolhus, prästgården och bårhuset. Kyrkomiljön ingår i Världsarvsområdet "Södra Ölands odlingslandskap". Kyrkans exteriör är ett typexempel på en öländsk medeltida kyrka som har byggts om kraftigt på 1800-talet, men bevarat det medeltida västtornet som dock fick en lanternin. Under 1900-talet har exteriören påverkats av en sakristia i anslutning till korets norrvägg och kopparbeklädnad av lanterninen.

Interiör

Det höga valvet och de stora rundbågiga fönstren innebar en anpassning till de krav som fanns i början av 1800-talet på rymd och ljus. Symmetrin som fanns i det rektangulära långhuset utan utstickande vapenhus eller sakristia återfanns också i de slutna bänkkvarteren som fyllde hela långhuset bortsett från en mittgång. Interiören var i stort sett orörd fram till 1930-talet när man gjorde om den ursprungliga sakristian i öster till kor och flyttade predikstolen till norrväggen med uppgång från den nya sakristian. Bänkinredningen byggdes om, men man bevarade dörrarna och skärmarna, och kompletterades med fler bänkar i öster. Denna ombyggnad förändrade kyrkorummet, men med respekt för det nyklassicistiska kyrkorummet. 1966 tog man bort bänkar både i öster och väster, vilket gav utrymme till en läktarunderbyggnad med brud- och dopkammare och förråd i väster och ett större kor i öster.

Efter den senaste omgestaltningen av kyrkorummet, som visserligen utfördes med traditionella material och med kvalitet i detaljarbetet, får rummet ett obalanserat helhetsintryck med lite historisk förankring. Längdriktningen är viktig i en salkyrka av denna typ och genom reduceringen av bänkar har den blivit kraftigt avkortat. De nya bänkarna är också oproportionerligt låga och eftersom dörrarna ständigt är uppställda är det inte mycket som finns kvar av den ursprungliga karaktären. Det är dock positivt att dörrarna finns på plats så de kan stängas om man så önskar. Kyrkorummet präglas av de olika förändringsfaser det har genomgått under århundradena. Det var vanligt på Öland att man återanvände gamla inventarier till den nya kyrkan, av ekonomiska eller sentimentala skäl, och det gjorde man även i Mörbylånga. Predikstolen är visserligen något förändrad och splittrad efter att ha fungerat som altarpredikstol, med en korg är från 1747 och ljudtak från 1931. Det finns två krucifix i kyrkan. Det i triumfbågen är tillverkat 1931 och det på norra vägen är från 1200-talet och kyrkans enda bevarade medeltida inventarium. Det enda rummet i kyrkan som har bevarat medeltida karaktär är det som nu brukas som vapenhus i tornets bottenvåning (Bild 9). Det är önskvärt att detta rum bevaras orört i allt väsentligt.

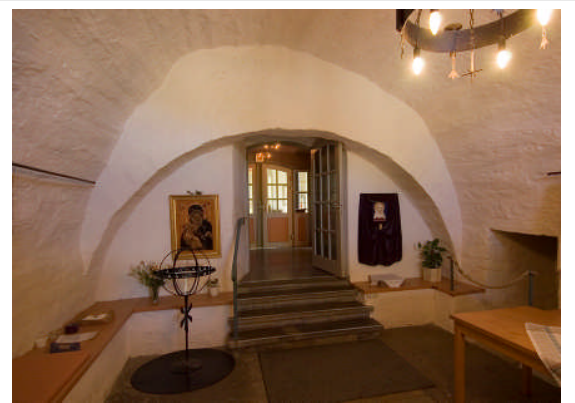

Bild 9
Tornets bottenvåning som används som vapenhus.
Bilden tagen från V
© 2007 Daniel Grimhammar

4.3.3 Församlingen, kyrkan och ansökningar -95 och framåt

Kyrkan ligger i Mörbylånga/Kastlösa församling som ligger i Mörbylånga pastorat i Södra Ölands kyrkliga kontrakt. Kyrkan är huvudkyrka i Mörbylånga kontrakt och högmässa firas där varje sön- och helgdag. Detta förutom övriga förrättningar och gudstjänster.¹²³

1997 ansökte församlingen hos länsstyrelsen om att få genomföra en omfattande renovering och omgestaltning av kyrkorummet.¹²⁴ Man hade tidigare ansökt om det som kom att bli stöttstenen mellan parterna, nämligen bänkarna, hos RAÄ men fått avslag om att avlägsna dem.¹²⁵ Ansökan som kom in -97 innehöll inte mindre än 28 punkter på förändringar och underhåll man ville genomföra, jag kommer dock endast att ta upp frågan om bänkarna eftersom det är den stora frågan i sammanhanget. Enligt ansökan ville församlingen byta ut eller kraftigt bygga om de befintliga bänkarna eftersom man ansåg att de var obekväma, och eftersom endast dörrar och skärmar var original från 1811, och själva bänkarna var från 1930-talet, ansåg man att ett totalt utbyte var den bästa lösningen.¹²⁶ I en samrådsremiss från 5/3 - 99 framgår att församlingen har fått veta att länsstyrelsen inte kommer att godkänna flera av förändringarna. Församlingen har därför begärt att man ska avvakta med beslut så man hinner komplettera och/eller förändra ansökan på de punkter länsstyrelsen vill. Länsstyrelsen slog i denna remiss fast att Mörbylånga måste räknas som en typisk Öländsk kyrka med sina slutna bänkkvarter från 1800-talet som bidrar till helheten, och att förändra detta vore att förändra grundragen i kyrkan. Därför godkände inte länsstyrelsen de öppna bänkar som församlingen ansökte om, man kunde dock tänka sig en ombyggnad av dem för att göra dem bekvämare och förändra vissa delar för att underlätta för handikappade. Man kunde inte heller godkänna en omläggning av golven inom bänkkvarteren.¹²⁷ 26/3 -99 hålls ett sammanträde med

¹²³ Mail från Sigurd Hjelmgren, Kyrkoherde i Mörbylånga pastorat 10/5 -07

¹²⁴ Ansökan Mörbylånga kyrka 27/11 -97 Lst Dnr 225-7437-97

¹²⁵ Östra Småland 25/11 -94 1800-talbankar får inte kastas ut ur kyrkan i Mörbylånga

¹²⁶ Ansökan Mörbylånga kyrka 27/11 -97 Lst Dnr 225-7437-97

¹²⁷ Samrådsremiss Lst Dnr 225-7114-98

representanter från länsstyrelsen, läns museet, Växjö stift, Södra Ölands kyrkliga samfällighet och Mörbylånga församling, där man bland annat diskuterade bänkarna. I minnesanteckningarna framgår att man beslutade att behålla de befintliga dörrarna och skärmarna men att man i övrigt kunde använda sig av nytt virke och bygga bänkarna ergonomiskt. De ska dock byggas inom kvarteren, men församlingen får tillstånd att minska antalet och lägga ett nytt kalkstensgolv i samma nivå som golvet i övrigt.¹²⁸

Det nya förslaget tillstyrktes av läns museet och godkändes av länsstyrelsen 9/6 -99 eftersom de slutna bänkkvarteren behålls och på så sätt bevarar kyrkan sin karaktär. Renoveringen påbörjas men snart beklagar sig kyrkoherden i en artikel i Östra Småland för att de inte kan ha rullstolar i kyrkan eftersom räddningschefen har sagt att han inte får ställa rullstolar i mittgången eftersom de hindrar en snabb utrymning om det finns dörrar på bänkarna och han efterlyser ett snabbt svar från länsstyrelsen hur bänkarna ska se ut¹²⁹, något han ju redan fått i och med beslutet från länsstyrelsen och vid de samråd man har haft tidigare. Församlingen ansökte till länsstyrelsen om att slippa återmontera dörrarna, men länsstyrelsen avlog ansökan.¹³⁰ Istället för att ta bort bänkdörrarna föreslår länsstyrelsen att man ställer upp dörrarna och fäster med hasp vid de 6-7 speciella gudstjänster man har varje år då det medverkar ca 25 rullstolsburna individer.¹³¹ Denna lösning kunde också räddningschefen tänka sig som en godkänd lösning om man inte kan ta bort dörrarna.¹³² Församlingen överklagade beslutet till länsrätten för att slippa dörrarna.¹³³ Församlingen genomförde nu renoveringen i kyrkan, men utan att ta hänsyn till det av länsstyrelsen uppsatta kravet att bevara de slutna bänkkvarteren, detta trots att man i mötet i mars -99 kompromissat kring en massa punkter från länsstyrelsens sida och låtit församlingen genomföra en rad förändringar man från början var negativ till, t.ex. omläggningen av golven i bänkkvarteren. Församlingen installerade en modern, öppen, bänkinredning som inte passade in i kyrkans för övrigt bevarade arkitektoniska helhet. Kyrkan återinvigdes i oktober 2000¹³⁴. I ett yttrande från länsstyrelsen till länsrätten pekade länsstyrelsen på att man gett tillstånd till de flesta av församlingens önskemål på att få genomföra förändringar av kyrkorummet. Detta ansåg man inte framgått i församlingens överklagande, där det istället framställdes som om länsstyrelsen inte lyssnat på de krav på förändring och anpassning församlingen har för nya behov och användningssätt. Vid slutbesiktningen hade den antikvariska kontrollanten upptäckt att församlingen helt frångått de godkända ritningarna och satt in en modern bänkinredning som inte passade i den arkitektoniska helheten. Detta ansåg länsstyrelsen allvarligt skadade kyrkans kulturhistoriska värden. Länsstyrelsen påpekade också att man tidigare visat för församlingen att det på ett enkelt och bra sätt går att lösa tillgänglighetsfrågan genom att fästa dörrarna i öppet läge, något som länsstyrelsen hade goda erfarenheter av från andra kyrkor. Tyvärr hade inte församlingens representanter visat intresse för andra lösningar än att ta bort dörrarna.¹³⁵ Kalmar läns museum, som var antikvarisk kontrollant i ärendet, konstaterade i ett PM efter slutbesiktningen att arbetet med bänkarna inte följt de gällande bygghandlingarna. Övriga arbeten har dock genomförts på ett hantverksmässigt och korrekt sätt. Eftersom bänkarna inte kunde godkännas var det omöjligt för läns museet att upprätta ett slutintyg där arbetena godkänns ur kulturhistorisk synpunkt, och därför kunde inte heller museet tillstyrka

¹²⁸ Minnesanteckningar Överläggningar om Mörbylånga kyrkas renovering 26/3 -99 Lst Dnr 225-7114-98

¹²⁹ Östra Småland 26/8 -00 Stopp för handikappade?

¹³⁰ Kalmar läns museum Beslut 2009-09-18 Ist Dnr 225-5581-00

¹³¹ Östra Småland 21/9 -00 Gamla bänkar kvar i kyrkan

¹³² Barometern 1/2 -01 Bänkdörrar togs bort i kyrka

¹³³ Östra Småland 28/9 -00 Vill inte ha dörrar i kyrkan

¹³⁴ Barometern 14/10 -00 Ombonat i renoverad kyrka

¹³⁵ Länsstyrelsen Kalmar Yttrande 2001-01-22 Ist Dnr 255-8136-00

utbetalning av de bidrag som beviljats. Även länsmuseum ansåg att bänkarna inte uppfyllde kraven på kulturhistorisk anpassning, hög estetik eller arkitektonisk kvalitet. De gav en känsla av en tillfällig lösning, inte bara därför att dörrarna saknades, utan även för att det saknades avslutning i framkant; första bänken saknade både psalmbokshylla och bänkfront och baktill i bänkkvarteret avslutades bänkkvarteret med en bänkbaksida som hade en psalmbokshylla.¹³⁶ Dom i målet föll 20/4 -01 av länsrätten som håller med samfälligheten. Länsrätten sa i sitt beslut att församlingens önskemål och verksamheten i kyrkan har större betydelse än de kulturhistoriska intressena. Man utgår i domen från att brukarintresset generellt har företräde framför bevararintresset. Församlingen fick behålla de insatta bänkarna utan några förändringar, förutsatt att de tog bort psalmbokshyllan på bakre bänkens baksida¹³⁷. Det förekom dock skiljaktig mening av rådmann L. Bjurgert som gick på länsstyrelsens linje.¹³⁸

Länsstyrelsen överklagade domen till kammarrätten 10/5 -01 med samma argument som man skickat till länsrätten, förutom att man även hänvisade till 34 a § p. 1 och 2 i Förvaltningsprocesslagen (1971:291) eftersom man ansåg att länsrättens beslut i så hög grad avvek från rådande praxis att det måste drivas till högre instans.¹³⁹ Även RAÄ överklagade länsrättens beslut till kammarrätten. RAÄ ansåg även de att det var viktigt att domen prövades i högre instans eftersom de var rädda för att länsrättens tolkning urholkar KML, inte bara vad gäller kyrkor utan även byggnadsminnen enligt 3 kap KML, vilket kan få förödande konsekvenser för framtiden.¹⁴⁰ Domen i kammarrätten föll 4/10 -02 och man tog här fasta på att länsstyrelsen gett tillstånd för omfattande förändringar av kyrkorummet i Mörbylånga, av bland annat bänkarna, och att detta skett under förutsättningen att de befintliga dörrarna och skärmarna skulle återmonteras eftersom de harmoniserar med läktarbröstning och övriga snickerier i kyrkan. Kammarrätten bedömde att församlingens önskemål skulle minska de kulturhistoriska värdena i kyrkan och att kyrkans interiör skulle förändras på ett sådant sätt att den förvanskades enligt KML 4 kap 2 §. Man ansåg att både brandsäkerhet och tillgänglighet borde gå att lösa även med dörrar och skärmar.¹⁴¹ Södra Ölands kyrkliga samfällighet överklagade domen till regeringsrätten som den 5/5 -03 beslutade att inte pröva målet, kammarrättens dom stod därmed fast och församlingen ålades att montera dörrar och skärmar enligt länsstyrelsens beslut.¹⁴²

Länsstyrelsen satte nu upp krav på hur återmonteringen skulle utföras. Eftersom församlingen låtit bygga bänkarna utan att planera för återmonteringen måste vissa justeringar göras. Dörrarna var t.ex. för höga och

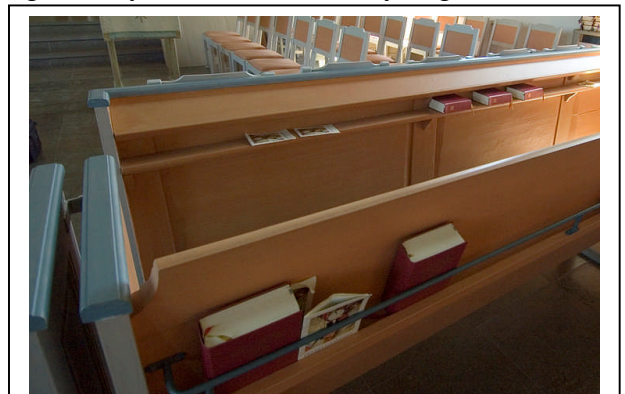

Bild 10

De nya bänkarna med en ny psalmbokshylla närmast i bild och den äldre på den ursprungliga skärmen bak i bild. Bilden tagen från V
© 2007 Daniel Grimhammar

¹³⁶ Kalmar läns museum PM Redogörelse för museets handläggning av renovering och ombyggnad av Mörbylånga kyrka samt kommentarer till överklagandet i ärendet. KML Dnr 32-192-00

¹³⁷ Dessa fanns dock kvar när jag besökte kyrkan i Maj 2007

¹³⁸ Länsrätten i Kalmar län Dom 2001-04-20 Mål nr 1216-00 RAÄ Dnr 312-802-2000

¹³⁹ Länsstyrelsen Kalmar län överklagande 2001-05-10 1st Dnr 225-6652-01

¹⁴⁰ Riksantikvarieämbetet Kulturmiljöavdelningen 2001-06-13 Överklagande av länsrättens dom, mål 1216-00, den 20 april 2001 angående ansökan enligt 4 kap 3 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML) rörande bänkinredningen i Mörbylånga kyrka, Öland – utvecklande av talan. RAÄ Dnr 312-802-2000

¹⁴¹ Kammarätten i Jönköping Dom 2002-10-04 Mål nr 1535-2001

¹⁴² Regeringsrättens underrättelse Mål nr 6025-2002

länsstyrelsen gav tillstånd att korta av dessa i nederkant, dock endast i ramverket och ej in i dörrspeglarna. I de fall öppningen inte stämde överens med dörren skulle öppningen justeras, inte dörrarna. Det bestämdes också att målning skulle ske enligt försiktighetsprincipen i konservatorsrapporten, vilket innebar att församlingen inte kunde göra en sådan omfattande ommålning man planerat. Arbetet övervakades av antikvarisk kontrollant, Kalmar läns museum.¹⁴³ Den 18/8 -04 hade man ett möte där man diskuterade olika detaljlösningar för återmonteringen, bland annat att dörrarna skulle monteras enligt den tidigare överenskommelsen mellan länsstyrelsen och församlingen, så att man kunde öppna dörrarna bakåt och ställa upp dem intill en bänkgavel. Man skulle dock bevara de gamla gångjärnen och de befintliga låsanordningarna i trä.¹⁴⁴ Församlingen ansökte den 8/7 -04 om att få ta bort den främsta bänkraden i de främre bänkkvarteren. Redan samma dag gav länsstyrelsen tillstånd till den föreslagna åtgärden.¹⁴⁵ Efter att man löst detaljerna kring återmonterandet stängdes kyrkan under oktober för arbetet med att anpassa dörrar och bänkar efter varandra. ”Dörrarna är på plats men de kommer alltid att stå öppna så länge jag har min tjänst här”¹⁴⁶, (Bild 11) så kommenterade kyrkoherden utgången på striden. Han påpekade också att det har kostat massor av extrapengar i domstolar och i extraarbete och att räddningschefen hade sagt nej till dörrarna eftersom de kan blockeras av rullstolar¹⁴⁷, något som inte stämmer med vad räddningschefen hade sagt till tidningen där även han pekat på möjligheten att ställa upp dörrarna¹⁴⁸. I kyrkans tidning samma år sa kyrkoherden att det är tråkigt att staten bestämmer över kyrkans byggnader, vilket han anser gör att medlemmarna får stå för en massa överkostnader fast de bara kämpar för att kyrkorummet ska bli till brukarnas fördel. Han ansåg att det har blivit en prestigefråga mellan kyrkan och RAA, men han är stolt över att församlingen har kommit på ett sätt att gå runt problematiken, nämligen att ställa upp dörrarna.¹⁴⁹

Bild 11

Idag står dörrarna uppstapade. Bilden tagen från Ö

© 2007 Daniel Grimhammar

Idag har församlingen inga planer på kommande förändringar i kyrkorummet.

4.4 Toroslunda kyrka

4.4.1 Byggnadens historia i korta drag

Förändringshistorien hämtar jag från VOUP kap II.1.3. sid. 2-5 som är framtagen av Toroslunda församling och Kalmar läns museum. I arbetet med att ta fram den historiska beskrivningen har man använt Kalmar läns museums arkiv, ATA, och *Torslunda kyrka* av Otto Svennebring.

¹⁴³ Länsstyrelsen i Kalmar län bilaga till BESLUT 2004-06-14 1st Dnr 225-5581-00

¹⁴⁴ Kalmar läns museum Minnesanteckningar från möte 2004-08-17 angående bänkinredning KLM Dnr 33-798-00

¹⁴⁵ Länsstyrelsen Kalmar län Beslut Tillstånd enligt 4 kap lag (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML) 1st Dnr 433-7010-04

¹⁴⁶ *Östra Småland* 2004-10-19 Bänkdörrarna på plats igen i kyrkan efter fyra år

¹⁴⁷ *Östra Småland* 2004-10-19 Bänkdörrarna på plats igen i kyrkan efter fyra år

¹⁴⁸ *Barometern* 1/2 -01 Bänkdörrar togs bort i kyrka

¹⁴⁹ *Kyrkans tidning* 2004-10-11 Församling förlorade strid om dörrar

I början av 1100-talet byggdes den första stenkyrkan på platsen, en liten romansk sockenkyrka bestående av långhus, kor och absid. Av denna kyrka består endast norrväggen och den norra portalen. Under 1100-talets andra hälft försågs kyrkan med ett östtorn som byggdes på det ursprungliga koret och på 1200-talet byggde man ett torn även i väster, alldeles intill västgaveln. I början av 1300-talet utvidgades koret åt öster genom tillbyggnad. I samband med detta har förmodligen kyrkan även fått korportal och stenvälv¹⁵⁰, både korportalen och portalen i södra långhusväggen fick spetsbågiga omfattningar. Förmodligen har man även byggt en sakristia vid denna tid.

Mellan 1595-1598 gjordes en tillbyggnad åt söder som kallades "nykyrka"¹⁵¹ och kyrkorummet försågs med bänkinredning (Bild 12). 1729 revs västtornet och förmodligen byggdes en redskapsbod i anslutning till kyrkans västra sida. På 1730-talet installerades den första orgeln i kyrkan (fyra stämmor), som byttes redan 1748 mot en åttastämmig. Mellan 1763-1765 fick kyrkan ett nytt altare. 1776 genomgick kyrkan en stor ombyggnad där man förenklade planformen till en rektangel. Man behöll norrväggen, de båda gavlarna, nykyrkans sydmur och sakristian. Lillkyrkans sydmur förlängdes för att få samma längd som den norra muren, östtornet revs och man flyttade ut dess norrmur till långhusets norrmur. Nykyrkans gavlar och den ursprungliga sydmuren samt redskapsboden revs och

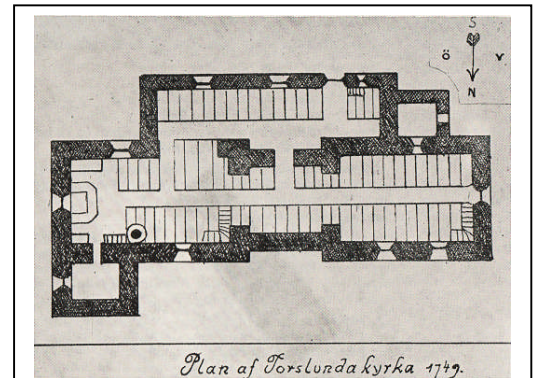

Bild 12
Plan över kyrkan med "nykyrkan" högst upp i bild (norr är nedåt). Teckning av Petrus Frigelius 1749.
Ur Svennebring, 1976, sid. 14

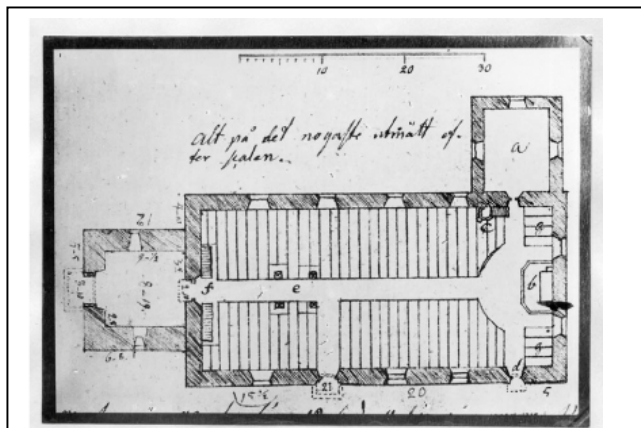

Bild 13
Plan över kyrkan, förmodligen ritad 1819 av Nils Isak Löfgren.
Ur VOUP

ett nytt innertak i trä byggdes. 1785 gjordes sakristian större (om det skedde genom en utvidgning eller om man rev den gamla och byggde upp den större är oklart). 1794 förnyades altarplatsen genom en ny altaruppsättning, ett nytt altare, nytt altarskrank och en ny predikstol.

1819 byggdes det nuvarande tornet och man rev den klockstapel som man använt tidigare och återanvände en del av virket till tornet (Bild 13). 1881 byttes det gamla innertaket i trä mot ett nytt i form av tunnvalv. Runt innertaketets kanter byggdes en gesims¹⁵². Kyrkan fick nu också sin tredje orgel på 18 stämmor och

tre manualer. 1915 förnyades kyrkans golv, bland annat göt man betonggolv i vapenhuset och korgolvet förhöjdes 30 cm. Bänkarna byggdes om så att de inte längre gick hela vägen ut från

¹⁵⁰ Enligt Axelsson mfl anser Boström att både slagningen av valven och utvidgningen av koret är gjort redan under 1200-talet, nu ska det även ha tillkommit en profan övervåning i långhuset och de bägge tornen ha byggts med skyttevåningar. (Axelsson, R., mfl *Det medeltida Sverige, Bd 4, Småland: 3 Öland*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1996. sid. 188)

¹⁵¹ Denna daterar Boström, enligt Axelsson, till omkring 1300, om Boströms datering stämmer betyder det att den södra portalen inte har flyttats utan sitter på sin ursprungliga plats. (Axelsson, R., mfl 1996. sid. 188)

¹⁵² Utskjutande horisontellt listverk. (Koch, W., *Arkitektur – stilhistoriskt bildlexikon*. Sökord "gesims", Generalstabens litografiska anstalt, Stockholm, 1970. sid. 102)

väggarna, de gamla bänkdörrarna bevarades dock. Man installerade nya dörrar mellan vapenhuset och kyrkorummet och kompletterade med invändig dörr vid sakristians utgång. Man satte upp väggar under läktartrapporna och fick på det sättet förvaringsutrymmen. Den medeltida norrportalen upptäcktes och frilades 1926 i samband med en exteriörreovering. 1951 byggde man om orgeln till 24 stämmor, varav tio stämmor behölls från den gamla orgeln. En kokseldad värmepanna installerades i pannrummet under sakristian och man drog ledningar till radiatorer i kyrkorummet. Betonggolvet i vapenhuset byttes ut mot kalkstensplattor. 1979 byggde man om trappan till huvudentrén och den kompletterades med en ramp. Man installerade en ny högtalaranläggning och elektrisk klockringning och bytte ut samtliga gamla elledningar. 1981 byggde man återigen om och reoverade orgeln. 1985 ger RAÄ tillstånd att ta bort den näst sista bänkraden och flytta fram den bakersta ett steg.

2002 genomgick kyrkan en relativt stor omgestaltning. Man gjorde en tillbyggnad på tornets norrsida för att inrymma samlingsrum, pentry och toalett (Bild 14). I och med detta togs en ny öppning upp i tornets norra mur. Mark- och trappnivåer justerades utanför västingången för att tillgängligheten skulle öka för rörelsehindrade.

Man schaktade för värme, vatten, spillvatten, dagvatten och elkablar. Golvbjälklaget i vapenhuset revs och golvet sänktes till samma nivå som kyrkorummets. Vissa av kalkstenarna byttes ut mot ny sten. Ett vindfång installerades i vapenhuset i form av ett nytt glasparti.

Torntrappan från vapenhuset som låg intill norra muren revs och ersattes av en trappa vid södra muren. I både långhuset och koret bröt man upp det befintliga golvet och lade ett nytt golv av kalkstensplattor för att få en enhetlig nivå i hela kyrkorummet (genom att höja långhusets golv). Detta krävde att man kapade dörrarna i nederkant.

Den främsta bänkraden togs bort och andra och tredje raden omformades för att skapa en halvcirkelform mot altaret. Man installerade även en rad tekniska finesser, bland annat centraldammsugare, ny ventilationsanläggning, bergvärme (och med den ett vattenburet värmesystem i kyrkan). Bänkvärmare och värmen på läktaren fick fortsätta vara elektriska. Vapenhuset och den nya tillbyggnaden fick golvvärme. I samband med detta arbete moderniserades också samtliga elsystem och installerade en ny ljudanläggning.

4.4.2 Kulturhistorisk bedömning enligt VOUP

Exteriör

Kyrkans planform förenklades radikalt vid ombyggnaden 1766 och koret och långhuset fick sitt nuvarande utseende i form av en rektangel. Tornet tillkom inte förrän 1819, det fanns dock sakristia sen tidigare norr om koret.

Interiör

Även här berodde ombyggnaden på önskan om stora ljusa predikolokaler. Det som skiljer från övriga av nyklassicismens kyrkor på Öland är att både den nya korportalen och de nya fönstren gavs en spetsbågig form (Bild 15). Det vanliga att de var rundbågiga. Förmodligen har man tillverkat spetsbågen som en anpassning till den befintliga gotiska sydportalen från ca 1300.

Det som utmärker kyrkan, som i stort följer de nyklassicistiska mönstren, är att den är den första salskyrkan på Öland och att den har spetsbågiga muröppningar istället för rundbågiga (Bild 13). Sydportalen som man förmodligen har hämtat inspiration från är mycket kulturhistoriskt värdefull, både som fristående och som förebild för de senare muröppningarna. Även den fasta inredningen från 1790-talet är väldigt värdefull ur ett kulturhistoriskt perspektiv, likaså den slutna bänkinredningen och den ovanligt djupa orgelläktaren. Även dörren mellan koret och sakristian är intressant. Den bör ha tillkommit före 1776.

4.4.3 Församlingen, kyrkan och ansökningar -95 och framåt

Torslunda kyrka ligger i Torslunda församling som tillhör Torslunda Pastorat, pastoratet ligger i Södra Ölands kyrkliga samfällighet. Kyrkan används idag flera gånger i veckan.

4/4 -01 gav länsstyrelsen tillstånd för den omgestaltning som genomfördes 2002 och som jag har beskrivit ovan. Det som inte godkändes direkt var tillbyggnaden mot vapenhusets norra sida där man först ville ha samrådsmöte kring byggnaden som helhet och dess detaljer. Denna tillbyggnad reglerades i ett tilläggsbeslut när länsstyrelsen sett mer detaljerade ritningar. Länsstyrelsen klargjorde dock att de inte hade något att invända mot tillbyggnaden i det läge församlingen hade tänkt sig. Den punkt det inte lämnades tillstånd för är borttagandet av de kyrkvärdsbänkar som finns i koret. Parterna träffades på plats och diskuterade saken och kom då överens om att bänkarna skulle finnas kvar. Villkoren för tillståndet var antikvarisk kontrollant (Kalmar läns museum) och att förvaringen av de bänkar som tas bort sker på ett korrekt sätt i samråd med den antikvariska kontrollanten. Bänkarna skulle också märkas så att det tydligt framgår att de ingår i inventarierna, samt tas upp i inventarieförteckningen. Alla el- och värmeinstallationer, rördragning, håltagning etc. skulle göras i ett nära samarbete med den antikvariska kontrollanten, även om man följer de godkända ritningar. Om man blev tvungen att avvika från planen skulle detta först godkännas av den antikvariska kontrollanten och länsstyrelsen.¹⁵³ Efter det att den arkeologiska förundersökningen var genomförd inför tillbyggnaden av kyrkan beslutade länsstyrelsen att bygget skulle föregås av en särskild undersökning i form av avbaning med maskin. Detta eftersom man har stött på delar av murar som sannolikt härstammar från det ursprungliga västtornet och man vill nu dokumentera dessa och se till att de inte skadas av tillbyggnaden. Undersökningen skulle genomföras av Kalmar läns museum.¹⁵⁴ Den 26/2 -02 gav länsstyrelsen tillstånd till att påbörja byggandet av tillbyggnaden enligt de ritningar som tagits fram. Villkoret var Kalmar läns museum som antikvarisk kontrollant.¹⁵⁵ 28/8 kom tilläggsbeslutet angående skåpsinredningen i sakristian för textiltförvaring. Villkoren var att arbetet utfördes enligt de ritningar som länsstyrelsen hade godkänt och att Kalmar läns museum var antikvarisk kontrollant.¹⁵⁶

Församlingen har idag inga planer på kommande omgestaltningar av kyrkan eller kyrkorummet.

Bild 15

Kyrkans exteriör. Notera de spetsbågiga fönstren på långhuset. Bilden tagen från SV
© 2007 Daniel Grimhammar

¹⁵³ Länsstyrelsen Kalmar län Beslut 2001-04-04 1st Dnr 225-10489-00; 220-1596-01

¹⁵⁴ Länsstyrelsen Kalmar län Beslut 2001-11-20 1st Dnr 220-1596-01 jfr: 225-10489-01

¹⁵⁵ Länsstyrelsen Kalmar län Tilläggsbeslut 2002-02-26 1st Dnr 431-2325-02; 433-12959-01; jfr 225-10489-00; jfr 220-1596-01

¹⁵⁶ Länsstyrelsen Kalmar län Tilläggsbeslut 2002-08-28 1st Dnr 433-12959-01 jfr 225-10489-00; 220-1596-01

4.5 Voxtorps kyrka

4.5.1 Byggnadens historia i korta drag

Förändringshistorien hämtar jag från VOUP kap II.3 sid. 23-27 som är framtagen av ARKFORUM arkitekter och ingenjörer AB, Kalmar, handläggare Hans Wigselius. Särskilda uppgifter har hämtats från Hannah Schill, Kalmar läns museum och Margit Gunnarsson, Carina Hammevik och Peter Åström Arby Pastorat. I arbetet med att ta fram den historiska beskrivningen har man använt Bebyggelseregistret på RAÄ, Kalmar läns museums arkiv, ATA, och *Voxtorps kyrkas historia* sammanställd av Christian Braw.

Bild 16
Kyrkan från S
© 2007 Daniel Grimhammar

På 1240-talet uppfördes rundhuset och det ursprungliga koret. Remstycket på rundhusets krön har dendrokronologiskt daterats till 1240-talet. Takstolarna i det nuvarande rektangulära koret har dendrokronologiskt daterats till 1296-1306 så man kan anta att det var vid denna tid som detta ersatte det tidigare absidkoret. Några decennier senare fick koret ribbvalv. 1667 föll valvet i kyrkan ner. Man satte då igen

murtrappan till den övre våningen och gav kyrkan ett plant innertak. 1718 lades ett nytt trägolv i kyrkan och fönstret bakom altaret försågs med galler. 1757 tillverkades och installerades en ny invändig dörr till sakristian. 1780 togs två nya fönster upp. 1781 fick kyrkan en ny altaruppsatts och en ny predikstol. Samma år tillverkades sex nya fönster och korfönstret murades om. 1844 köpte församlingen sin första orgel som installeras i kyrkan, vilket innebar att läktare och läktartrappa tillkom. 1846 lades om golven i gångarna. Denna gång lades inte ett nytt trägolv utan ett golv av kalkstensflis, något som redan fanns i koret. 1852 byggdes en ny orgel. 1868 togs en dörr upp för direktpassage mellan kyrkogård och sakristia. 1884 installerades fönsterramar av järn och man bytte ut dörrarna mot nya.

1895 genomgick kyrkan en större renovering. Vapenhuset i söder revs och den ursprungliga södra entrén sattes igen. Istället byggde man ett större rektangulärt vapenhus i väster och portalen genom rundhusets mur gjordes som en hög klöverbåge. Det plana innertaket från 1600-talet gjordes om till ett kupoltak med putsad träpanel. Pelarna som bar valvet i triumfbågen förstärktes med tegel. Man byggde en ny orgelläktare och en ny orgel. Även hela inredningen byttes ut, dvs altaruppsatts, predikstol, altarskrank, läktarbarriär, bänkar och nummertavlor. Golvet gjordes om och göts i betong.

1935 var det dags för nästa renovering. Nu satte man bl.a. upp en skiljevägg mellan kyrkorummet och vapenhuset. Denna utformades med väggar klädda med kryssfananer, dörrar och fönster med blyspröjs.

1958 slog blixten ner. Kyrkan klarade sig från att börja brinna, men stora delar av inredningen förstördes, bänkarna på "manssidan" slogs

Bild 17
Den igenmurade ingången i V.
© 2007 Daniel Grimhammar

sönder helt och alla rutor krossades. 1958-1960 renoverades kyrkan efter blixtnedslaget. Man bytte ut hela inredningen och gestaltade om kyrkorummet efter vad som sågs som modernt. Den ursprungliga entrén i söder togs upp på nytt och ett gotiskt korfönster togs fram och rekonstruerades. Man passade också på att förminska fönstren och fönstren i vapenhuset omformades. Det medeltida korfönstret togs upp på nytt och rekonstruerades. Det nya vapenhusets västra entré murades igen (Bild 17) och en ny togs upp på norra sidan. Orgelläktaren togs bort och orgeln återuppbyggdes i det fd vapenhuset. Bänkinredningen omdisponerades och byggdes om. Man installerade ett nytt fristående altare, dopfont och predikstol. 1964 fick kyrkan en ny orgel igen.

4.5.2 Kulturhistorisk bedömning enligt VOUP

Den kulturhistoriska bedömningen för Voxtorps kyrka finns tyvärr inte redovisad i VOUP. Man hänvisar till Bilaga 5, som inte finns med.

4.5.3 Församlingen, kyrkan och ansökningar -95 och framåt

Voxtorps kyrka tillhör Voxtorps församling som, precis som Hagby församling, ligger under Arby pastorat. Kyrkan används i princip varje vecka, 2006 var det 78 gudstjänster i kyrkan.¹⁵⁷

Bild 18
Ljusbäraren från 1999
© 2007 Daniel Grimhammar

Den 21/10 -99 ansökte församlingen om att få montera en väggfast ljusbärare i kyrkorummet på den norra väggen. Ljusbäraren är rund med tre fästpunkter och kommer att monteras med distanshylsor som håller den på ett lämpligt avstånd, ca 20 cm, från väggen.¹⁵⁸ Ljusbäraren är framtagen speciellt för Voxtorps kyrka av smideskonstnären R. Eckervall som kommer från Voxtorp. Församlingen hade samråd med läns museet i frågan och de tillstyrkte ansökan.¹⁵⁹ Länsstyrelsen lämnade tillstånd med villkoren att arbetet utfördes enligt av länsstyrelsen godkända handlingar och med läns museet som antikvarisk kontrollant.¹⁶⁰ (Bild 18)

Den 10/10 -00 lämnade länsstyrelsen tillstånd till nyttillverkning av ytterdörren och byte öppningsriktning (så den öppnas utåt), något som

man anser kommer att underlätta vid t.ex. en utrymning vid brand. Villkoren var att den nya dörren gjordes som en exakt kopia av den gamla dörren från 1950-talet, (den gamla dörren behöver inte sparas), och att man använde sig av ”goda hållbara material”¹⁶¹ och Kalmar läns museum som antikvarisk kontrollant.¹⁶²

¹⁵⁷ Mail från Anita Hadvall-Jansson, kamrer i Arby kyrkliga samfällighet. 10/5 -07

¹⁵⁸ Ansökan Lst Dnr 225-10810-99

¹⁵⁹ Kalmar läns museum Yttrande 1999-11-08 KLM Dnr 32-1172-99 Ist Dnr 225-10810-99

¹⁶⁰ Länsstyrelsen Kalmar län Beslut 1999-11-29 Ist Dnr 225-10810-99

¹⁶¹ Länsstyrelsen Kalmar län Beslut 2000-10-10 Ist 225-7838-00

¹⁶² Länsstyrelsen Kalmar län Beslut 2000-10-10 Ist 225-7838-00

5. Trefaldighetskyrkan i Karlskrona

Eftersom det inte var mer än en konflikt i de undersökta kyrkorna ska jag här ta upp ytterligare en kyrka där det just nu pågår en diskussion angående en bänkinredning. För denna kyrka finns ännu ingen klar VOUP.

5.1 Byggnadens historia i korta drag

Trefaldighetskyrkan, eller tyska kyrkan som den kallas i folkmun, ligger vid stortorget sydvästra del i Karlskrona och i den östra delen av torget ligger Fredrikskyrkan som är samtida. Anledningen till att det ligger två stora kyrkor så nära varandra är att Trefaldighetskyrkan byggdes av den tyska församlingen i Karlskrona.¹⁶³ Karlskrona

Bild 19

Exteriör från SV

© 2007 Daniel Grimhammar

storkyrkoförsamling och den tyska församlingen slogs ihop 1/11 1846 och blev Karlskrona Stadsförsamling.¹⁶⁴

Trefaldighetskyrkan har en plan i form av en oktagon med fyra korsarmar, där altaret ligger i den södra och ingången mot torget i den norra.¹⁶⁵ Ritningarna till

Trefaldighetskyrkan är ritade av Nicodemus Tessin d.y. och i denna byggnad framstår hans klassicistiska strävanden som mer uttalade än i hans övriga verk. 1697 påbörjades bygget och pågick fram till 1700 när bygget avstannade fram till 1703 pga krig. 1708 var takstolen i kupolen färdig och

täcktes tillfälligt med segelduk. 27/6 1709 invigdes kyrkan. Den var dock långt ifrån färdig. Förmodligen stod den inte färdig förrän 1749, och då utan portiken i norr. Vid tretiden på eftermiddagen den 17/6 1790 utbröt en eldsvåda som spred sig över stora delar av staden och som inte var släckt förrän vid sextiden på morgonen dagen efter. Runt 640 tomter var avbrända och flera av de större byggnaderna var utplånade. Trefaldighetskyrkan drabbades hårt på grund av sitt läge. Kupol, inredning och samtliga inventarier förstördes. Det enda som fanns kvar var de svårt brända yttermurarna och de välvda och murade Wachtmeisterska gravkoret under kyrkan. Den 29/4 1793 beslöts att arkitekten O.S. Tempelmans av K Majt godkända ritningar skulle användas och att arbetet snarast skulle sättas igång. 1802 var kyrkan klar för invigning och invigdes den 8/12 1802. Inredningen var dock provisorisk och inte heller nu var portiken utanför entrén i norr färdig och den stod inte färdig förrän 1862.¹⁶⁶ Predikstolen utfördes enligt amiralitetsbildhuggaren Johan Törnströms ritningar och bänkinredningen tillkom ca 1814.¹⁶⁷ 1912 restaurerades kyrkan och man drog in värmeledning och elektrisk belysning och glasmålning sattes in i korfönstret.¹⁶⁸ 1948 satte man igen korfönstret och det nuvarande korset på altaret ställde dit.¹⁶⁹

¹⁶³ Anderson, W., Kindström, L-G., *Trefaldighetskyrkan eller Tyska Kyrkan i Karlskrona – Konsthistoriskt inventarium*. Blekinge Bd. III. H.2., Sveriges Kyrkor, Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag, Stockholm, 1951. sid. 62f

¹⁶⁴ Swahn, S-Ö., *Karlskrona Stadsförsamling 1680-1944*, K.L. Svenssons Efr:s Bokbindindustri-Aktiebolag, Karlskrona, 1944, sid. 188

¹⁶⁵ Anderson, W., Kindström, L-G., 1951. sid. 73

¹⁶⁶ Anderson, W., Kindström, L-G., 1951. sid. 82-98

¹⁶⁷ Anderson, W., Kindström, L-G., 1951. sid. 124

¹⁶⁸ Anderson, W., Kindström, L-G., 1951. sid. 97f

¹⁶⁹ Anderson, W., Kindström, L-G., 1951. sid. 124

5.2 Diskussionerna kring bänkarnas vara eller inte vara

Redan 1981 fanns det planer på att avyttra kyrkan till staten, något som domkapitlet tillstyrkte, men staten avslög. Detta är idag fortfarande aktuellt från församlingens sida eftersom de inte får göra om interiören och måste renovera kyrkan för flera miljoner.¹⁷⁰ Diskussionen om att ta ut bänkarna och möblera med lösa stolar har pågått mer eller mindre aktivt sedan 1989. Den första ansökan till RAÄ avsågs 6/11 -89. Man föreslog dock att man kunde bygga om bänkarna för att göra dem bekvämare, något som varit uppe redan på 1950-talet men som aldrig blivit verklighet.¹⁷¹ RAÄ förklarade sig beredda att ge tillstånd till att

montera ner bänkar i västra och östra tvärrarmen för att göra plats för sakristia, och mindre utställningar.¹⁷² Beslutet överklagades av församlingen till kammarrätten i juni 1990. RAÄ framhöll i en skrivelse till kammarrätten att man var beredd att låta församlingen ta bort vissa bänkar, men man ville ändå bevara helheten eftersom bänkarna var framtagna av amiralitetsbildhuggaren Törnström och är unika i svenskt kyrkobyggnande samtidigt som de är intakta, något som är ovanligt. Förutom det har de intressanta detaljer som t.ex. unika låsbara skåp för psalmböcker m.m. i vissa av bänkarna, något som inte finns i någon annan kyrka i Sverige. Ämbetet framhöll att verksamhet som kräver stora ytor kan förläggas i församlingens andra kyrka, Fredrikskyrkan, som ligger tvärs över torget.¹⁷³ Kammarrätten gick på RAÄ:s linje.¹⁷⁴

2004 ansökte man igen, denna gång till länsstyrelsen, om att få ändra interiören i kyrkan och ta ut hela bänkinredningen. Man pekade här på de kommande dyra renoveringarna, som man inte vill genomföra om man inte kan använda kyrkan.¹⁷⁵ Man hänvisade här till arkitekt Per Lewis förslag alternativ 1a som innebär att hela bänkinredningen tas bort. Alternativ 1b innebär att halva den fasta inredningen tas bort, de två främre kvarteren. Alternativ 1c innebär att man demonterar bänkkvarteret framför predikstolen. Alternativ 2 innebär att den fasta bänkinredningen bevaras där den är men man monterar en demonterbar övertäckning. Lätta skivor monteras ovanpå den fasta bänkinredningen varpå man får en yta där man kan ha

Bild 20

Interiörbild över bänkarna från orgelläktaren i S
© 2007 Daniel Grimhammar

¹⁷⁰ *Blekinge Läns Tidning* 6/3 -04 Präst vägrar renovera kyrka.

¹⁷¹ Ansökan om att ta bort den fasta bänkinredningen i Trefaldighetskyrkan i Karlskrona, Blekinge. RAÄ Dnr 227/89

¹⁷² RAÄ Dnr 7206/89

¹⁷³ Överklagande av riksantikvarieämbetets beslut 1989-11-06 angående bänkinredning i Trefaldighetskyrkan i Karlskrona, Blekinge. 1990-12-12 RAÄ Dnr 5416/90

¹⁷⁴ Kammarätten i Stockholm Dom Mål nr 2476-1990

¹⁷⁵ Trefaldighetskyrkan – Ansökan om antikvariskt tillstånd avseende inre anpassningar 2004-01-16 Ist Dnr 433-538-04

samma aktiviteter som om man tog bort hela inredningen. Rumsupplevelsen blir dock förvrängd eftersom besökaren kommer i en högre position än vad som är tanken.¹⁷⁶

Länsstyrelsen avlog ansökan med hänvisning till att kyrkan ingår i världsarvet Örlogsstaden Karlskrona och intar en särställning inom svensk arkitektur med unika värden i och med sin planform och bänkinredning från 1814. Länsstyrelsen påpekar också att kyrkorummet är i stort sett intakt sen 1828 vilket styrker kyrkans plats på det nationella planet. Hela kyrkorummet bildar en unik helhet som i stort är intakt sedan början av 1800-talet och ett ingrepp av denna sort skulle allvarligt skada upplevelsen av kyrkan. Länsstyrelsen hänvisade också till RAÄ:s beslut och till kammarättens dom och till att församlingen kan få tillstånd för mindre ingrepp för att göra bänkarna bekvämare. Länsstyrelsen ansåg inte att det framkommit något nytt i ärendet utan avlog ansökan.¹⁷⁷ Länsantikvarien Leifh Stenholm uttalar sig i tidningen inför överklagandet till länsrätten och anser att det inte är något problem att fira gudstjänst i kyrkan om bänkarna är kvar och menar att om man tog bort bänkarna skulle ”hela koreografin kring de kristna riterna i kyrkan gå förlorade”.¹⁷⁸ Han fortsätter i samma artikel;

”Det är lättare att flytta prästen än bänkarna. Det går bra att modernisera gudstjänsterna i det befintliga kyrkorummet, det skulle till och med skapa en nutida demokratisk ordning om prästen steg ner från predikstolen och ställde sig i mitten av rummet”¹⁷⁹

Detta uttalande visar tyvärr att Stenholm inte känner till så mycket om kyrkans liturgi idag. Det är väldigt ovanligt att präster står i predikstolen, undantaget kan vara när det är exceptionellt mycket folk i kyrkan så det är enda sättet om alla ska se, så även i Karlskrona. Annars finns det idag moderna ljudanläggningar så predikstolen är inte nödvändig på samma sätt längre. Dessutom, om prästen skulle ställa sig i mitten av kyrkan skulle han hamna bakom ryggen på de som sitter i de två främre bänkkvarteren, något som kyrkoherde Stefan Löfkvist också själv påpekar.¹⁸⁰

Församlingen överklagade till länsrätten 12/7 -04 och kompletterade överklagandet med ett utlåtande från Aina Mandahl, stiftantikvarie Lunds stift, som påpekade att det är viktigt att församlingarna kan fortsätta att utvecklas. Hon anser att om inte församlingar hade fått ändra i sina kyrkor under tidigare århundraden hade vi inte haft kvar alla medeltida kyrkor vi har idag. Hon skrev också att om man tillåter församlingen att genomföra de föreslagna förändringarna finns det större potential för att församlingen kommer att rusta upp kyrkan, både exteriört och interiört.¹⁸¹ Även Per Gustafsson skickade in ett yttrande till länsrätten. Han påpekade att det har hänt mycket sedan RAÄ avlog församlingens ansökan i början av nittioalet, bland annat har kyrka och stat skilts åt vilket gör att de inte längre har beskattningsrätt. Han anser också att man ofta i debatten tycks glömma bort att Trefaldighetskyrkan i första hand är en kyrka och inte ett antikvariskt objekt och han ser det som ett svek mot dem som byggde och finansierade kyrkan om man inte kan fortsätta att

---

¹⁷⁶ Trefaldighetskyrkan – Ansökan om antikvariskt tillstånd avseende inre anpassningar Bilaga 2 2004-01-16 1st Dnr 433-538-04

¹⁷⁷ Länsstyrelsen Blekinge län Ansökan om interiöra förändringar i Trefaldighetskyrkan, Karlskrona kommun Beslut 1st Dnr 433-538-04

¹⁷⁸ *Blekinge Läns Tidning* 18/9 -04 Bänkarna i kyrkan vållar stridigheter

¹⁷⁹ *Blekinge Läns Tidning* 18/9 -04 Bänkarna i kyrkan vållar stridigheter

¹⁸⁰ *Blekinge Läns Tidning* 27/10 -04 Fortsatt kamp för bänkar

¹⁸¹ Svenska kyrkan Lunds stift Angående interiöra förändringar i Heliga Trefaldighetskyrkan i Karlskrona 2004-09-27 Dnr 26-4/04

anpassa den till samtiden och låta den fortsätta vara en kyrka.¹⁸² Länsrätten bad RAÄ att yttra sig i saken och RAÄ avstyrkte bifall till överklagandet eftersom de ansåg att inget nytt kommit fram i frågan.¹⁸³ Även Lunds stifts biskop, Christina Odenberg, yttrade sig i ärendet. Det hon lyfte fram var att förutsättningen för en kyrka att fortsätta vara just kyrka är att den aktivt brukas som gudstjänstlokal, och eftersom gudstjänsternas utformning ständigt utvecklas och förändras måste gudstjänstrummet vara flexibelt och kunna anpassas efter liturgin. Hon anser att Trefaldighetskyrkans nuvarande utformning omöjliggör en önskvärd utveckling av församlingens gudstjänstliv.¹⁸⁴ Dom i målet föll 11/7 -05 och inte heller denna gång fick församlingen rätt. Länsrätten hänvisade till de förarbeten som gjordes innan skilsmässan från staten och ansåg därför att en relationsförändring inte ska leda till försämrat vård och underhåll av kyrkans kulturhistoriska värde i framtiden. Länsrätten ansåg att det kulturhistoriska värdet i kyrkorummet skulle lida allvarlig skada om man avlägsnade bänkinredningen och de skulle inte uppvägas av de värden som uppstår av att kyrkorummet skulle bli mer flexibelt.¹⁸⁵

Församlingen överklagade den 15/7 -05 till Kammarrätten i Jönköping. I den komplettering man bifogade denna överklagan har man flyttat fokus lite. Man påpekade flera gånger att församlingen inte kan vara huvudman för en kyrka som är enbart en antikvarisk byggnad, vilket man anser att den är så länge man inte kan montera ner bänkarna och ersätta dem med lösa stolar. Man skriver också att om man får tillstånd att ta ut bänkarna är det en reversibel åtgärd eftersom man planerar att förvara dem på ett adekvat sätt.¹⁸⁶ Domen i målet kom 14/7 -06 och kammarrätten avslår församlingens överklagande utan att närmare gå in på varför utan de sa bara att de ”instämmer i länsrätten bedömning”.¹⁸⁷

Församlingen överklagade den 1/8 -05 till Regeringsrätten och kompletterar denna gång med ett yttrande från Svenska kyrkans Församlingsförbund. Här fortsatte man sin argumentation att församlingen inte kan fortsätta att äga och förvalta en byggnad som endast är av antikvarisk karaktär. Församlingsförbundet anser att det man förlorar i kulturhistoriskt värde är begränsat mot vad man vinner i att få ett funktionellt kyrkorum.¹⁸⁸ Hur det går vet vi inte ännu.

---

¹⁸² Svenska kyrkan Karlskrona stadsförsamling och Aspö församlings kyrkliga samfällighet Yttrande avseende Trefaldighetskyrkans interiöra anpassning ur ett församlingsekonomiskt perspektiv 2004-09-24 Mål nr 775-04 Rotel 4

¹⁸³ Riksantikvarieämbetet Yttrande med anledning av Karlskrona och Aspö församlings kyrkliga samfällighets överklagande av länsstyrelsens i Blekinge län beslut att avslå förslag till interiöra förändringar i Trefaldighetskyrkan, Karlskrona kommun. Mål nr 775-04, Rotel 4

¹⁸⁴ Ang förändringar i interiören i Trefaldighetskyrkan i Karlskrona. Länsrättens mål 775-04, rotel 4

¹⁸⁵ Länsrätten i Blekinge län Dom Mål nr 775-04

¹⁸⁶ Svenska kyrkan Karlskrona Komplettering av överklagande angående interiöra förändringar i Trefaldighetskyrkan 2005-10-25 Kammarrätten, mål 2584-05 Rotel 18

¹⁸⁷ Kammarrätten i Jönköping Dom 2006-07-14 Mål nr 2584-05

¹⁸⁸ Överklagande av Kammarrättens i Jönköping dom den 14 juli 2006, mål nr 2584-05 ang. tillstånd till ändring i kyrkobyggnad 2006-10-27 Regeringsrätten Målnr 5168-06 Rotel 73

6. Sammanfattande diskussion kring de utvalda kyrkorna

Som vi har sett har det varit olika omfattande omgestaltningar i de utvalda kyrkorna. I ett fall var det inga ansökningar om förändringar alls de senaste tio åren. Det var en del ansökningar som avslogs av länsstyrelsen, men bara två som överklagades till domstol. Generellt har det varit fler förändringar i de kyrkor som är kraftigt ombyggda på 1700 och 1800-talet. Detta stämmer också när man tittar på förändringar i Växjö stift enligt ovan. De kyrkor som har flest omgestaltningar är byggda på 1800-talet. De medeltida kyrkorna har inte alls lika många förändringar, och då har jag ändå räknat t.ex. både Torslunda och Mörbylånga som medeltida i den studien trots att kyrkorummen har mycket lite kvar från medeltiden och kyrkorummen är nyklassicistiska. I de bevarade medeltida kyrkorna är också ansökningarna mycket färre. Materialet är egentligen för litet för att dra några slutsatser, men tendensen verkar vara att både de antikvariska myndigheterna och församlingarna själva värderar de intakta medeltida kyrkorummen högre än ett nyklassicistiskt dito. I denna studie förekommer två fall där det blivit konflikt, Mörbylånga och Karlskrona, i bägge fallen rör det sig om bänkar och dess vara eller inte vara. Om man tänker på att borttagande av bänkar var den vanligaste åtgärden i studien från 1950, och även i de fem undersökta kyrkorna (Bild 21), är det inte konstigt att man nu från antikvariskt håll har börjat slå vakt om bänkarna som har stor inverkan på hur man upplever kyrkorummet. Just upplevelsen av rummet verkar vara något som värderas högt av antikvarierna, medan församlingarna mer värderar funktionen. Vad jag kan utläsa av arkivmaterialet har de antikvariska myndigheterna inte varit oresonliga, utan fört en dialog med församlingarna, i de fall de gett ett negativ besked. I t.ex. Mörbylånga gav de med sig på flera punkter för att kompromissa med församlingen om att man skulle behålla bänkarnas dörrar och skärmar.

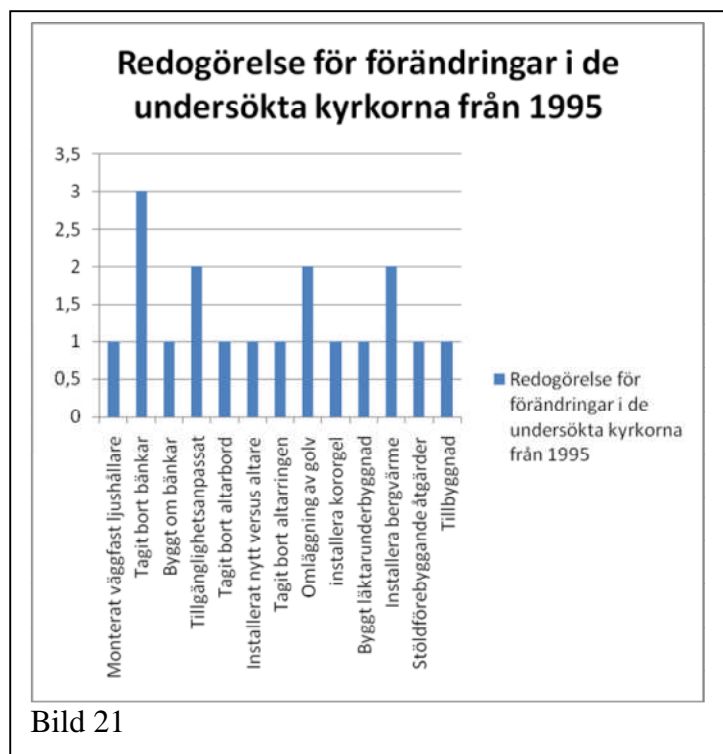

Bild 21

När man läser vad som har beskrivits som kulturhistoriskt värdefullt i de olika kyrkornas VOUP tas det ofta upp att i kyrkorummet, med alla sina inventarier och omgestaltningar från olika tidsepoker, är det den harmoniserande helheten man värderar högt. Även att man kan se de olika tidsåldrarna, även 1900-talet, i kyrkans olika omgestaltningar har ett högt värde. Förutom detta värderas även gamla inventarier högt, medan senare inte får uppmärksamhet så länge de inte ingår i helheten.

7. Slutdiskussion och sammanfattning

Efter jag nu har tittat på vad som har påverkat omgestaltningarna av kyrkan anser jag att den största påverkande faktorn är den liturgiska utvecklingen, särskilt i ett längre perspektiv, och funktionella krav som t.ex. ombyggnad av bänkar. Den antikvariska hållningen påverkar naturligtvis också, dock inte i samma utsträckning. Antikvarierna reagerar på församlingens önskemål och godkänner, avslår eller kommer med förslag på alternativa lösningar. Ekonomin i form av KAE har inte en direkt påverkan av omgestaltningen av kyrkorummet eftersom den inte får användas till sådana arbeten. Den påverkar dock eftersom församlingarna kan få bidrag till överskjutande kostnader vid installation av t.ex. brand- eller stöldförebyggande åtgärder. KAE kan också påverka i fall som det med bänkarna i Trefaldighetskyrkan i Karlskrona där stiftet avslår ansökan om KAE 2006 eftersom församlingen inte får ta ut bänkarna,¹⁸⁹ något som förvisso inte påverkat utgången i detta fall.

De vanligaste förändringarna man har genomfört i kyrkorna i Växjö stift är bortagande av bänkar, både fram och bak, även läktarunderbyggnader var vanliga. Lite överraskande var att det var så många som 24 av 69 som hade jobbat tillgänglighetsanpassning jämfört med min B-uppsats om tillgänglighetsanpassning i kyrkor där det var en kyrka av nio i Lunds stift som var anpassad.

I detaljstudien av de fem kyrkorna i Kalmar län fanns det bara en konflikt. Denna rörde ombyggnaden av bänkar från slutna till öppna bänkkvarter. Församlingens huvudargument var att bänkinredningen inte var original och därför inte tillräckligt kulturhistoriskt värdefull för att motivera att man försämrade möjligheterna att ta in rullstolsburna i kyrkan. Länsstyrelsen pekade på att dörrarna och skärmarna var från 1811 och kompletterade kyrkorummets helhet eftersom slutna bänkkvarter är typiskt för tiden som långhuset är uppförd under och anknyter till övriga snickerier i kyrkan. Frågan drevs upp till regeringsrätten, som dock inte tog upp fallet, och därmed fick länsstyrelsen rätt i frågan och församlingen tvingades montera dörrarna och skärmarna och använda lösningen med att ställa upp dörrarna som länsstyrelsen och räddningschefen tidigare föreslagit. Man fick dock anpassa dörrarna och skärmarna för att de skulle passa.

Vad jag kunnat se i det begränsade material jag har gått igenom har skilsmässan från staten inte påverkat de antikvariska myndigheternas bedömning av kyrkoärenden, dock anser vissa församlingar att kraven borde sänkas eftersom de inte längre har beskattningsrätt. Från församlingarna värderas brukandet högre än den antikvariska aspekten, vilket inte är överraskande, och antikvarierna försöker i största möjliga mån vara tillmötesgående för kraven, dock utan att rucka för mycket på den antikvariska bedömningen. I det undersökta länet verkar samarbetet mellan de antikvariska representanterna och kyrkan fungera väl. I de flesta fallen när man ansökte hade man haft kontakt med läns museet innan man skickade in ansökan, vilket också ledde till en hög grad av godkännanden, och i de fall som länsstyrelsen avlog en ansökan kom man ofta med ett alternativt förslag på hur man skulle lösa just det specifika problemet, t.ex. i fallet med Mörbylånga.

Något jag har tyckt mig se när jag läst de olika parterna uttala sig i tidningar, böcker och andra sammanhang är att det ofta saknas en förståelse för ”den andra sidan”. Detta kan mycket väl ha med bristande kunskap att göra, vilket som kan illustreras med följande citat;

---

¹⁸⁹ Lunds stift Kyrkoantikvarisk ersättning 2006. Stiftsstyrelsens beslut 2005-09-22. Dnr. 2444-3/04. Församlingen fick dock beviljat för 2007, 4 300 000 av sökta 17 893 00 (Lunds stift Kyrkoantikvarisk ersättning 2007 stiftsstyrelsens beslut 2006-09-20 Dnr 2444-3/05)

- ”En oskriven regel brukar vara att ju mer antikvariskt uppskattade bänkarna är, desto sämre fungerar de liturgiskt.”¹⁹⁰
- ”Att hänvisa till det kulturhistoriska värdet får inte missbrukas och bli ett hinder i en församlings förnyelsearbete med sin kyrka.”¹⁹¹

Dessa två citat visar på oförståelse för de kulturhistoriska värdena och processen kring bedömningen som länsstyrelsen och länsmuseerna gör vid tillståndsansökan. Man verkar se de antikvariska myndigheterna som motståndare som vill hindra kyrkan från att utvecklas.

- ”De som idag besöker våra kyrkor för att få en stunds stämning, kanske ser korset, men sällan eller aldrig går i högmässa, hur kommer de att reagera om högmässan en dag blir helt annorlunda än vad de minns från tidigare, kommer de över huvud taget att vara kvar i kyrkan”¹⁹²
- ”Är det så att man håller på att göra bibelöversättningar var femte eller tionde år är det jädligt dåligt med kontinuiteten. Jag tror kyrkan ska slå vakt om sin oföränderlighet.”¹⁹³
- ”Det är lättare att flytta prästen än bänkarna. Det går bra att modernisera gudstjänsterna i det befintliga kyrkorummet, det skulle till och med skapa en nutida demokratisk ordning om prästen steg ner från predikstolen och ställde sig i mitten av rummet”¹⁹⁴

I dessa citat kommer ställningar fram som gör det svårt för kyrkan att fortsätta vara en levande organisation. Som jag har visat ovan har kyrkan aldrig varit statisk. Citatet om bibelöversättningarna är helt felaktigt, den förra översättningen kom 1917, detta är den första översättningen vi har från grundspråken.¹⁹⁵ Det sista citatet kommenterade jag ovan i texten angående bänkarna i Trefaldighetskyrkan i Karlskrona.

På Gotland har man av denna anledning anordnat seminarier kring kyrkorummet för präster, lekmän och antikvarier som har fallit väl ut och man har kunnat diskutera olika frågor.¹⁹⁶ Sådana kravlösa seminarier är kanske något som fler borde prova. Eftersom jag på något sätt ”sitter på två stolar” i denna fråga har jag ofta märkt att det kan finnas en viss misstänksamhet och oförståelse både från antikvarier och från kyrkligt håll, något som skulle kunna motverkas genom en dialog, inte bara i samband med ärenden, utan även annars. Om församlingarna har en bra kontakt med olika antikvarier är det lättare för dem att i ett tidigt planeringsskede kontrollera vad t.ex. antikvarien på läns museet anser. Detta ska visserligen kunna gå genom stiftantikvarien, men det är inte alla stift som har någon och det är alltid bättre att ha kontakterna så nära som möjligt.

---

¹⁹⁰ Hammar, KG., 2004. sid. 15

¹⁹¹ Granberg, G., 2004. b. sid. 30

¹⁹² Bengtzon, O., och Elfström, B., (red), *Kyrkan mitt i byn - ett dyrbart arv*. Boverket, Karlskrona 1996. sid. 76
Citatet sagt av Göran Dahlbeck historieforskare

¹⁹³ Bengtzon, O., och Elfström, B., (red), 1996. sid. 79 Citatet sagt av Lars Rydberg fd länsråd

¹⁹⁴ *Blekinge Läns Tidning* 18/9 -04 Bänkarna i kyrkan vållar stridigheter Citatet sagt av Leif Stenholm
länsantikvarie i Blekinge län

¹⁹⁵ Vanliga frågor om översättningen

http://www.bibeln.se/bibeln/om_bibeln/fragorochsvar.epl?bid=3&tid=2&sp=#qopen

¹⁹⁶ Hansson, J., En kyrkoantikvarieröst från fältet, *Kulturmiljövård 3-4 -96 Tidernas kyrka*. Antell, E., (red),
Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1996. sid. 105

Enligt de grundläggande principer för hur man ska vårda det kyrkliga kulturarvet som Svenska kyrkan och RAA gemensamt tog fram innan skilsmässan och finns publicerat i *Fädernas kyrka – och framtidens* ska kyrkorna vara tillräckligt väldokumenterade för att kunna ge ett underlag för rekonstruktion efter brand eller stöld. Detta för att säkra kunskapen till kommande generationer och underlätta underhållsplanering. Den dokumentation jag har gått igenom i VOUP bedömer jag inte vara tillräcklig för detta. Det finns visserligen uppgifter om material och i de flesta fall fotografier på både kyrkan, exteriört och interiört, och inventarier, men det saknas genomgående måttangivelser i bilderna och i de fall de finns ritningar är det ofta gamla uppmättningsritningar som anger en skala, men som jag bedömer som felaktig då de flesta är nerskalade från A3 till A4 utan justering i skalan för förminskningen. Här finns ett jättejobb som väntar på att göras, att mäta upp och dokumentera alla kyrkor på ett vetenskapligt sätt. En byggnadsarkeologisk undersökning vore att föredra i de flesta fall för att få en korrekt bild av hur kyrkan är byggd och i vilka faser.

Det är intressant att se att när man i VOUP presenterar att det som är kulturhistoriskt värdefullt värderas alla tidsepoker lika om de utgör en helhet, men inte när man redogör för enskilda inventarier som är värdefulla. Detta avspeglas dock inte i den förändringsstatistik över Växjö stift där det är fler förändringar i de kyrkor från 1800-talet än vad det är i övriga. Även i de fem närstuderade kyrkorna syns det en skillnad. De kyrkor som byggdes om enligt nyklassicismens mönster har genomgått fler och större förändringar än de som har kvar intakta medeltida långhus.

Det finns, som jag ser det, mycket kvar att göra för att få ett bättre samarbete mellan församlingen och antikvarien, en viktig bit här är att ha en dialog och lära oss av varandra för att skapa en förståelse. Om en antikvarie inte har förståelse för församlingen och kyrkohistorien (inte bara den enskilda kyrkans historia) är risken att han fattar ett beslut som inte är det bästa för kyrkan eller församlingen. Och det motsatta, om inte församlingsföreträdarna har en förståelse för antikvariens utgångspunkter och vad han företräder finns risken att antikvarien uppfattas som en motståndare som man helst ska hålla utanför, vilket i värsta fall kan leda till icke reversibla ingrepp utan tillstånd.

Jag skulle vilja avsluta med ett citat av förre ärkebiskopen KG Hammar som jag använde tidigare, fast denna gång med hänvisning till vårt förhållningssätt mellan antikvarier och kyrkan. ”Vi blir aldrig färdiga. Vi är ständigt på väg – via sacra¹⁹⁷!”¹⁹⁸

---

¹⁹⁷ via sacra – latin = den heliga vägen. Det liturgiska symbolspråkets namn på kyrkan mittgång som symbol för en kristens vandring genom livet från dop till döden, från väster till öster. (Martling, C. H., *Liturgiskt lexikon*. Sökord ”Via sacra”, Verbum, Stockholm, 2000. sid. 127)

¹⁹⁸ Hammar, KG., 2004. sid. 17

Litteraturlista och Källförteckning

Ahlstrand, J. T., *Arkitekturtermer*. Studentlitteratur, Lund, 1976

Allmänna råd från RAÄ 1999:1, Antikvarisk kontroll – Byggnadsminnen, kyrkor m.m. Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm, 1999

Andersson, K., Hildebrand, A., *Byggnadsarkeologisk undersökning. Det murade huset. 2:a upplagan*. Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm, 1988

Anderson, I., Hagby Fästningskyrka, *Fornvännen – Tidsskrift för svensk antikvarisk forskning*. Gräslund, B., Swartling, I., (red), Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm, 1967

Anderson, W., Kindström, L-G., *Trefaldighetskyrkan eller Tyska Kyrkan i Karlskrona – Konsthistoriskt inventarium*. Blekinge Bd. III. H.2., Sveriges Kyrkor, Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag, Stockholm, 1951

Anshelm, G., Kyrkorna i Lunds stift, *Lunds stift i ord och bild*. Herrlin, G., Forkman, G., Lindquist, D., Olsson, B., Anshelm, G., (red), Iduns tryckeri AB, förlaget, Stockholm, 1947

Axelsson, R., Janzon, K., Rahmqvist S., *Det medeltida Sverige, Bd 4, Småland: 3 Öland*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1996

Bengtson, O., Elfström, B., (red) *Kyrkan mitt i byn - ett dyrbart arv*. Boverket, Karlskrona, 1996

Damell, D., Eklöf, I., Gyllenhammar, U., Hoberg, B., Kyhlberg, O., Meschke, C., Nyström Kronberg, E., von Reis, J., Riessen, K., Trotzig, G., Unnerbäck, A., *Kulturminnen och kulturmiljövård. Sveriges Nationalatlas*. Temareaktör: Selinge, K-G., Sveriges Nationalatlas Förlag, Stockholm, 2004

Esbjörnson, E., Bennet Gårdö, M., *Sex år i kyrkorna 1994-1999 - Rapport från kulturmiljöövervakning*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2002

Feldt, A-C., Grensholms kapell, *Kyrkoarkeologi i Östergötland 1986-1996*. Hörfors, O., (red), Östergötlands länsmuseum, Linköping, 1996

Granberg, G., a. Förord och syfte. *Gamla kyrkorum i en ny tid – Arkitekter och teologer om kyrkorummets nutida användning*. Granberg, G., (red), Bokförlaget Libris, Örebro, 2004

Granberg, G., b. Samspelet mellan gudstjänst och kyrkorum. *Gamla kyrkorum i en ny tid – Arkitekter och teologer om kyrkorummets nutida användning*. Granberg, G., (red), Bokförlaget Libris, Örebro, 2004

Hammar, KG., Kyrkorummet är ett språk. *Gamla kyrkorum i en ny tid – Arkitekter och teologer om kyrkorummets nutida användning*. Granberg, G., (red), Bokförlaget Libris, Örebro, 2004

Hassler, O., *Den svenska kyrkan – kyrkobyggnader och kyrkoinventarier*. Verbum/Studieboksförlaget, Stockholm, 1972

Hoberg, B., Unnerbäck, A., *Kulturmiljövård 1/1993 Kyrkorna – heligt rum och levande museum*. Kyrkorna heligt rum och levande museum, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1993

Holmberg, R., *Kyrkobyggnad, kult och samhälle – landskyrkan i Lunds forna ärkestift genom tiderna*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 1990

Hössjer Sundman, B., (red), *Levande arv*. Verbum Förlag, Stockholm, 2007

Jönsson, K., Sundnér, B., *Byggnadsarkeologi i kulturmiljövården, Rapport till Riksantikvarieämbetet*. 1999

Koch, W., *Arkitektur – stilhistoriskt bildlexikon*. Generalstabens litografiska anstalt, Stockholm, 1970

Kyrkoordning för svenska kyrkan

Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.

Malmeström, E., Nilsson, E., Oxenstierna, E., Cnattingius, B., (red), *Vår svenska kyrka – Växjö stift*. Växjö stift, Kulturhistoriska förlaget, Göteborg, 1951

Mannerheim, Y., Så är det att vara stiftantikvarie. *Kulturmiljövård 2/2003 Vad händer med kyrkans kulturarv efter skilsmässan från staten*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2003

Martling, C. H., *Den talande tystnaden*. Verbum, Stockholm, 1987

Martling, C. H., *Liturgiskt lexikon*. Verbum, Stockholm, 2000

Nordin, E., Kyrkorna – titthål till vår historia. *Kulturmiljövård 3-4 -96 Tidernas kyrka*. red Antell, E., Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1996

Persenius, R., Det heliga rummet i tjänsten inför Gud – erfarenheter från biskopsvisitationer. *Gamla kyrkorum i en ny tid – Arkitekter och teologer om kyrkorummets nutida användning*. Granberg, G., (red), Bokförlaget Libris, Örebro, 2004

Rentzhog, S., Den sköra tråden – om kyrkornas betydelse för vårt kulturarv, *Kulturmiljövård 3-4 -96 Tidernas kyrka*. Antell, E., (red), Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1996

Schwanborg, I., *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor – en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2002

Schwanborg, I., Unnerbäck A., Kulturhistorisk klassificering av kyrkor. *Kulturmiljövård 3-4 -96 Tidernas kyrka*. Antell, E., (red), Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1996

Sjögren, T., Antikvarisk resa, *Kyrka i bruk*. Mörfors, G., Olsson, A., (red), Östergötlands museum, Linköping, 1996

Svalin, E., (red), *Att vårda en kyrka*. Verbum förlag, Stockholm, 2004

Svenska kyrkans utredningar, 1996:1. *Fädernas kyrkor – och framtidens – betänkande av 1993 års kyrkobyggnadsutredning*. Svenska kyrkans centralstyrelse, Uppsala, 1996

Swahn, S-Ö., *Karlskrona Stadsförsamling 1680-1944*, K.L. Svenssons Eftr:s Bokbindindustri-Aktiebolag, Karlskrona, 1944

Ullén, M., *Kyrkobyggnaden. Sveriges kyrkohistoria, 2. Hög och senmedeltid*. Tegborg, L., (huvudred), Verbum, Stockholm, 1999

Tidningar

Barometern 14/10 -00 Ombonat i renoverad kyrka

Barometern 1/2 -01 Bänkdörrar togs bort i kyrka

Blekinge läns tidning 6/3 -04 Präst vägrar renovera kyrka

Blekinge Läns Tidning 18/9 -04 Bänkarna i kyrkan vållar stridigheter

Blekinge Läns Tidning 27/10 -04 Fortsatt kamp för bänkar

Kyrkans tidning 2004-10-11 Församling förlorade strid om dörrar

Kyrkans Tidning 2007-05-03 Statens stöd till kulturarv granskas

Kyrkans Tidning 2007-05-09 Kyrkan bäst på att bevara kulturarvet

Östra Småland 25/11 -94 1800-talbankar får inte kastas ut ur kyrkan i Mörbylånga

Östra Småland 26/8 -00 Stopp för handikappade?

Östra Småland 21/9 -00 Gamla bänkar kvar i kyrkan

Östra Småland 28/9 -00 Vill inte ha dörrar i kyrkan

Östra Småland 19/10 -04 Bänkdörrarna på plats igen i kyrkan efter fyra år

Internet

Riksantikvarieämbetes historia http://www.raa.se/cms/extern/vart_uppdrag/var_historia.html
2007-04-05

Konsumentprisindex http://www.scb.se/templates/tableOrChart_33847.asp
2007-04-25

Kyrkoantikvarisk ersättning
www.svenskakyrkan.se/tcrot/kyrkoavgifter/kyrkoantikvarisk_ersattning/index.shtml
2007-03-21

Kyrkoantikvarisk ersättning. Villkor och allmänna råd. Bilaga till Kyrkofondens styrelses beslut 2006-06-07,

<http://www.svenskakyrkan.se/tcrot/kyrkofonden/filer/kae3-villkor-2006-06-07.doc>
2007-02-07

NE.se sökord; ”antikvarie”, direktlänk:

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=11579.
2007-03-13

NE.se, sökord; ”allmänna prästadömet”, direktlänk;

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=111950
2007-03-13

NE.se uppslagsord ”basilika”, direktlänk:

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=124651
2007-03-19

NE.se uppslagsord ”Landborg” direktlänk:

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=O225721
16/5 2007

Vanliga frågor om översättningen

http://www.bibeln.se/bibeln/om_bibeln/fragorochsvar.epl?bid=3&tid=2&sp=#qopen
2007-05-09

Opublicerade uppgifter

18 KLM Dnr 101/95

Ang förändringar i interiören i Trefaldighetskyrkan i Karlskrona. Länsrättens mål 775-04, rotel 4

Ansökan Mörbylånga kyrka 27/11 -97 Lst Dnr 225-7437-97

Ansökan om att ta bort den fasta bänkinredningen i Trefaldighetskyrkan i Karlskrona, Blekinge. RAÄ Dnr 227/89

CATRAS dendro nr 58192. 26/6 2000 i Kalmar läns museums arkiv

Gärdslösa kyrka, Öland Kalmar län – Invändig renovering 1996 Edling Arnell, I., Kalmar läns museum Kyrkoantikvariska rapporter 2003 och Kalmar läns museum yttrande 1995-05-18 KLM Dnr 101/95

Kalmar läns museum Beslut 2009-09-18 lst Dnr 225-5581-00

Kalmar läns museum Minnesanteckningar från möte 2004-08-17 angående bänkinredning KLM Dnr 33-798-00

Kalmar läns museum PM Redogörelse för museets handläggning av renovering och ombyggnad av Mörbylånga kyrka samt kommentarer till överklagandet i ärendet. KML Dnr 32-192-00

Kalmar läns museum Yttrande 1999-11-08 KLM Dnr 32-1172-99 lst Dnr 225-10810-99

Kammarrätten i Jönköping Dom 2006-07-14 Mål nr 2584-05

Kammarrätten i Jönköping Dom 2002-10-04 Mål nr 1535-2001

Kammarrätten i Stockholm Dom Mål nr 2476-1990

Lst Dnr 225-10810-99

Länsrätten i Blekinge län Dom Mål nr 775-04

Länsrätten i Kalmar län Dom 2001-04-20 Mål nr 1216-00 RAÄ Dnr 312-802-2000

Länsstyrelsen Blekinge län Ansökan om interiöra förändringar i Trefaldighetskyrkan,
Karlskrona kommun Beslut lst Dnr 433-538-04

Länsstyrelsen i Kalmar län bilaga till BESLUT 2004-06-14 lst Dnr 225-5581-00

Länsstyrelsen Kalmar län Beslut 1997-03-24 Lst dnr 225-1704-97

Länsstyrelsen Kalmar län Beslut 1999-11-29 lst Dnr 225-10810-99

Länsstyrelsen Kalmar län Beslut 2000-10-10 lst 225-7838-00

Länsstyrelsen Kalmar län Beslut 2001-04-04 lst Dnr 225-10489-00; 220-1596-01

Länsstyrelsen Kalmar län Beslut 2001-11-20 lst Dnr 220-1596-01 jfr: 225-10489-01

Länsstyrelsen Kalmar län Beslut Tillstånd enligt 4 kap lag (1988:950) om kulturminnen m.m.
(KML) lst Dnr 433-7010-04

Länsstyrelsen Kalmar län Tilläggsbeslut 2002-02-26 lst Dnr 431-2325-02; 433-12959-01; jfr
225-10489-00; jfr 220-1596-01

Länsstyrelsen Kalmar län Tilläggsbeslut 2002-08-28 lst Dnr 433-12959-01 jfr 225-10489-00;
220-1596-01

Länsstyrelsen Kalmar län överklagande 2001-05-10 lst Dnr 225-6652-01

Länsstyrelsen Kalmar Yttrande 2001-01-22 lst Dnr 255-8136-00

Minnesanteckningar Överläggningar om Mörbylånga kyrkas renovering 26/3 -99 Lst Dnr
225-7114-98

RAÄ Dnr 7206/89

Regeringsrättens underrättelse Mål nr 6025-2002

Riksantikvarieämbetet Kulturmiljöavdelningen 2001-06-13 Överklagande av länsrättens dom, mål 1216-00, den 20 april 2001 angående ansökan enligt 4 kap 3 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML) rörande bänkinredningen i Mörbylånga kyrka, Öland – utvecklande av talan. RAÄ Dnr 312-802-2000

Riksantikvarieämbetet Yttrande med anledning av Karlskrona och Aspö församlings kyrkliga samfällighets överklagande av länsstyrelsens i Blekinge län beslut att avslå förslag till interiöra förändringar i Trefaldighetskyrkan, Karlskrona kommun. Mål nr 775-04, Rotel 4

Samrådsremiss Lst Dnr 225-7114-98

Svenska kyrkan Karlskrona Komplettering av överklagande angående interiöra förändringar i Trefaldighetskyrkan 2005-10-25 Kammarrätten, mål 2584-05 Rotel 18

Svenska kyrkan Karlskrona stadsförsamling och Aspö församlings kyrkliga samfällighet Yttrande avseende Trefaldighetskyrkans interiöra anpassning ur ett församlingsekonomiskt perspektiv 2004-09-24 Mål nr 775-04 Rotel 4

Svenska kyrkan Lunds stift Angående interiöra förändringar i Heliga Trefaldighetskyrkan i Karlskrona 2004-09-27 Dnr 26-4/04

Trefaldighetskyrkan – Ansökan om antikvariskt tillstånd avseende inre anpassningar 2004-01-16 lst Dnr 433-538-04

Trefaldighetskyrkan – Ansökan om antikvariskt tillstånd avseende inre anpassningar Bilaga 2 2004-01-16 lst Dnr 433-538-04

Överklagande av Kammarrättens i Jönköping dom den 14 juli 2006, mål nr 2584-05 ang tillstånd till ändring i kyrkobyggnad 2006-10-27 Regeringsrätten Målnr 5168-06 Rotel 73

Överklagande av riksantikvarieämbetets beslut 1989-11-06 angående bänkinredning i Trefaldighetskyrkan i Karlskrona, Blekinge. 1990-12-12 RAÄ Dnr 5416/90

Muntliga uppgifter och E-mail

Mail från Anita Hadvall-Jansson, Kamrer i Arby kyrkliga samfällighet. 10/5 -07

Mail från Britt-Marie Brosgård, Kyrkokamrer Norra Ölands kyrkliga samfällighet 13/4 -07

Mail från Lena Danielsson, Kanslist i Gärdslösa-Långlöt-Runstens församling 9/5 -07

Mail från Sigid Hjelmgren, Kyrkoherde 10/5 -07

Thomas Romberg, Länsantikvarie Skåne 12/2 -07

Bildkällor:

Boström, R., *Gärdslösa kyrka, Runstens härad, Öland, Sveriges kyrkor Öland II:3*, Almqvist & Wiksell international, Stockholm, 1978

Karlsson, A., *Hagby rundkyrka, kort beskrivning*, Dillbergska bokhandelns tryckeri, Kalmar, 1935

Svennebring, O., *Torslunda kyrka, Affärstryck*, Kalmar, 1976

Underhållsplanerna för följande kyrkor:

Agunnaryd	Högsrum	Räpplinge
Alseda	Kalmar domkyrka	Sandvik
Angelstad	Karlstorp	Skede
Annerstad	Kumlaby	Skillingaryd
Arby	Kånna	Skirö
Berga	Lidhult	Södra Hestra
Burseryd	Ljuder	Södra Ljunga
Ekeberga	Ljungby	Tingsås
Fryele	Ljungby	Tjureda
Förlösa	Långasjö	Tofteryd
Glömminge	Långlöt	Tolg
Gryteryd	Maria Värnamo	Torslunda
Gränna	Markaryd	Traryd
Gårdsby	Mörbylånga	Tutaryd
Gärdslösa	Nydala klosterkyrka och	Urshult
Göteryd	bondkyrkan	Villstad
Hagby	Nässjö	Vittaryd
Hagshult	Nässjö gamla	Voxtorp
Hallaryd	Nöttja	Väckelsång
Halltorp	Pjätteryd	Värnamo
Hammeda	Runsten	Åkers
Hinneryd	Rydaholm	Älmhult
Hovmantorp	Ryssby	Ökna

Bilaga 1

Lista på generella kulturhistoriska värden och karaktärsdrag

Nedan följer exempel på generella kulturhistoriska värden och karaktärsdrag:

- kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden, ett *landmärke*, en orienteringspunkt i landskapet och staden. Oberoende av andra förändringar har kyrkan oftast stått kvar på samma plats genom århundraden
- kyrkan och kyrkomiljön utgör oftast ett *tidsdokument* som berättar om olika epokers kyrkliga, politiska, ekonomiska och sociala förhållanden samt seder och bruk. Den har *lokalhistorisk* betydelse genom att den har varit ett historiskt sockencentrum och en viktig offentlig byggnad och avspeglar en eller flera tidsepoker i stadens/socknens historia
- kyrkan har kontinuerligt använts i sin *ursprungliga funktion* som lokal för gudstjänst, förrättningar och andakt under en lång och obruten tid
- kyrkan är för många en *symbol* för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron
- kyrkan är för många människor ett *rum för livets högtider*, fyllt av personliga minnen
- kyrkan har med *gemensamma resurser* skapats och utsmyckats av församlingsbor. Dess utformning och inredning *speglar olika tiders estetiska ideal och bildspråk*
- kyrkobyggnadens arkitektur och utsmyckning skildrar ofta genom symboler och i bilder kyrkans förkunnelse och bibelns berättelser och *speglar därmed olika tiders andliga liv och trosföreställningar*

De *individuella* värdena är mera specifika och hör ihop med varje enskild kyrkas och kyrkomiljös speciella förutsättningar. Nedan följer exempel på individuella kulturhistoriska värden:

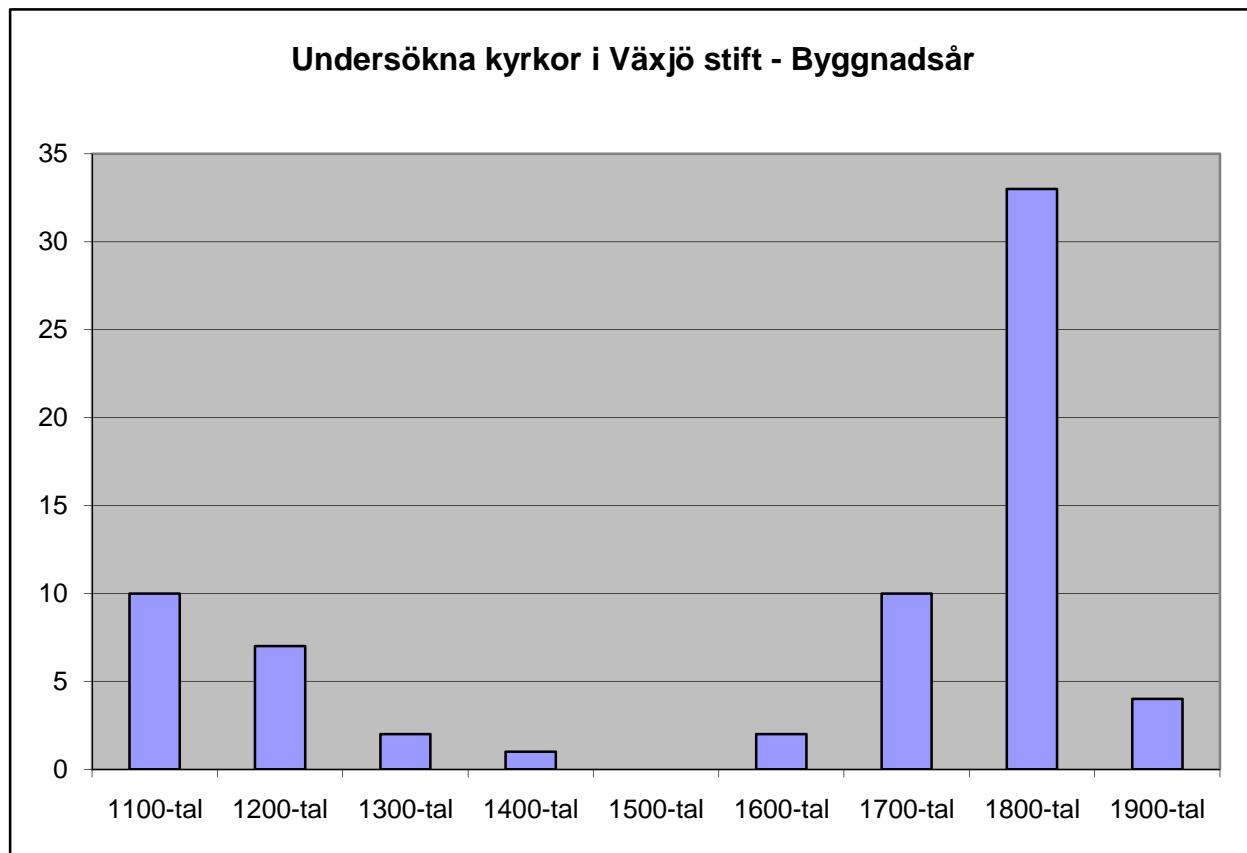
- kyrkan kan ha ett stort *byggnadsteknikhistoriskt* intresse. Detta gäller speciellt de riktigt gamla byggnaderna, från 1600-talet och tidigare, då skriftliga dokument är fåtaliga och byggnaden i sig är det enda dokumentet. Den kan också vara *hantverkshistoriskt* intressant
- kyrkan kan ha stor *arkitekturhistorisk, restaureringshistorisk* och *konst-historisk* betydelse som ett pionjärbete i svensk arkitektur eller som ett representativt exempel på en viss tids stil eller restaureringsprinciper eller innehålla särskilt intressant utsmyckning
- kyrkan kan ha hög *konstnärlig/arkitektonisk/estetisk kvalitet*. Kyrkan är ofta ortens mest påkostade byggnad med rik inredning och många föremål som ger besökaren en konstupplevelse. Bedömningarna kan växla över tiden, men hög konstnärlig kvalitet är ofta oomtvistad och bestående
- kyrkan kan vara en tydlig och intressant avspegling av en eller flera epokers *liturgi och gudstjänstliv*
- kyrkan kan berätta om ståndssamhället och belysa bygdens/landets *socialhistoria, ekonomiska historia* samt *personhistoria* t ex genom bänkdelningsystem och straffstock, gravar och gravminnen, inskrifter och donationer
- kyrkan kan ingå som en viktig *del i en kulturhistoriskt betydelsefull stads- eller bymiljö*

Hämtat ur: Schwanborg, I., Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor – en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan. Riksantikvarieämbetet, Stockholm. 2002. sid. 14f

Bilaga 2

Redovisning av byggnadsår för de undersökta kyrkorna

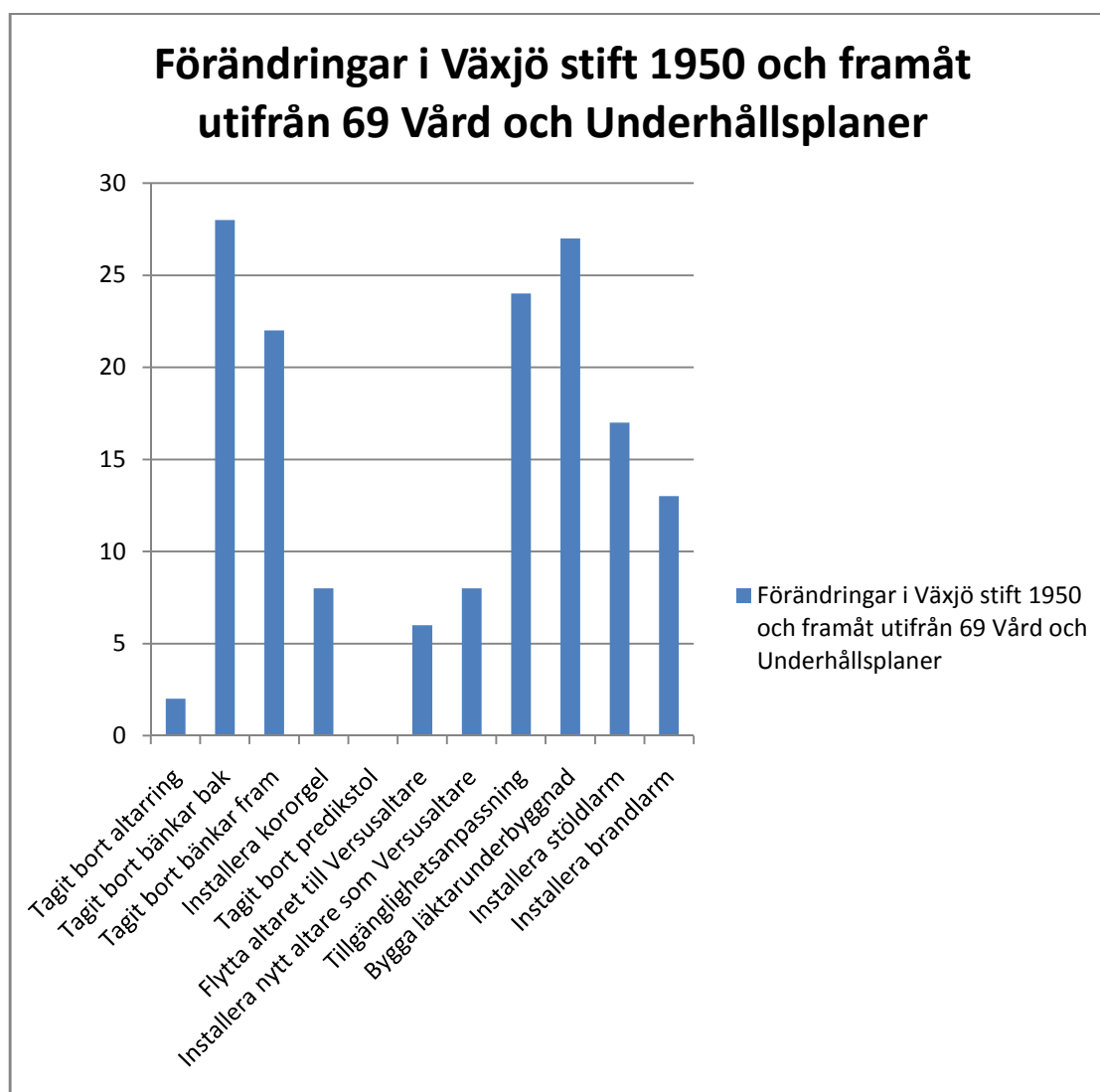
1100-tal	10
1200-tal	7
1300-tal	2
1400-tal	1
1500-tal	0
1600-tal	2
1700-tal	10
1800-tal	33
1900-tal	4

Bilaga 3.1

Förändringar i Växjö stift 1950 och framåt per åtgärd utifrån 69 Vård och Underhållsplaner

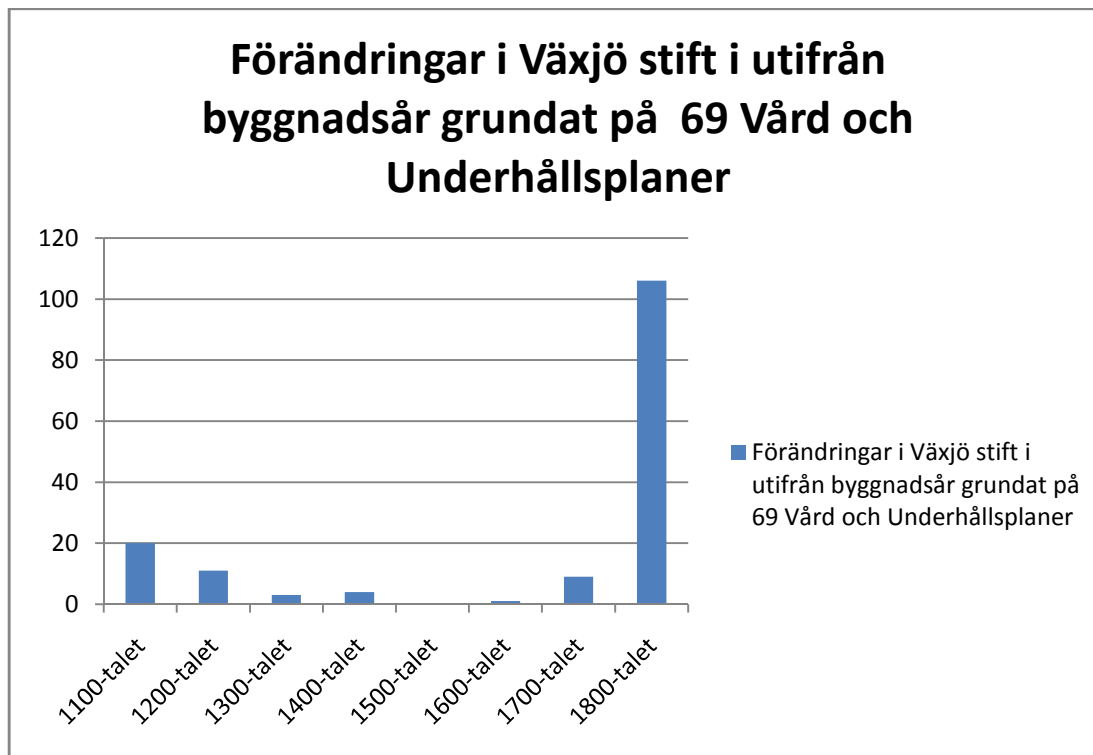
Tagit bort altarring	2
Tagit bort bänkar bak	28
Tagit bort bänkar fram	22
Installera kororgel	8
Tagit bort predikstol	0
Flytta altaret till Versusaltare	6
Installera nytt altare som Versusaltare	8
Tillgänglighetsanpassning	24
Bygga läktarunderbyggnad	27
Installera stöldlarm	17
Installera brandlarm	13

Bilaga 3.2

Förändringar i Växjö stift 1950 och framåt i utifrån byggnadsår grundat på 65 Vård och Underhållsplaner
fyra 1900-talskyrkor är uteslutna ur undersökningen

1100-talet	20
1200-talet	11
1300-talet	3
1400-talet	4
1500-talet	0
1600-talet	1
1700-talet	9
1800-talet	106

Bilaga 3.3

Redovisning av förändringar årtionde för årtionde grundat på 69 Vård och underhållsplaner

Byggnadsår är samma år som äldsta del i byggnaden, t.ex. en vägg, uppfördes.
Fyra 1900-talskyrkor är uteslutna ur undersökningen

Byggnadsår:	1100-tal						1200-tal					
	1950	1960	1970	1980	1990	2000	1950	1960	1970	1980	1990	2000
Tagit bort altarring		1			1							
Tagit bort bänkar bak		1		2	1							
Tagit bort bänkar fram	1	1		1	1	1	1					1
Installera kororgel					1					1		
Tagit bort predikstol												
Flytta altaret från väggen, gjort till Versusaltare												
Installera nytt altare som Versusaltare		1			1		1					
Tillgänglighetsanpassning			1	1					1	1		2
Bygga läktarunderbyggnad		1		1	1				1	1		
Installera stödlarm						1						1
Installera brandlarm												

Bilaga 3.3

Redovisning av förändringar årtionde för årtionde grundat på 69 Vård och underhållsplaner

Byggnadsår är samma år som äldsta del i byggnaden, t.ex. en vägg, uppfördes.
Fyra 1900-talskyrkor är uteslutna ur undersökningen

Byggnadsår:	1300-tal						1400-tal					
	1950	1960	1970	1980	1990	2000	1950	1960	1970	1980	1990	2000
Tagit bort altarring												
Tagit bort bänkar bak					1							
Tagit bort bänkar fram										1		
Installera kororgel												
Tagit bort predikstol												
Flytta altaret från väggen, gjort till Versusaltare												
Installera nytt altare som Versusaltare												
Tillgänglighetsanpassning						1					1	
Bygga läktarunderbyggnad	1											
Installera stödlarm											1	
Installera brandlarm											1	

Bilaga 3.3

Redovisning av förändringar årtionde för årtionde grundat på 69 Vård och underhållsplaner

Byggnadsår är samma år som äldsta del i byggnaden, t.ex. en vägg, uppfördes.
Fyra 1900-talskyrkor är uteslutna ur undersökningen

Byggnadsår:	1500-tal						1600-tal					
	1950	1960	1970	1980	1990	2000	1950	1960	1970	1980	1990	2000
Tagit bort altarring												
Tagit bort bänkar bak												
Tagit bort bänkar fram												
Installera kororgel												
Tagit bort predikstol												
Flytta altaret från väggen, gjort till Versusaltare												
Installera nytt altare som Versusaltare												
Tillgänglighetsanpassning											1	
Bygga läktarunderbyggnad												
Installera stödlarm												
Installera brandlarm												

Bilaga 3.3

Redovisning av förändringar årtionde för årtionde grundat på 69 Vård och underhållsplaner

Byggnadsår är samma år som äldsta del i byggnaden, t.ex. en vägg, uppfördes.
Fyra 1900-talskyrkor är uteslutna ur undersökningen

Byggnadsår:	1700-tal						1800-tal					
	1950	1960	1970	1980	1990	2000	1950	1960	1970	1980	1990	2000
Tagit bort altarring												
Tagit bort bänkar bak							6	4	5	3	4	1
Tagit bort bänkar fram		1					4		4	3	1	1
Installera kororgel					1			2	1	1	1	
Tagit bort predikstol												
Flytta altaret från väggen, gjort till Versusaltare							1	1	1	1	2	
Installera nytt altare som Versusaltare					1				2	1		1
Tillgänglighetsanpassning					1				2	5	5	2
Bygga läktarunderbyggnad					1		3	3	8	4	1	1
Installera stödlarm						3					3	8
Installera brandlarm						1					3	7